

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
UNIVERSITAT DE GIRONA

**Jornades de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans
a Girona**

(25 i 26 de maig de 2001)

BARCELONA • GIRONA
2010

**Jornades de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans
a Girona**

(25 i 26 de maig de 2001)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
UNIVERSITAT DE GIRONA

**Jornades de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans
a Girona**

(25 i 26 de maig de 2001)

BARCELONA • GIRONA
2010

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica. Jornades (2001 : Girona)
Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Girona
(25 i 26 de maig de 2001)
Bibliografia
ISBN 9788472836518
I. Moran i Ocerinjauregui, Josep, ed. II. Universitat de Girona III. Títol
1. Català — Congressos
804.99 (061.3)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Josep Moran i Ocerinjauregui,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© dels autors de les ponències
© Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Primera edició: desembre de 2002
Primera reimpressió: desembre de 2010
Tiratge: 150 exemplars

Compost per Víctor Igual, SL
Imprès a Service Point F.M.I., S.A.

ISBN: 978-84-7283-651-8
Dipòsit Legal: B. 45070-2010

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

Sigles emprades pels autors	7
Presentació, <i>per Joan A. Argenter</i>	9
Aproximació a la història de l'apòstrof en català, <i>per Albert Rossich</i>	11
L'equivalència combinatòria de les preposicions <i>a</i> i <i>en</i> , <i>per Salvador Oliva</i>	27
Un exemple de revisió toponímica comarcal: la Garrotxa, <i>per Teresa Planagumà Nogué</i>	45
Els primers documents en llengua catalana, <i>per Josep Moran</i>	53
Dos models de lèxic català enfront del castellà, <i>pel Germà Colón Domènech</i>	65
Què se n'ha fet de la feminitat dels arbres, <i>per Mariàngela Vilallonga</i>	77
Una llengua sense ombra i altres limitacions, <i>per Antoni Puigverd</i>	89

Polítiques i tendències de la traducció audiovisual a Europa, <i>per Josep Gifreu</i>	97
Consideracions sobre el conte (el conte com a disciplina esportiva), <i>per Jaume Cabré</i>	111

SIGLES EMPRADES PELS AUTORS

CNL	Centre de Normalització Lingüística
CNLP	Consorci per a la Normalització Lingüística
CNNI	Xarxa d'Informacions per Cable Internacional
DECat	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i>
DOCE	Diari Oficial de la Comunitat Europea
ICC	Institut Cartogràfic de Catalunya
S4C	Canal 4 de Galles
TV3	Televisió de Catalunya, canal 3
TVC	Televisió de Catalunya, SA
TVG	Televisió de Galícia
TVV	Televisió Valenciana
UE	Unió Europea

PRESENTACIÓ

Amb aquestes Jornades de la Secció Filològica a Girona (25 i 26 de maig de 2001) s'acompleix una dècada des que fou publicat el primer volum de la sèrie.¹ En el «Pròleg» d'aquest primer volum, signat per Antoni M. Badia i Margarit, llavors president de la Secció, el lector és informat de l'acord, pres per la Secció, «d'institucionalitzar formalment les visites periòdiques, anuals en principi, a poblacions de les terres de llengua catalana en les quals fos previsible que el contacte sobre el terreny amb escriptors i erudits ajudessin a l'acompliment de la seva comesa respecte a la llengua». S'hi informa també de la visita que la Secció Filològica havia realitzat a Eivissa l'any anterior (1990), de la de Lleida i de les activitats que s'hi descabdellaren. Tanmateix, no fou sinó amb les Jornades de Lleida que hom acordà publicar els textos dels parlaments que s'hi pronunciaren. De llavors ençà, tant l'activitat com la publicació han fet el seu curs amb la regularitat que hom havia previst desitjable «en principi», i la Secció Filològica ha trobat sempre la col·laboració de les institucions i dels «escriptors i erudits» locals, sigui per a l'organització, sigui per a la participació personal, sigui per a la coedició dels textos.

Si és sempre un goig trobar una bona acollida, aquest caliu humà que arreu ens ha mostrat la nostra gent i les nostres institucions, i la col·laboració alhora desinteressada, encoratjadora i constructivament crítica d'altres persones, més significatiu esdevenia el goig, per al qui això signa, en el cas de Girona, car hi retrobàvem velles amistats i coneixences.

Les sessions acadèmiques tingueren lloc a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona i a La Fontana d'Or (Fundació Caixa de Girona). Hom

1. *Jornades de la Secció Filològica a Lleida (1 i 2 de juny de 1991)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, i Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 1992.

volgué així visualitzar la participació conjunta de l'estament acadèmic i de la societat civil, la representació política de la qual, significada en membres del consistori gironí encapçalats pel qui fou el seu batlle, també complimentà la Secció, amb una visita guiada al centre històric i un àpat per a refer-nos abans d'immergir-nos en l'activitat acadèmica. Així mateix, l'aleshores rector de la Universitat rebé els membres del Consell de Govern de la Secció al Palau de les Àligues, i encara s'afegí de bon grat als membres i als invitats de la Secció a l'hora del lleure, fos per proximitat professional fos per amistat personal.

Semblantment a com sempre s'ha fet, les lliçons aplegaren un grup representatiu de professionals de la Universitat de Girona i de les comarques gironines, i també de la mateixa Secció Filològica. La inclinació envers qüestions pròpies dels estudiosos prevalgué potser, com és natural, per damunt d'altres consideracions d'urgència sobre l'estat de la llengua o la situació sociolingüística, per bé que no hi foren pas absents i aparegueren adesiara en les exposicions i en els debats.

A més d'agrair l'atenció de les autoritats acadèmiques —en la persona del qui fou rector, Josep M. Nadal— i de les autoritats civils —en la persona del llavors alcalde, Joaquim Nadal—, la de totes les persones que vetllaren per la nostra bona informació, pel nostre benestar i pel nostre lleure a Girona, i la de tots els qui participaren a les Jornades amb llurs contribucions, aplegades aquí —llevat del text de Modest Prats, de la qual cosa no podem sinó doldre'ns—, ens cal agrair especialment la funció d'enllaç que exercí el professor Francesc Feliu, director del Departament de Filologia de la Universitat de Girona, i també la del curador del volum i membre de la Secció Filològica, Josep Moran.

JOAN A. ARGENTER
President de la Secció Filològica

APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA DE L'APÒSTROF EN CATALÀ

L'apòstrof és un signe diacrític que serveix per indicar gràficament l'elisió d'un so. No pas de qualsevol so, però: si diem *masos rònecs*, invariablement elidirem la *s* final de *masos*, però mai a ningú no se li acudiria d'escriure *maso'rònecs*. Perquè puguem escriure un apòstrof, hi ha d'haver l'elisió d'un so vocàlic; cosa que no ha d'estranyar, si tenim present que l'origen de l'apòstrof va lligat, com veurem, a l'escriptura de la poesia.

L'elisió d'un so consonàntic per l'encontre amb una altra consonant, com *masos rònecs*, no altera la recitació, o la melodia del vers —el patró mètric—, i per tant no cal indicar-la. Quan, excepcionalment, cau una consonant en posició intervocàlica, la solució és no escriure-la: si un poeta vol que llegim [ˈniɲʃu] a *nínxol obert*, perquè només hi ha d'haver tres síl·labes, no té més remei que escriure *nínxo obert*. De manera que tampoc no indicarà expressament que hi ha la caiguda d'una consonant.¹ En prosa, encara menys: no és un fenomen determinant que hi hagi una disminució sil·làbica en un text en prosa. Per aquesta raó, significativament, apareixen en la nostra tradició escrita més apòstrofs en els versos que en la

1. Hi ha una excepció: el cas de la *-r* final, que abans es pronunciava sempre en un nivell oral formalitzat (en la declamació poètica, per exemple) i ara és muda, excepte per a un valencià, en un registre culte (cf. Vicent de MELCHOR, «L'ortoèpia tradicional i la pronunciació de les <-r> finals», *Els Marges*, 58 [setembre 1997] p. 100-107). En el període de trànsit cap a la solució actual, va sorgir el costum d'indicar que la *-r* era muda eliminant la consonant i posant un circumflex sobre la vocal anterior: *cantâ* [= 'canta(r)']. És curiós que Fabra també hagués proposat per a l'emudiment de consonants l'ús de l'apòstrof, postposat a la vocal: «quan escriureu *aná*, *patí*, etc., en comptes de *aná*, *patí*, etc.?», pregunta, per exemple, als seus companys de *L'Avenç* (cf. Xavier LAMUELA i Josep MURGADES, «Nou cartes de Pompeu Fabra», *Els Marges*, 9 [gener 1977] p. 69-83 [especialment, la p. 76]; reproduïdes també a Ídem, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Barcelona, Quaderns Crema, 1984, p. 240).

prosa, tant en textos impresos com manuscrits. I en prosa apareixen més tard.

L'apòstrof sorgeix davant la necessitat de fixar la lectura correcta del vers entre altres de possibles. En els manuscrits catalans medievals, i en els primers impresos, les elisions s'indiquen normalment no posant la lletra elidida dins d'una forma aglutinada: *mas* [= me has], *mirals*, *ssib* [= si ab], *portoberta*, etc. L'avantatge de l'apostrofació, aquí, és evident: el text és més intel·ligible si hi ha un signe que ens adverteix que en aquell punt hi ha una elisió.

La introducció, o la instauració, de l'apòstrof a l'edat moderna va ser obra de l'impressor humanista Aldo Manuzio, a instàncies de Pietro Bembo, el qual es va inspirar en l'escriptura del grec.² La primera obra en vulgar on va fer aparició aquell signe va ser la cèlebre edició de Petrarca de 1501, l'any que inaugura les edicions amb tipografia aldina cursiva. L'apòstrof, però, no es va imposar immediatament: en moltes edicions de la primera meitat del segle XVI no hi surt, o bé alterna amb la pura supressió d'una vocal sense indicació expressa.³ Fos com fos, era inevitable que quedés associat ben aviat a uns casos concrets, com ara en les combinacions amb articles i altres partícules gramaticals, o a alguns mots especials: *nell'altro*, *gl'innamorati*, *cuor'*, *pensier'*.

En els textos catalans, l'apòstrof s'introdueix al mateix temps que els tipus d'impremta humanístics. Com escriu Paolo Trovato,

[...] il sistema moderno [de puntuació] si impone in Italia e in Europa solo dopo il 1501, sulla scia dello straordinario successo delle stampe aldine in corsivo e ca[ra]tterizza per parecchio tempo esclusivamente le più rigorose imitazioni del corsivo aldino. E l'interpunzione, che noi consideriamo come una variabile indipendente, è piuttosto, nei primi decenni del '500, in funzione di altre scelte dello stampatore: dei caratteri e del formato e insomma del pubblico.⁴

Més tard, fins i tot en trobarem en la tipografia gòtica epigonal, d'apòstrofs, però molt rarament.⁵ En català, el signe s'acabarà imposant en les transcripcions de poesia lírica i adoptarà unes regles pròpies. En la literatura caste-

2. Vegeu Arrigo CASTELLANI, «Sulla formazione del sistema paragrafematico moderno», *Studi linguistici italiani*, XXI, (1995) p. 3-47; Paolo TROVATO, «Serie di caratteri, formato e sistemi di interpunzione nella stampa dei testi in volgari (1501-1550)», a E. CRESTI, N. MARASCHIO i L. TOSCHI (ed.), *Storia e teoria dell'interpunzione. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Firenze 19-21 maggio 1988*, Roma, Bulzoni, 1992, p. 89-110; i Francesca SERAFINI, «Storia, regole, eccezioni», a Alessandro BARICCO, Filippo TARICCO, Giorgio VASTA i Dario VOLTOLINI (ed.), *Punteggiatura*, vol. II, Milà, RCS Libri S. p. A., 2001, p. 136-138.

3. Vegeu Bruno MIGLIORINI, «Note sulla grafia italiana nel Rinascimento», *Studi di filologia italiana*, XIII, 1955, p. 259-296 (p. 291-293); reproduït a Idem, *Saggi linguistici*, p. 197-225.

4. TROVATO, *op. cit.*, p. 105.

5. TROVATO (ibídem) posa l'exemple d'un llibre gòtic de 1562 imprès per Alessandro de Viano.

llana, en canvi, la utilització de l'apòstrof va ser un recurs ortogràfic menys freqüent, i va acabar per desaparèixer a la primera meitat del segle XVII. L'ús de l'apòstrof, que no es pot pas atribuir a la influència de models castellans, desmenteix així la creença generalitzada que a l'edat moderna no existien entre nosaltres convencions ortogràfiques ni pensament lingüístic.

Lantica

Abarco.

¶ Si com lo temps/a ploure aparellat
Lo terraluent/les aploure auinent
Tota dolor/daltre meiqui po sent
¶ Quen ma dolor/sia passionat
Tot cas streu/me porta recordar
Lo prupri dan/y el linyament de be
¶ Mas yom dolch mes/si algu mal damoz te
Car en lafany/mes companyo e par

Traducion

¶ Bien comol tiempo/a lluvia aparejado
¶ Para el llouer/le ayuda el terral viento
¶ Ansi am/ todo bombze delcontento
Haze subir/mi pena en mayor grado
¶ Como estremos/me doblan la memoria
¶ Del proprio daño/y del bien que perdido
¶ Si otri veo/de mi dolor herido
¶ Hoy cotejando/con el mi pena y gloria

Abarco.

¶ Si en cas semblant/a négu veig dolor
Yom dolch pus forte planyent de delit
¶ Blanch ell en mi/e trobe gran despit
¶ Del que james/senti lo mal damoz
E crech de cert/esser mal venturos
¶ Qui major be/de amor sentira
¶ Qui com yo/se que son be perdra
¶ Y ablo dolz talt/sentra mes lamargoz;

Traducion.

¶ Y quanto mas su daño al miso paresce
¶ Tanto mas peno/y de los dos me duelo
¶ Alendonos juntos/en tan gran desconuelo
¶ Y mas si veo/otri que no padefce
¶ Y creo cierto/que no es mas dichoso
¶ Aquel que mas/del bien de amor terna
¶ Que como yo/tambien le perdera
¶ Busiando amargo/despues de lo sabroso

O B R E S:

¶ Si com lo temps/aplour'aparellat
La terray vent/'es aplour'auinent
tota dolor / d'altra me's coufuent
que'n ma dolor/sie passionat
tot cas streu / me porta'recordar
lo prupri dan/y el linyament, de be
mas yom dolch mes/s'algü, mal d'amor, te
car, en l'afany / es companyo, e par

¶ Si cas semblant/ad algu, veig passar
yom dolch pus fort / e planyent, be, delit
planch, ell, e mi / e am, l'oy, e despit
del qui james / senti lo mal d'amar
e crech de cert / esser mal venturos
qui major be / quel be d'amor sentra
aixi com yo / se que son be, perdra
y ablo dolz talt / sentra, mes l'amargos

¶ Lo major be / de perdre's perillos
mes quel'mija / y ell poch, es pus segur
e si'n lo molt / hauia llonch, a tur
tot be complit / seria, entre nos
mas dintre nos / nostr'enemich portam
qui sense nos / lo nostre delit tol
e fora nos / de'nbarchs v n gran estol
es, com lo ferm / voler de dona'mam

¶ Tants son los dits / deslligants, lo lligam
que noy ha nun / que pufca fer dit, cech
en fer contrast / vers amor, hom no's llech
d'ins nos mateixs / medicines trobam

IL·LUSTRACIÓ 1. (Esquerra) versos 9-24 del poema xc d'Ausiàs March, a *Las obras del famosissimo filosofo y poeta mossen Osias Marco cauallero valenciano de nacion catalan / traduzidas por don Baltasar de Romaní*, València, per Juan Nauarro, 1539, f. XCIIv; (dreta) versos 9-36 del poema xc d'Ausiàs March, a *Les obres de mossen Ausias March ab vna declaratio en los marges de algvns vocables scvrs*, Barcelona, Carles Amorós, 1543, f. liiv.

Quan apareix, però, l'apòstrof, en català? No podíem pas esperar trobar-ne a la primera edició de l'*Spill* de Jaume Roig del 1531, imprès en lletra gòtica, ni a l'edició d'Ausiàs March que va preparar Baltasar de Romaní (1539), també gòtica; però ja abunden en les primeres edicions de March en lletra rodona (1543, 1545, 1555) (vegeu la il·lustració 1), o en la primera edició de les poesies de Pere Serafí, de 1565 (vegeu la il·lustració 2).

Com podem veure a la il·lustració 1 (esquerra), a la primera edició —gòtica— de les obres de March les elisions o bé no es marquen (*ploure aparellat*) o bé s'indiquen amb l'aglutinació dels dos mots en contacte (*les, daltre, quen, yom, lafany*): encara no hi ha apòstrof. A l'edició de 1543, en canvi, l'apòstrof serveix per indicar bastants tipus d'elisions vocàliques. La majoria responen a una pronúncia normal de dues vocals en contacte: *plour'aparellat* [= *ploure aparellat*], *d'altra, me's* [= *m'és*], *que'n* [= *que en*], *porta'recordar* [= *porta a recordar*]), *en lafany*, etc. Però també n'hi ha unes quantes que violenten l'articulació habitual de l'encontre vocàlic: *l'es* [= *li és*], *s'algun* [= *si algu(n)*]. Altres vegades, en fi, l'apòstrof respon a una variant formal que no és causada per cap contacte de vocals: *sentr'a* [= *sentirà*]. Observem que aquesta forma coexisteix amb la lliçó *sentra*, sense apòstrof, dos versos més amunt; de la mateixa manera que *quel* compareix al costat de *quel'*, quatre versos més avall. Hem de tenir en compte, per tant, que algunes omissions del signe d'apòstrof poden ser causades simplement per distraccions dels copistes o dels curadors de l'edició: aquest podria ser el cas de formes com *y el, yom*.

de qui tant lo dezija feruir, tenint la baix
de les ales, perque espere ab lo lustre y fa-
uor que de tal emparo rebra, fera liure de
les verinoses lengues, que tenen per offici
exercitar en quant veuen la odiosa mor-
dicacio: y restare yo animat a fer li altres
majors ferueys, que correspòguen a mon
gran dezig, y a fon grã merexer. Y nostre
Senyor Deu a V. m. garde, y sempre de
sa ma en tot tinga com sos feruidos dezi-
jam. De Barcelona a.ii de Agost. 1565.

De V. m.

Molt cert y affectat feruidor
qui ses mans befa

Pedro Seraphin

IL·LUSTRACIÓ 2. F. [IVv]-[v] de *Dos llibres de Pedro Seraphin, de poesia vulgar, en len-
gua cathalana*, Barcelona, En casa de Claudes Bornat, 1565.

☞ Sonet paral. S. Hiero nym Galceran Serapio de Sorribes.

S Ecle dichos, alegrat Barcelona
Puix que as cobrat, lo que perdut f'auia
Del tracte dolç, de l'alta Poesia
Qu'era'n tos pits, antiguament patrona:
Ve'm noua font, Pegas, noua licona
Entre tos fills, ab deltra fantasia
Hon tenim cert, qu'Apollo'n algun dia
Fara dins tu, Parnaso, tal l'entona.
Protector gran, Elet del alt collegi
Sou vos leñor, Sorribes entrels dignes
Collegians, leguint l'estil egregi:
Y axi speram, qu'en escrits alts benignes
Recobrarà, L'iberia priuilegi
De ben dictar, Poemas molt infignes.

Passem ara a la il·lustració 2. Comparem les formes *la odiosa, de Agost* de la pàgina de l'esquerra —en prosa— amb *l'alta, qu'era'n, s'entona, l'estil*, etc., de la pàgina de la dreta. No ens deixem enganyar per la concurrència d'aquestes formes apostrofades amb *alegrat* (vers 1, en comptes d'*alegra't*) i *entrels* (vers 10, en lloc d'*entre'ls*); en aquests dos casos es tracta d'errors sens dubte involuntaris. És més important destacar el fet que assenyalàvem en primer lloc. I és que, en els fragments en prosa dels llibres esmentats fins ara, no hi surt cap apòstrof, encara que hi hagi elisions, representades amb aglutinacions. Notem, en canvi, que en francès o en italià els apòstrofs es generalitzen també en la prosa des de mitjan segle XVI.

Com apuntava fa un moment, la primera obra catalana en què apareix l'apòstrof deu ser l'edició de March impresa el 1543 per Carles Amorós per manament de Ferran Folch de Cardona, l'almirall de Nàpols. I tinc la impressió que el fenomen arriba al moment àlgid cap al 1560-1570 —s'hauria de fer una exploració sistemàtica de la qüestió, que ara no he pogut fer. Comparant l'edició de March de 1543 o la prínceps de Serafí de 1565 amb la *Brama dels llauradors*, de Jaume Gaçull, segons l'imprès valencià de 1561, sembla que en aquest últim potser no hi ha tants apòstrofs. Els criteris gràfics adoptats a l'obra de Serafí s'assemblen més als de l'edició del poema *Lepant* de Joan Pujol (Barcelona, 1573), no tan pròdiga d'apòstrofs com la de Serafí, encara que continuen mostrant una variada casuística: *dire'l lloch, del'vna'nltra, d'hon, que'stan, qu'en, ver'historia*, etc. Tot i això, moltes altres elisions no apareixen indicades amb apòstrofs, i no n'hi ha cap tampoc en els fragments en prosa.

El procediment estava tan associat amb els usos tipogràfics que el manuscrit D de les obres d'Ausiàs March (manuscrit 2985 de la Biblioteca Nacional de Madrid), que va servir físicament de model per als impressors de l'edició de 1543, va ser després netejat de signes i anotacions —entre els quals els apòstrofs— per retornar el llibre al seu estat diguem-ne «normal».⁶

A les últimes dècades del segle XVI, l'apòstrof passa de la impremta als manuscrits poètics. Un dels primers exemples d'aquest fet deu ser l'anònima *Nova art de trobar*,⁷ si no és posterior al manuscrit que ens han transmès dos certàmens barcelonins de l'any 1580.⁸ Sigui com sigui, a partir d'ara els apòstrofs són habituals en les transcripcions de poesia més rigoroses. Podem esmentar els po-

6. Cf. Amadeu PAGÈS (ed.), *Les obres d'Auzias March*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1912, p. 24. Mireia Campabadal, a qui agraeixo la comprovació, em confirma que els apòstrofs formen part dels signes afegits al manuscrit per tal que fossin incorporats a l'edició impresa i que després van ser mig esborrats.

7. Vegeu Albert ROSSICH, «Francesc d'Olesa i la Nova Art de trobar», a Antoni FERRANDO i Albert G. HAUF (ed.), *Miscel·lània Joan Fuster*, III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 267-295.

8. Ms. B-47 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; vegeu Agustí DURAN I SANPERE, «Els Ausiàs March de Montcortès», *Estudis Romànics*, XI, (1962-1967), p. 145-160.

emes del certamen «sobre la diferencia que ay del Amor al desseo» celebrat a Barcelona el 1585,⁹ la còpia de les poesies de Joan Pujol, feta els primers anys del segle XVII amb independència de l'edició de 1573 (vegeu la il·lustració 3), o, més tard, alguns cançoners barrocs de la sèrie *Recreo o Jardí del Parnàs*, amb poesies majoritàriament de Vicent Garcia, com el manuscrit 116 de la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander, de mitjan segle XVII (vegeu la il·lustració 4).

Tot i això, l'ús de l'apòstrof com a signe universal d'elisió va minvant al segle XVII, i queda restringit fonamentalment a les formes que pateixen una pèrdua vocàlica en passar de forma plena a reduïda (*lo*, escrit *l* o *l'* darrere vocal, i així en els altres casos: *ls* 'm, 'n, 'ns, 's, 't, *us*; les formes del plural de vegades apareixen grafiades *l's*, *n's* o *u's*). Les altres formes n'aniran quedant excloses. Per exemple, la preposició *de* o la conjunció *que*, per dir-ne dues que potser algú pensaria que havien d'aguantar més. *Lo* i *la* davant de vocal van reculant lentament.

Vifio

Lo gran castell, d'hon a molts efdeue
baxar afsi, fabras ques anomena
presumptio, qui sempre desordena
per pujar alt, mes que no li conue
de ques fegueix, tan gran confusio
que lignorant, ja creu passar l'entendre
del mes scient, y vol also deffendre
fens escoltar, ningun dret ni raho .

Et tots aquells, qui pujen sabent poch
en lo castell, hon poch temps ha qu'itaves
baxen afsi, ligats ab dures traues
y fens remey, d'exir may daquest loch
si donchs apres, que son enderrocats
tenint pefar, de fon groffer desuari
no cercaran, algu qui del armari
aport la clau, dins hon foren tancats.

Mas

*fill presumir, és causà de son dany
ne sabent res, lo tot saber pretinen
mensy de males, se pot dir quant intenen
y per ço s'han, así ab tant affany*

*Lo gran castell, d'hoy amolts esdene
baxar afsi, sabras ques anomena
presumptio, qui sempre desordena
pujant més alt, del qu'holi conue
de ques segueix, tan gran confusio
quel mes groffer, pensa passar sentendre
del mes scient, y vol also deffendre
sens escoltar, ningun dret ni raho*

*Et tots aquells, qui pujen sabent poch
en lo castell, hon poch temps ha que itaves
baxen afsi, ligats ab dures traues
y sens remey, d'exir may daquest loch
si donchs apres, que son enderrocats
pinedint se, ne son groffer desuari
no cercaran, algu qui del armari
tinga la clau, dins hon foren tancats
mas ja*

IL·LUSTRACIÓ 3. (Esquerra) f. 70v de *La singular y admirable victoria que per la gracia de N.S.D. obtingue el Serenissim Senyor don Iuan Daustria dela potentissima armada turquesca*. Composta per Ioan Pujol Preuere de Mataro, Barcelona, Pedro Malo, 1573; (dreta) f. 50 del ms. 4495 de la Bibliothèque Mazarine de París [*Poesies* de Joan Pujol].

9. Ms. B-2470 de la Hispanic Society of America de Nova York; vegeu Robert ARCHER, «L'altre Ausiàs March (segle XVI) i un certamen poètic inèdit», *Catalan Review*, v, 1 (juliol 1991), p. 23-34.

Tantavulla qual pugnau
y hoja bery qd. d'antem
m' p' b'la de hoja que bene.

Carta de Ocari a Sene
en s.ª Roma del cues al
a 25 de Julio de 1508.

Quinillas
Prouent amas Hector
tan gran conp'nto se vidut
q. en mi major no ha arbut
Supres que Ocari d'altor
itaz prop vos ha odout.

Per la gran benid'encia
ad q. sempre us he amat
ya no me falta paciencia
fina que m' veja saciat
de vostra persequencia.

Amasino m. que estare
ocupat com la formosa
m' h'le rasiament ho farae
mora fort en gran esp'ra
per als d'ors que h'ndreu.

La meu amich Sene
nom h'ndau per temerari
fuit per lo par ubre
q. ho boje amich Ocari

de v'ndre de moze de se
las d'and' de v'ndre de se
no d'and' de v'ndre de se
on d'and' de v'ndre de se
y d'and' de v'ndre de se
al fare per barbaria.

Per ço procurare
p'no h'nd' de v'ndre talz g'ra
en imp'nd' de fare
para Ocari de Campana
u mi d'and' m' d'and'.

Quedat Cartas rebreu
de aquell onde f'nd' amat
que se d'and' de lo h'nd'cu
en d'and' de lo h'nd'cu
d'and' de lo h'nd'cu.

Deu lo meu gran amich
reiuos tant en purau
del meu d'and' q. h'nd' d'and'
n' gran pur vos li donau
de d'and' en reu' d'and'.

La Musa de s.ª d'and'ara
en esta terra m' d'and'
en esta tant d'and'ara
q. la vena se li en d'and'
quant pensa esta sen rempara
d'and' pur vos he b'ndat

IL·LUSTRACIÓ 4. F. 51 del ms. 116 [al Catàleg: ms. 293] de la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander.

També és destacable el fet que, des del començament, l'ús de l'apòstrof sigui més intens en els impresos de Barcelona que en els de València. Per força hem de pensar que hi devien influir les característiques del dialecte de cada lloc —la presència de la vocal neutra, més inestable. I un fet sorprenent, però

revelador: en els plecs poètics dels segles XVII-XVIII, els apòstrofs són pràcticament inexistents. Un públic diferent, més popular, o uns editors menys exigents podrien explicar el fenomen.

El 1703, una edició poètica especialment acurada, i amb vocació d'esdevenir un model gramatical i ortogràfic per al català, l'*Armonia del Parnàs* de Vicent Garcia, introdueix la novetat —si més no, no tinc constància que el fet tingués precedents importants— de generalitzar l'apòstrof als passatges en prosa. En tot el llibre, però, ja no hi ha formes elidides (*d'*, *l'*, etc.), precedint una vocal. Com a màxim, excepcionalment, pot dur apòstrof pospositiu l'article masculí (*Quant l'ham*). Ara: el nombre d'apòstrofs a la part de prosa és més reduït, perquè ja he dit que aquí s'opta molt menys per les elisions que en la poesia.

Antoni de Bastero acredita la importància d'aquesta edició adoptant-ne l'ortografia en la transcripció dels textos antics (en català i occità, que per a ell eren compostos en una mateixa llengua):

L'ortografia degli antichi era pessima, e confusissima, imperocchè, oltre che non adoperavano nè l'apostrofo, nè la virgola, nè l'accento, e le lettere maggiori, o majuscole solamente le usavano ne' capi versi, attaccavano per lo più gli articoli co i nomi, e di due, e tre, e più vocaboli alle volte non ne facevano altro, che uno, unendogli in una sola figura [...]. Onde, per agevolare al Lettore l'intelligenza degli esempj, e de' passi antichi Provenzali, ho procurato di ridurli alla più chiara, e distinta ortografia; circa la quale mi sono per lo più conformato con quella, che ritennero gli Accademici Barcelloinesi nella impressione delle Rime del nostro Garzia. Ma non per ciò si credano gli amatori della sempremai veneranda antichità, ch'io abbia voluto in parte alcuna derogare alla fedeltà, e legalità de' Codici, e testi antichi, perchè altro non vi ho fatto, che aggiungervi le virgole, gli accenti, gli apostrofi, e distaccare gli articoli da i nomi, e cose simili.¹⁰

Al segle XVIII l'apòstrof es consolida, tot i que no amb la profusió i varietat amb què s'havia manifestat al segle XVI. Agustí Eura, per exemple, només l'utilitza per a les formes reduïdes de l'article i els pronoms febles. Vegem el que escriu al seu *Tractat de la poesia catalana*:

Altras voltas se comet esta figura [= eclipsis] transportant llettras de una síl·laba y de una dicció a una altra, en virtud de la qual transportació de llettras y deixació o eclipsis de otras que no són vocals antevocals se disminueix lo número de las síl·labas y queda sufficient intelligència del significat, com quant se pronuncia *yl'* per *y lo*; *quel'* per *que lo*; *palpital'* cor per *palpita lo cor*; *aixils'* per *aixi los*; *entrels'* per *entre los*; *ym'* per *y me*; *jam'* per *ja me*; *jas'* per *ja se*; *perquem'* per *perque me*; *nons'* per *no nos*; *aixins'* per

10. Antonio BASTERO, *La Crusca Provenzale*, vol. I, Roma, Antonio de Rossi, 1724, p. 27.

aixi nos; nos' per no se; perls' per per los; nous' per no vos; not' per no te; nos' per no se; y en moltes altres construccions semblants a estas que trobam executadas en alguns poetes catalans, en estos y altres versos:

Yl' cabell de or barberi, etc.
Era la hora en quel' sylenci, etc.
Yls' etyopes zaffirs, etc.
Tremulo palpital' cor, etc.
Aixils' tres minyons hebreus, etc.
Permaneix entrels' incendis, etc.
Nons' detingam mes, anem, etc.¹¹

Els nostres tractadistes, en fi, celebren l'avantatge de la poesia catalana en relació amb la castellana per la possibilitat d'usar alternativament formes plenes i reduïdes o elidides:

Varias son las rahons de ser lo idioma catala molt acomodad al art de la poesia; entre otras es [...] per moltes llicencias te en forsa del us lo idioma catala de dexar syllabas y lletas, y estas transmutarlas de un a altre terme, quedant integra la exprecio y sentit, de la matexa manera que ho practica lo idioma franzes com es de veurer en estas y casi infinitas clausulas: *adevinare lo motiu*, ahont pot dir *adevinare l' motiu*; en esta altra, corra per *los carrers*, ahont pot dir *corra pels' carrers*; en esta altra, *si te descuydas*, ahont pot dir *sit' descuidas*, &c. De manera que te la llibertat de sinalefar, no sols quant son las vocals immediatas o vocal *ante* vocal en differents termes, sino encara tambe que entre las vocals medien consonants.¹²

Tot això fa que els poetes no hagin de recórrer tan sovint a llicències mètriques com els castellans.¹³ De tota manera, a aquest liberalisme poètic s'hi va oposar anys a venir, amb raó, Apelles Mestres;¹⁴ però és que llavors l'ús de l'apòstrof estava més regulat. Abans, no tant. Josep Ullastre, a la seva *Grammatica cathalana* (1743), arriba a proposar dues ortografies: l'una, l'extensa; l'altra, «ab apostrophe». Aquesta, però, és la que ell fa servir en el redactat del llibre:

11. Copio aquest passatge de Pep VALSALOBRE (ed.) i Agustí EURA, *Obra poètica i altres textos*, Barcelona, Fundació Pere Coromines [en premsa]. Els apòstrofs dels exemples (transcrits en cursiva) són els del manuscrit.

12. Agustí EURA, *Controversia sobre la perfecció del idioma catalá*, segons el text del ms. 1120 de la Biblioteca de Catalunya, f. 23-23v. Dec aquesta transcripció a Pep Valsalobre.

13. Cf. Pau ESTORCH Y SIQUÉS, *Elements de poética catalana y diccionari de sa rima*, Girona, Imprenta de Grases, 1852, p. 23.

14. «Es també d'un efecte deplorable emplear com article masculí *lo* darrera una paraula acabada ab vocal (*camina LO cavaller*). Això es més que llicencia una falca, y per lo tant doblement punible» (Apeles MESTRES, «De poetica catalana. Fragments d'un llibre inèdit», *Joventut*, III [1902], p. 44).

Es, pux, l'Apostrophe en l'Escritúra un señál o virguléta fet com un inciso en esta forma (´), lo qual se posa entre las lletras per'enseñárnos que s'dexa en la pronunciació una vocal perqu'es violenta en la pronunciació, d'ónt prové que diém escriuer ab Apostrophe i apostrophar.¹⁵

Amb tot, no hem de sobrevalorar les normes d'aquesta gramàtica, que el mateix Ullastre no segueix en els seus llibres piadosos (és a dir, en les múltiples edicions de l'*Exercici del cristià*). Com tampoc les de la gramàtica de Joan Petit i Aguilar, que prescindeix de molts apòstrofs en acceptar les formes reforçades *el, em*, etc. Es tracta, en tots dos casos, de gramàtiques especulatives, teòriques, que no van influir sobre els escriptors. Tampoc no van tenir difusió general els *Principis generáls de la llèngua menorquina* d'Antoni Febrer i Cardona, que prescrivia amb detall les regles d'apostrofació:

Las lletras *a, o* es suprimexen ab [= en] l'artícle *la, lo* y la lletra *e* es suprimex en las paráulas *entre, cóntre, me, ne, te, se, de, que, desde, sobre* quand la paraula qui seguex coménsa ab vocal *ô* ab *h*; y â las hóras, en llóc de las lletras *a, e, o* suprimidas, es pósa l'Apóstrofé, d'aquest módo: *l'amistad, l'hómê, entr'èlles, cónt'r'èlles, m'en, n'en, t'en, s'en, d'en, qu'en, desd'avui, sobr'èlles*, etc., qui están en llóc de *la amistad, lo hómê, entre èlles, cóntre èlles, me en, ne en, te en, se en, de en, que en, desde avui, sobre èlles*, etc., y axó es fá axí per evitar la cacofonía *ô* el mal só qu'ocasionaría l'encóntre de duas vocals.¹⁶

La gramàtica de Febrer, en efecte, va restar inèdita i no va incidir en les obres posteriors. Un cas ben diferent és el del *Diccionario catalan-castellano-latino* d'Esteve Bellvitges i Juglà, de 1803, que va reforçar en molts escriptors el recurs a l'apostrofació. El diccionari apostava per generalitzar el procediment, apostrofant els articles definits i indefinits (*lo, la, los, una*), la preposició *de* i *entre*, la conjunció *que*, els pronoms febles (*lo, los, la, me, ne, se, te*), alguns adjectius, etc.

Contra aquest excés es va exclamar Josep Pau Ballot, el qual, observant que la literatura administrativa oficial —en prosa— del segle XVII, que constituïa precisament el seu model literari, no tenia apòstrofs, els va proscriure quasi totalment:

Si haviam de usar en totas las *sinéresis* y *sinalefas* los apostrofs ó vírgulas, que usa lo Diccionari cathalá, imprés en Barcelona en 1803, verdadera-ment apareixería la escriptura cathalana un sarpullit, sarna ó gorradura, que daría molt que entendre y que gratar.¹⁷

15. Montserrat ANGUERA (ed.) i Josep ULLASTRA, *Grammatica cathalána*, Barcelona, Bibliograf, 1980, p. 298.

16. Ms. I-6 de la Biblioteca Victory de Maó, p. 240.

17. Cito segons la segona edició: Joseph Pau BALLOT, *Gramática y apología de la llengua cathalana*, Barcelona, Joan Francisco Piferrer, c. 1824, p. 162.

Bon coneixedor de la tradició, n'exceptuava la poesia, d'aquesta restricció. En prosa, tan sols prescrivia l'apòstrof en les elisions d'articles i pronoms en què es trobaven dues vocals iguals en contacte.¹⁸ Però, potser inadvertidament, no s'estava d'apostrofar de tant en tant algun article, preposició o conjunció i molts pronoms febles que no complien aquesta norma.

Pau Estorch, sens dubte influït pel francès, accepta sense prevencions l'elisió davant de vocal: *d'ellas, l'áncora, qu'es, entr'ells*.¹⁹ Més prudent, Milà sintetitza en el seu *Projecte de ortografia catalana* (1862) de manera implícita els casos d'apostrofació que eren acceptats tradicionalment: l'article masculí i els pronoms febles *me, te, se, lo, los, ne*.²⁰ No se separa gaire d'aquest criteri la gramàtica d'Antoni de Bofarull i d'Adolf Blanch, els quals rebutgen explícitament l'apostrofació de la preposició *de* i de l'article i el pronom personal femenins *la*.²¹ El *Proyecto de ortografia catalana* que Josep Balari va presentar a l'Acadèmia de Bones Lletres (1879) també incloïa una reglamentació precisa: Balari només admetia l'apostrofació en els monosíl·labs *de* (ara sí), *me, te, se, nos, lo, los, ne*, i hi afegia encara la *n* eufònica o antihiàtica (*á n'aquest*).²²

Pompeu Fabra es va ocupar ben aviat d'aquesta qüestió. En un article brillant —encara que avui superat, entre altres coses perquè les regles d'apostrofació no són exactament les vigents—, «Afixos pronominals y teoria de l'apòstrof»,²³ Fabra rebutja l'ús de l'apòstrof com a signe indiscriminat d'elisió i restringeix l'apostrofació a aquelles partícules àtones que perden la vocal en contacte amb una altra vocal d'un mot amb el qual estan en relació sintàctica directa: és a dir, els pronoms febles amb el seu verb, o els articles amb el

18. BALLOT, *op. cit.*, p. 165, 166 i 176. Per a un estudi comparatiu entre els criteris de Ballot i els de Josep Melcior Prat en la seva traducció de *Lo Nou Testament* (1832), vegeu Tine BARRASS, «The language of J. M. Prat's Catalan New Testament», *Estudis Romànics*, XIII (1963-1968), p. 317-347 (especialment, les p. 326-331).

19. Vegeu Pablo ESTORCH Y SIQUÉS, *Gramàtica de la lengua catalana*, Barcelona, Imprenta de los Herederos de las Viuda Pla, p. 18 i 281-294. A propòsit d'aquesta darrera forma, diu Estorch: «Aunque no se haya usado esta *sinalefa*, creo sería mejor usarla siempre. La *eufonia* es cosa que debe ser muy respetada, sobre todo no pudiendo haber falta de claridad» (p. 289, nota 3). De fet, ja l'havíem vista inclosa en el fragment reproduït més amunt de Febrer i Cardona.

20. M. MILÀ I FONTANALS, *Projecte de ortografia catalana*. Ara per primera vegada estam-pat amb pròleg i notes per J. Roig Roqué, Barcelona, Llibreria Religiosa, 1915, p. 28.

21. A. de BOFARULL I A. BLANCH, *Gramàtica de la lengua catalana*, Barcelona, Espasa Hermandos, 1867, p. 99-100.

22. JOSÉ BALARI Y JOVANY, *Proyecto de ortografia catalana con un estudio de sus fundamentos filológicos*, Barcelona, J. Jepús, 1879, p. 28-33.

23. Pompeu FABRA, «Afixos pronominals y teoria de l'apòstrof», *L'Avenç*, III (1891), p. 385-389. L'article acaba amb una nota que precisa que «Per falta de temps, el Sr. Fabra no va poder donar a la teoria de l'apòstrof tota l'extensió que mereix» (p. 388).

nom (com ara *l'ajudaré, ajuda'l, l'aire, l'altra nit*).²⁴ Naturalment, això obligava a incloure, al costat dels pronoms febles i els articles en singular (*el* i *la*), formes àtones com *de* o *que*:

L'apòstrof està indicat (compari's amb el francès) com a signe d'elisió en els monosílabs àtones [= àtons] en els casos en què van tan íntimament units amb la paraula següent o anterior (verb), qu'és impossible pronunciar-los separats. Per això apostrofem *me, te, se, ne, lo* (aixins com [l'article determinat en singular,] *de y que*) davant de vocal y en cambi, las formas *em, et, es, en, el, ens, els*, no las apostrofem darrera de vocal, de la qual poden sempre separar-se (inconstancia d'elisió, que fa que no s'indiqui aquesta en lo escrit), en no sent quand segueixen al verb.²⁵

Jaume Nonell proposava apostrofar totes les partícules gramaticals que hem esmentat i, a més, *per* en combinació amb *el* i *en* quan és pronunciat sense la *-r* final: *pe'l pare, pe'n Joan*.²⁶ Bulbena, en canvi, no acabava de simpatitzar amb l'ús de l'apòstrof, ja que creia que «si sabiem bé llegir la llengua que bé o mal encare parlam, serien del tot inútils los apostrofs».²⁷

No em puc entretenir comentant les diverses propostes ortogràfiques sobre l'elisió sorgides abans de les *Normes* de 1913. Com és sabut, Fabra va assajar en diverses èpoques altres sistemes en què prescindia d'alguns apòstrofs prepositius, deixant un espai en blanc entre els clítics que presentaven la forma reduïda o elidida i el verb (exemple: *no m veu*),²⁸ substituint-los per guionets o punts volats (distingint *veure-l bo* [= *verle bueno*] de *veure·l bo* [= *ver el bueno*]),²⁹ o donant legitimitat a les formes reforçades dels clítics (*no em veu*).³⁰

24. Els exemples són meus. En centrar-se en els afixos pronominals, Fabra no tracta específicament el cas dels articles *el* i *la* amb el nom, però el seu criteri en aquest cas —o sigui, que s'han d'apostrofar només davant d'un mot començat en vocal— es desprèn del mateix text.

25. FABRA, «Afixos pronominals...», *op. cit.*, p. 388. És curiós que un dels arguments que dóna Fabra a favor de l'ús de l'apòstrof és l'avantatge de poder distingir «en lo escrit» entre el *lo* masculí i el *lo* neutre, ja que aquest no s'apostrofa mai. L'argument oblida, en tot cas, que l'ús de l'apòstrof en l'article femení singular provoca la confusió amb el masculí, cosa que no es produeix si aquesta forma es transcriu *la*.

26. Jaume NONELL, *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Llibreria de Àlvar Verdguer, 1906, p. 48-49. Observem la incoherència d'admetre les contraccions *pe'l, pe'n* i no *pela* [= *per + la*], que també es diu, igual que *pen* [= *per + en*].

27. ALI-BEN-NOAB-TUN [Antoni BULBENA i TOSELL], «Del apostrof català», *Revista de Catalunya*, I (1897), p. 118-124 (especialment, la p. 123).

28. Vegeu Pompeu FABRA, *Tractat de ortografia catalana*, Barcelona, Tipografia «L'Avenç», 1904, p. 59-60.

29. Vegeu LAMUELA i MURGADES, «Nou cartes...», *op. cit.*, p. 73-74; o bé dins Ídem, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, *op. cit.*, p. 235.

30. Cf. Mila SEGARRA, *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona, Empúries, 1985, p. 296, 312 i les notes corresponents; i Ídem, «Nova llum sobre les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans (1913)», dins Jordi GINEBRA, Raül-David MARTÍNEZ GILI i Miquel Àngel

Xavier Lamuela i Josep Murgades van reproduir l'acta de la deliberació de la Comissió de Bases d'Ortografia de l'Institut d'Estudis Catalans de l'estiu del 1911, en què s'estudiaven cinc sistemes diferents per indicar les elisions enclíiques, o formes reduïdes: aglutinació, apòstrof, espai blanc, guionet i punt volat. L'adopció de les formes reforçades, de tota manera, tenia l'avantatge de disminuir notablement el nombre d'apòstrofs.

Finalment, la normativa ortogràfica catalana va adoptar un sistema d'apostrofació que, a més dels pronoms febles i l'article masculí, inclou les formes *la*, *na* i *de*, que no presenten, en l'elisió, cap modificació ni particularitat diferent de la que experimenta qualsevol mot acabat en una vocal neutra en contacte amb una vocal. Els articles personals (*en*, *na*) es van assimilar als determinatius (*n'* davant de vocal, tant el masculí com el femení). En canvi, no es van acollir altres formes possibles, com *que* (*qu'*), que tenia a favor seu l'ús que se'n feia —i se'n fa— en francès; segurament es va considerar que la *u* muda que queda penjada era antiestètica i confusionària.

* * *

Recapitem. L'apòstrof va començar essent un indicador de lectura, un signe que vetllava per l'eufonia del vers i una bona declamació. Al principi, doncs, moltes elisions, en paraules ben diverses, es veuran representades per aquest signe. A la llarga, de tota manera, l'apòstrof es va convertir més aviat en una marca funcional que donava compte d'unes transformacions determinades que tenien caràcter optatiu. Per exemple, l'article *lo* podia passar a *l* o *l'* en el vers (o quedar-se igual: depenia de les necessitats mètriques), mentre que es mantenia invariable en la prosa. Com que normalment la vocal que possibilitava l'elisió era l'anterior (*no'm*, *si'ls*) i no existien en els escrits —ni en la norma prosòdica ideal— les formes reforçades, l'apòstrof no indicava la simple caiguda d'una vocal final o inicial, sinó una modificació del morfema: *lo* passava a *l*, *ne* passava a *n*, etc.³¹ El senyal gràfic podia servir fins i tot per significar que *vos* passava a *us* (*de veureu's tan celebrada*).³² En canvi, en l'or-

PRADILLA (ed.), *La lingüística de Pompeu Fabra*, vol. 1, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Universitat Rovira i Virgili, 2000, 101-140 (especialment, les p. 109-113).

31. Daniel Recasens també adverteix que «les variants proclíiques de pronom personal *m'*, *t'*, *l'*, *s'*, *n'* (*m'alço*, *t'odio*) i d'article masculí *l'* (*l'home*) han d'ésser relacionades amb les formes plenes preconsonàntiques *em*, *et*, *el...* i, en conseqüència, no són en principi analitzables per elisió a partir de grups vocàlics», i, paral·lelament, que «les variants enclíiques [...] *m'*, *t'*, *l'*, *s'*, *n'*... (*escolta'm*, *omple'n*) han d'ésser relacionades amb les formes plenes postconsonàntiques *-me*, *-te*, *-ne...* i, en conseqüència, no són en principi analitzables per elisió a partir de grups vocàlics» (Daniel RECASENS, *Fonètica i fonologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, p. 131 i 134).

32. Sens dubte s'interpretava que la *v* es mantenia (l'ortografia ensenyava que *v* i *u* eren la mateixa lletra) i que queia la *o* del mig.

tografia de Balari o de Nonell —i de Fabra—, l'apòstrof tornarà a ser sobretot una indicació regular de pronúncia.

La pronúncia, però, davant fenòmens com l'elisió, que depenen del registre adoptat, de l'èmfasi declamatori, de la velocitat del discurs, de si llegim o parlem; la pronúncia, doncs, no és aquí una guia precisa. Com veurem de seguida, l'apel·lació a la pronúncia va dur a l'adopció de criteris incongruents i amb excepcions poc justificades.

La inclusió de l'article femení i el pronom feble *la* com a formes susceptibles d'apostrofar-se susciten molts problemes. Pel que fa a l'article femení i a la preposició *de*, Joan Solà ja en va adduir uns quants, fa temps,³³ i les objeccions que formulava es podrien ampliar. Aquí només m'entretindré un moment a fer notar una incongruència insoluble en l'excepció d'apostrofar l'article femení i el pronom *la* davant dels mots començats per *i* o *u*, precedits o no de *h*. La norma és formulada per primer cop així: «Davant vocal o *h*, l'article femení és escrit adés *la*, adés *l'*. Davant les vocals *i* o *u* febles (precedides o no de *h*), són possibles *la* i *l'*, però és preferible *la*. Ex.: *la idea*, *la hipòtesi*, *la unitat*, *la humitat*. Davant les altres vocals (precedides on no de *h*) cal escriure *l'*». L'autor n'exceptua «els casos (rars) en què la pronúncia exigeix *la*», com ara *la una*, *la ira*, *la host*, *la e* i *la o*.³⁴ A la gramàtica pòstuma de Fabra la norma és redactada de manera més concloent: «si el mot següent comença en *i* o *u* febles precedides o no d'una *h*, hom empra la forma *la*».³⁵

Es tracta d'una recomanació, aquesta, que es basa suposadament en raons prosòdiques, considerant que és preferible pronunciar un diftong en l'encontre de dos mots que no pas fer-hi una elisió; però la referència es fa només a unes quantes de les grafies possibles. Perquè, fonèticament, el contacte d'una [ə] + [u] pot venir representat també per un final *-e* i un començament àton *o-*: pel que fa a l'encontre vocàlic estricta, en català oriental no hi ha cap diferència entre el cas de *la universitat* i el cas de *oïda*. Però el problema greu no és només que la normativa barregi criteris gràfics i arguments fonètics; no és que argumenti una excepció apel·lant a la pronúncia i que després l'hagi de filtrar pel sedàs d'una ortografia que n'elimina la meitat d'ocurrències; el problema real és que els catalans orientals, començant pels locutors de ràdio i televisió, contra allò que abans era habitual, s'estan acostumant a dir *la universitat* en comptes de *l'universitat*, però també *la ocasió* i *la opinió* en lloc de *l'ocasió* i *l'opinió*.

Aquest, però, no és un problema que hàgim de tractar aquí. La meua voluntat primordial ha estat fer una mica de llum sobre una qüestió poc coneguda de la història de l'ortografia catalana. I crec que s'imposa ressaltar

33. Joan SOLÀ, «Orthographe et grammaire catalanes», a Antonio BADIA MARGARIT i Georges STRAKA (ed.), *La linguistique catalane*, París, Editions Klincksieck, 1973, p. 81-113 (especialment, les p. 96-99).

34. Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918, p. 29-30.

35. Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide, 1956, p. 28.

aquest fet, que és la continuïtat en l'ús de l'apòstrof des del segle XVI fins ara. Perquè potser el català contemporani no l'hauria adoptat, l'apòstrof, si hagués desaparegut al segle XVII, com en castellà.

Per què es va mantenir, doncs? Heus aquí una pregunta que em sembla ben pertinent. Perquè allò que va fer perdurar l'apòstrof no va pas ser la llengua administrativa, més o menys reglamentada; ni la de la pastoral i els llibres de pietat, tan importants per a la continuïtat del català com a llengua culta fins a mitjan segle XIX. En tots dos casos es tractava de manifestacions en prosa, en què l'apòstrof gairebé no compareix. No va ser tampoc la influència del castellà, que no el feia servir; ni la del francès, que interfereix ben poc en el català de l'època moderna. Allò que explica la pervivència de l'apòstrof és la continuïtat de la poesia catalana al llarg de tota l'edat moderna —un època que consideràvem de «decadència». Només aquesta vitalitat ininterrompuda pot explicar el manteniment d'un signe gràfic no compartit pel castellà.

ALBERT ROSSICH

L'EQUIVALÈNCIA COMBINATÒRIA DE LES PREPOSICIONS *A* I *EN*

1. LES DADES

El propòsit d'aquest estudi és el d'observar el comportament de la preposició *a* especialment en aquelles funcions sintàctiques i contextos fonològics¹ on és possible veure-la alternant amb la preposició *en*. La variació que es troba (segons el dialecte i el nivell d'elocució) en l'alternança d'aquestes dues preposicions és considerable. A falta d'un estudi descriptiu general,² que a més a més inclogui la preposició *amb*, que també alterna sovint amb *en* i fins i tot amb *a*, examinaré només el que s'observa en el català oriental i a diferents nivells d'elocució.

La característica més sorprenent de l'equivalència combinatòria d'*a* i *en* és que no es dona en tots els contextos on apareix *a*. Examinem-los sumàriament i vegem en quins casos aquesta preposició es deixa substituir per *en*. Als exemples de la columna de l'esquerra tenim *a* i als de la dreta, *en*. El context que ens importa veure és el mot que hi ha darrere de la preposició, si comença en consonant o en vocal. Més endavant també ens interessarà saber si aquesta vocal és alta o no.

1. Tal com ja va intuir Gabriel FERRATER a *Sobre el llenguatge*, Barcelona, Quaderns Crema, 1981, p. 31-33.

2. A part d'estudis molt parcials, hi ha un treball de J. RUAIX escrit amb òbvia i declarada preocupació normativa. S'hi aporten molts exemples i un notable interès per proposar usos arcaïtzants de la preposició *en*, a J. RUAIX, *Punts conflictius de català*, Barcelona, Barcanova, 1989.

1.1. *Objecte directe*

- (1) (a) T'he mirat *a* tu. (a') *T'he mirat *en* tu.
(b) L'he mirat *a* ell. (b') L'he mirat *en* ell.
(o bé: L'he mirat *a n'*ell.)³

L'exemple (1a') ens mostra que, davant de consonant no es dóna el canvi de preposició.⁴ La solució que veiem a (1b') es produeix només a un nivell col·loquial. A (1b), si tenim una elocució no marcada, les dues vocals seguides (la de la preposició més la del pronom) originen una dialefa. El fet que la llengua presenti un canvi de preposició a (1b') és justament per evitar dues vocals seguides.

No considerarem aquí l'aparició d'*en* a més a més de la preposició *a*, tal com veiem als exemples següents:

- (2) (a) T'ha mirat *en a* tu.
(b) *Ens ha mirat *en a* tots.

Aquesta variant, si no vaig errat, es produeix per analogia amb els casos on hi ha dues vocals en contacte. És un fenomen poc usual i poc generalitzat, que està en recessió segurament per la generalització de l'escolarització en català i perquè són formes que no es troben mai escrites. Els contextos on apareix són cada vegada més reduïts als pronoms personals *i*, d'altra banda, no aporta res interessant a l'estudi que portem a terme. Tal com veiem a (2b), tant *tu* com *tots* comencen en consonant *i*, tanmateix, (2b) és pràcticament inexistent. Vegem ara el mateix quan la funció sintàctica és l'objecte indirecte o qualsevol altre datiu.

1.2. *Objecte indirecte i altres datius*

- (3) (a) Ho ha donat *a* la Maria. (a') *Ho ha donat *en* la Maria.
(b) Ho ha donat *a* aquella noia. (b') Ho ha donat *en* aquella noia.⁵

3. En el llenguatge escrit que imita aquesta substitució d'*a* per *en*, sovint es veu amb les dues grafies (també es troba *an*, que no cal considerar perquè és una mera variant inadequada de la primera): la primera reflecteix el fenomen com una equivalència combinatòria. La segona com una epèntesi d'*ena*, cosa, que, en principi, sembla una incongruència. Més avall tornarem sobre el tema; però, a partir d'ara, utilitzaré preferentment el concepte de canvi de preposició i només la primera grafia de l'exemple (1b'). L'asterisc indica que l'exemple no es dóna a cap nivell lingüístic.

4. Vegeu, però, més avall, l'exemple (2).

5. Vegeu la nota 2. Hi ha encara la possibilitat de considerar exemples com *Ho vaig donar amb en Joan*; si pensem en termes d'epèntesi, aquesta és encara més estranya que l'anterior. Parlarem d'aquest problema més endavant. A partir d'ara, per simplicitat, prescindirem de les grafies que reflecteixen l'epèntesi.

(c) Ho ha donat <i>a</i> en Joan.	(c') Ho ha donat <i>en</i> en Joan
(o bé: <i>a n'</i> en Joan).
(d) Ho ha donat <i>al</i> noi.	(d') Ho ha donat <i>en</i> el noi
(o bé: <i>a n'</i> el noi).
(e) Ho ha donat <i>a</i> una noia.	(e') Ho ha donat <i>en</i> una noia.

La funció d'objecte indirecte exigeix sempre la preposició *a* i revela el mateix comportament que hem vist a (2) parlant de l'objecte directe.⁶ Els altres datius tenen el mateix comportament, encara que no siguin complements del verb, sinó de tot el predicat (benefactius) o bé d'un nom (simpatètics).⁷ Els datius ètics no s'inclouen en la nostra consideració perquè no poden aparèixer sinó com a clítics. Pel que fa al comportament que ens interessa, la diferència d'aquestes funcions sintàctiques no juga cap paper en el problema que estem examinant.

Així, doncs, aquí tampoc no hi ha canvi de preposició quan el mot que segueix comença en consonant, tal com veiem a (3*a'*). I el conflicte de les dues vocals neutres en contacte es resol amb una elisió. Les solucions (3*b'*, 3*c'*, 3*d'* i 3*e'*), com en el cas de l'objecte directe, són pròpies de nivells col·loquials i no apareixen en l'escriptura sinó quan es tracta de reflectir-los.

No m'estranyaria gens que, com que, tant en aquest apartat com a l'anterior (però no en els que examinarem més avall), l'equivalència combinatòria respon a un nivell d'elocució més col·loquial, si ens poséssim a examinar verbs de poca freqüència d'ús, ens resultaria impossible acceptar el canvi de preposició. Examinem ara la funció dels objectes regits, però només els que apareixen amb la preposició *a*.⁸

1.3. Objectes regits

(4)	(a) Tots van accedir <i>a</i> la petició.
	(a') *Tots van accedir <i>en</i> la petició.
	(b) Tots van accedir <i>a</i> aquella petició.
	(b') *Tots van accedir <i>en</i> aquella petició.

6. Als nivells col·loquials, se sent la preposició davant de l'objecte directe fins i tot en els contextos que la normativa no accepta. I s'hi observa també el mateix fenomen de l'equivalència combinatòria: *Vaig veure en aquella noia abans d'ahir*. I fins i tot: *Vaig veure en la Roser la setmana passada*. De totes maneres, l'ús no normatiu d'aquesta preposició davant de l'objecte directe és un problema diferent del que ens ocupa ara.

7. Per exemple, datiu benefactiu: En (*aquesta noia / a la Maria*), *li porten l'esmorzar al llit*. Datiu simpatètic: En (*aquesta noia / a la Maria*), *li vaig veure les cuixes*. Naturalment, els nivells que ho mostren són els més col·loquials.

8. Els que regeixen *en* no presenten *a*, tret del cas (normatiu) de davant d'infinitiu: *Pensa en mi / Pensa a dir-m'ho*.

- (c) Tots van accedir *a* una petició.
 (c') *Tots van accedir *en* una petició.

Aquesta funció, en principi, requereix el manteniment d'*a* sigui quin sigui el context fonològic en què es troba, sempre que el verb la regeixi, com ara els següents: *acostumar-se a, dedicar-se a, exposar algú a, contribuir a*, etc.

Crec, tanmateix, que hi ha verbs que tenen aquest règim i poden acceptar més d'una preposició. Per exemple, el verb *contribuir* demana la preposició *a* per al seu complement de règim. No seria gens estrany sentir exemples com el següent: *Contribuir en aquell afer*, o fins i tot *Contribuir en totes les feines*. Caldria estudiar si realment hi ha o no hi ha verbs més laxos en la tria de la preposició. És un problema menor perquè són casos molt poc freqüents. Vegem ara la funció dels adjunts.

1.4. Els adjunts

És en aquesta funció adverbial on trobem una gran variació en l'ús de les preposicions. L'estudi ja citat de Ruaix presenta molts exemples on l'adjunt apareix amb *en* tot i que va seguit d'una consonant. Això, doncs, en principi, és interessant perquè contraduïu la tesi de l'equivalència combinatòria i ens obliga a estudiar millor el problema. Ruaix proposa una regla general que diu que s'ha d'usar *en* quan «s'expressa situació o repòs, presència, interioritat, entrada...». I cita aleshores els verbs «*ser, estar, esdevenir-se, trobar-se, romandre, viure, entrar, posar* i anàlegs». Segons Ruaix, s'ha d'usar *a* quan «s'expressa direcció o moviment, contacte, aproximació...». I cita aleshores els verbs «*anar, venir, tornar, arribar, pujar, baixar, tocar, acostar-se* i anàlegs». Es fa una mica difícil d'entendre l'afirmació que segueix, segons la qual, la regla general es basa en el factor sintàctic «que és el més important». I es fa difícil d'entendre perquè els criteris que acaba de descriure Ruaix són semàntics: *contacte, aproximació, presència, interioritat*, etc., no són factors sintàctics; són, en tot cas, papers temàtics vagues, sense definir. I, per exemple: si l'expressió *a la dreta* expressa situació, com és possible que no es pugui dir *en la dreta*?

En tot cas, els exemples que, segons Ruaix han d'anar amb *en* són els de l'esquerra de (5). A la dreta, hi he posat exemples amb *a* per veure si hi surten contraexemples:

- (5) (a) Viuen *en* territori estranger.
 (a') *Viuen *a* territori estranger.
 (b) Viuen *en* els territoris del nord.
 (b') Viuen *als* territoris del nord.

- (c) Dormen *en* cambres diferents.
- (c') Dormen sis nens *a* cada cambra.
- (d) Es troben *en* cafès i tertúlies.
- (d') *Es troben *a* cafès i tertúlies.

Pel que veiem a (5), gairebé tots els exemples de Ruaix tenen contra-exemples, els quals ens seran útils per veure-hi més clar. La frase **Viuen a territori estranger* és inexistent (o potser caldria dir quasi inexistent); però (5b'), en canvi, és tan bona com (5b), que justament no és res més que un altre exemple de l'equivalència combinatòria. A (5c'), veiem un exemple molt conegut de Fabra, que també és tan bo com (5c). I, finalment, (5d') torna a ser dolenta. La raó de tot això és relativament fàcil de veure. De l'agramaticalitat de (5a') i (5d') en té la culpa la manca del determinant. La prova és que podem dir perfectament frases com aquestes: *Viuen a un territori estranger, viuen al territori del nord, es troben als cafès o a les tertúlies dels bars*, etc.

Segons la regla de Ruaix, el verb *anar*, que regeix un adjunt amb paper temàtic d'espai,⁹ la preposició obligatòria és *a*. Però en virtut de l'equivalència combinatòria, resulta que podem trobar *en*: *Vam anar en aquella casa*, ús col·loquial, però que un novel·lista està obligat a usar si vol reflectir aquest nivell en un determinat personatge.

Ruaix parla també de frases ambigües. I la seva necessitat de desambiguar el porta a corregir, d'una manera innecessàriament general, (6a) per (6b). Examinem-ho:

- (6) (a) [En Joan va ser] lleial *a* la guerra.
- (b) [En Joan va ser] lleial *en* la guerra.

Ruaix ja especifica que, segons el context, la frase no volia dir que l'objecte de la seva lleialtat fos la guerra. Ara bé: la primera expressió, «a la guerra» és un complement de l'adjectiu, funció que no admet, com ja veurem més avall, cap canvi de preposició, sigui quin sigui el context fonètic. A la segona expressió, «en la guerra» és un adjunt de frase, i aquí sí que s'admet el canvi de preposició, sobretot quan el sintagma està dislocat a l'esquerra i deixa traça (el clític *hi*). Vegem-ho:

- (7) (a) *A* la guerra, en Joan era lleial. [Per exemple: al seu capità]
- (b) *A* la guerra, en Joan hi era lleial. [On l'antecedent de *hi* és *a la guerra*]

9. El paper temàtic, seguint *The comprehensive grammar of the English language* (Longman), és més complex (espai-direcció-destí), però no entrarem en aquesta discussió.

- (c) *En* la guerra, en Joan era lleial. [Idèntic sentit que (7a)]
 (d) **En* la guerra, en Joan hi era lleial.

És a dir: (7a) significa que en Joan era lleial a algú, al seu capità, per exemple, mentre hi havia guerra. Però (7b) significaria, en el cas que tingués sentit ser lleial a alguna cosa no animada, que l'objecte de la lleialtat d'en Joan era la guerra. Ara bé, (7a), que no és gens ambigua, significa el mateix que (7c), que a mi em sembla d'un estil més tocat i posat que (7a). I, finalment, (7d) és una frase impossible, si el clític *hi* és l'antecedent de *en la guerra*.

Així, doncs, ni que la frase hagués estat ambigua, no calia corregir-la *necessàriament*. La frase *A la guerra, en Joan era lleial* no vol dir de cap manera que l'objecte de la lleialtat fos la guerra. Per tant, no és una «falta» de gramàtica, sinó la preferència d'un estil menys artificios i arcaïtzant. De fet el que queda clar, a l'article de Ruaix, és la seva preferència per tot el contrari, preferència basada, suposo, en els textos antics. Però, com que resulta que les llengües evolucionen, agafar, en aquests aspectes, els antics com a únic mirall vol dir no acceptar que les llengües sofreixen canvis. I això ja no és gramàtica. Si l'original de la frase citada per Ruaix (i ell no en cita l'autor «per delicadesa») estava en el context d'un estil elevat, aleshores la correcció era innecessària, però adequada. Si tenia un estil col·loquial, aleshores era innecessària i inadequada.

D'altra banda, no es pot aduir, com fa Ruaix, l'argument de l'ambigüitat per tal d'afavorir *en*. Totes les llengües estan plenes de frases ambigües. A *Li vaig comprar un ram de roses*, aquest *li* pot ser tant el venedor (o venedora) com el destinatari (o destinatària) del ram, i no passa res perquè sigui ambigua. Que un text abstracte o més apartat de la realitat pragmàtica no ha de ser ambigu, això ja ho sap tothom; però pertoca a l'autor (no al corrector) decidir quines estratègies, de les moltes que li brinda la llengua, triarà per fer-se entendre millor. Per desfer aquestes ambigüitats que poden produir aquestes preposicions, hi ha solucions menys rígides i menys extremes que la d'utilitzar una preposició que dona a la frase una connotació arcaïtzant.

I un últim detall: per desgràcia, difícilment podrem aduir textos moderns (sobretot els editats durant la dictadura i fins i tot uns quants anys després), si la majoria d'aquests textos ha passat per correccions excessivament innecessàries o excessivament rígides. Difícilment un gramàtic pot estudiar l'ús d'*a* i *en* en una obra, si el corrector s'ha extralimitat modificant opcions d'estil. Però aquest és també un altre problema que sobrepassa els límits d'aquest article.

Fets aquests comentaris a l'article de Ruaix, passem a analitzar què passa en tots els tipus d'adjunt. Començarem pels regits.

1.4.1. Adjunts regits amb paper temàtic d'espai o de temps (verbs transitius)

Vegem només uns pocs exemples:

- (8) (a) Va posar la roba *a* l'armari.
(a') *Va posar la roba *en* l'armari.
(b) Va posar el pernil *al* rebost.
(b') Va posar el pernil *en* el rebost.
(c) ?Va posar la roba *a* aquell armari
(c') Va posar la roba *en* aquell armari.
(d) Va posar la roba *a* un armari.
(d') Va posar la roba *en* un armari.
(e) Va situar-ho *a* la primera meitat del segle.
(e') Va situar-ho *en* la primera meitat del segle.
(f) Va situar els fets *al* segle XIX.
(f') Va situar els fets *en* el segle XIX.
(g) ?Va situar el fets *a* aquest segle.
(g') Va situar els fets *en* aquest segle.
(h) Va situar els fets *a* un segle de l'edat mitjana.
(h') Va situar els fets *en* un segle de l'edat mitjana.

Fixant-nos només en aquestes primeres dades, els adjunts regits d'espai o temps mostren unes característiques lleugerament distintes a les que hem vist en els objectes directes i indirectes. Com veiem a (8a'), es manté la impossibilitat del canvi de preposició davant de consonant. I sembla que la llengua, davant dels contactes vocàlics que tenim a (8c-8c') i a (8g-8g') prefereix el canvi de preposició més que no pas l'elisió, sense que això vulgui dir que (8c) i (8g) no apareguin mai. I finalment, davant de vocal alta, tant la sinalefa com el canvi de preposició són possibles.

Hauríem de remarcar, de passada, que tant l'elisió (contracció) com el canvi de preposició són possibles en els casos de (8b-8b'). Es fa difícil mesurar si és més col·loquial (8b') que (8b). Personalment, crec que això torna a ser una opció estilística. En tot cas, si comparem (3d') amb (8b'), veurem que si (3d') reflectia un nivell molt col·loquial, (8b') no el reflecteix. Crec que també hauríem de negar que entre (8b) i (8b') hi hagi cap diferència de sentit.¹⁰ En resum, de (8a) fins a (8d) la teoria de l'equivalència combinatòria, deixant de banda les excepcions que ja hem vist, és una explicació adequada i correcta.

Pel que fa als adjunts de temps, hi ha poc verbs que els subcategoritzin. «Situat» en pot ser un. La comparació entre (8a-8a') i els exemples (8e-8e')

10. Sobre això, vegeu, més avall, l'apartat 3.

és interessant. Per què no és possible el canvi de preposició a (8a') i, en canvi, ho és a (8e')? Intueixo que és el paper temàtic de temps que fa que l'equivalència combinatòria no s'apliqui a (8e'). L'estudi queda obert. I és un estudi que necessita examinar tant els verbs com tota la varietat de papers temàtics de temps. També seria interessant mirar si la teoria de l'optimitat resoldria problemes fins ara sense solució.¹¹ Pel que fa al nivell, penso que (8e') és més adequat a un estil més alt i que (8e) ho és més a un estil més col·loquial.

A part del paper temàtic de temps, hi ha d'haver altres factors. Examinem aquests exemples addicionals, on trobem un cas anàleg, però amb el paper temàtic d'espai:

- (9) (a) Va encaixar les peces *a* l'obertura de la paret.
 (a') ?Va encaixar les peces *en* l'obertura de la paret.
 (b) ?Va encaixar les peces *a* aquesta obertura de la paret.
 (b') Va encaixar les peces *en* aquesta obertura de la paret.
 (c) Va encaixar les peces *al* forat de la paret.
 (c') Va encaixar les peces *en* el forat de la paret.
 (d) Va encaixar les peces *a* una obertura de la paret.
 (d') Va encaixar les peces *en* una obertura de la paret.

Encaixar accepta *a* per introduir l'adjunt. El canvi de preposició és possible en els contextos de davant de vocal. Què passa, doncs, amb l'exemple (9a')? Simplement sobreviu amb una connotació arcaïtzant, i potser per això, en un context col·loquial, resulta afectat. Però és obvi que cal incloure aquesta possibilitat a qualsevol gramàtica descriptiva (o normativa, perquè no s'ha d'imposar mai una sola solució allà on n'hi ha més d'una).

Pel que fa a les excepcions a l'equivalència combinatòria, les posarem al final d'aquest treball. Potser aquí, de moment, caldria esmentar que, sigui quin sigui el tipus d'adjunt, davant d'un topònim, encara que comenci en vocal, no apareix mai l'equivalència combinatòria: **Va anar en Amèrica*. Tam-

11. Més amunt he escrit la frase següent: «La funció d'objecte indirecte exigeix la preposició *a*, *a* tots els contextos fonètics». En principi, l'objecte indirecte no pot exigir res, perquè no es refereix a un ésser animat. És obvi que l'expressió és metafòrica. Però el més interessant és que *exigir* demana un objecte indirecte, que la meua frase no explicita, perquè és zero per indefinit. Aquest buit, crec jo, l'ocupa l'adjunt «tots els contextos fonètics», el qual, si s'hagués trobat amb la presència de l'objecte indirecte, possiblement hauria preferit la preposició *en*: «La funció d'objecte indirecte exigeix a la llengua la preposició *a* *en* tots els contextos fonètics». És en aquests punts, però no en d'altres, crec, que Ruai (1989) té raó a preferir la preposició *en* com a solució menys col·loquial, però en tot cas, hauriem de parlar de preferències estilístiques, sense necessitat de desitjar que la normativa ens imposés l'una o l'altra.

poc no es diu mai: **He estat en Amèrica*, però sí, en canvi, *He estat en un lloc impressionant*.¹²

Un altre exemple que pot ajudar a veure la complexitat del problema: la forma pronominal *trobar-se* es pot veure amb *a* (*Trobar-se a la plaça*), *en* (*Trobar-se en un lloc, en alguna ciutat*, etc.); però una frase com *Trobar-se en la situació més difícil* mostra que aquí no es pot acceptar *a* (**Ens trobàvem a la situació més difícil*). Tampoc accepta *a* la forma relativa: **La situació a què ens trobem* (compareu amb *La ciutat on ens trobàvem*). Tal com diu Ruaiç, sembla com si els locatius figurats demanin *en*. S'hauria de mirar, tanmateix, si no es tracta de dos verbs diferents. Un sentit és que dues persones es trobin en una plaça (per atzar o no) i l'altre és que es trobin en una situació desesperada. La primera admetria, per exemple, una interpretació recíproca. La segona, de cap manera. Em pregunto si no seria una bona proposta considerar que el primer verb subcategoritza un adjunt (que és una funció adverbial) i el segon verb, un objecte regit (que no és una funció adverbial). El primer admetria l'equivalència combinatòria de les preposicions; però el segon no, tal com ja hem vist a l'apartat sobre els objectes regits. I potser per aquest camí no caldria fer la distinció entre locatiu real i locatiu figurat.

D'una manera similar, *portar* regeix un objecte regit a *En Joan va portar la dona al suïcidi*, però regeix un adjunt a *En Joan va portar la seva dona a la plaça*. El primer sentit no admet l'equivalència combinatòria, tal com hem vist als exemples de (4). Però el segon sentit, sí que l'admet: *En Joan va portar la seva dona en aquell restaurant*.

Passem ara a la pròxima funció sintàctica on apareix la preposició i on apareix el mateix problema.

1.4.2. Adjunts regits amb paper temàtic d'espai amb verbs intransitius que només subcategoritzen aquest adjunt

- (10) (a) L'August va caure *a* la piscina.
(a') *L'August va caure *en* la piscina.
(b) L'August va caure *al* pou.
(b') L'August va caure *en* el pou.
(c) ?L'August va caure *a* aquell pou.
(c') L'August va caure *en* aquell pou.

12. En aquest punt, Ferrater no es va adonar que l'equivalència combinatòria sí que es pot donar quan hi ha una determinació de lloc. *Op. cit.* p. 33. Els adjunts de temps presenten molta variació, la qual ja ha estat ben descrita a Joan SOLÀ, *Gramàtica normativa: estat de la qüestió*, Barcelona, Empúries, 1994.

- (d) L'August va caure *a* un pou.
 (d') L'August va caure *en* un pou.
 (e) Tothom s'estava *a* l'ombra.
 (e') *Tothom s'estava *en* l'ombra.
 (f) Tothom s'estava *al* lloc on hi havia ombra.
 (f') Tothom s'estava *en* el lloc on...
 (g) ?Tothom s'estava *a* aquell lloc on...
 (g') Tothom s'estava *en* aquell lloc on...
 (g) Tothom s'estava *a* un lloc on...
 (g') Tothom s'estava *en* un lloc on...

Amb aquestes dades, sembla que som allà mateix de sempre: l'equivalència combinatòria continua actuant: *en* queda bloquejat davant de consonant i tant (10c) com (10g) s'usen menys que (10c') i (10g').

Pel que fa als verbs de direcció, la preposició *a* és usual fins i tot a (11c) on hi ha dues vocals neutres seguides.

- (11) (a) Vaig anar *a* la piscina.
 (a') *Vaig anar *en* la piscina.¹³
 (b) Vaig anar *al* mas.
 (b') Vaig anar *en* el mas.
 (c) Vaig anar *a* aquella piscina.
 (c') Vaig anar *en* aquella piscina.
 (d) Vaig anar *a* una piscina coberta.
 (d') Vaig anar *en* una piscina coberta.

Efectivament: a (11a') i a (11e'), a diferència de l'exemple (9), veiem que el canvi de preposició queda bloquejat davant de consonant. Pel que fa a les dues vocals en contacte, la primera es pot elidir perquè l'adjacència entre el verb i el seu adjunt regit difícilment pot provocar dificultats de comprensió de la frase. Quan hi ha la possibilitat de la contracció, com a (11b) i a (11b'), també és possible el canvi de preposició. És obvi, en un verb de direcció, que en el context de (11c-11c') la segona solució és més col·loquial.

Vegem ara les altres funcions dels adjunts no regits: quan l'adjunt té un paper temàtic d'espai figurat (o bé ho expliquem com un complement del predicat no adjunt), trobem exemples com els següents:

13. A nivells molt col·loquials, es pot sentir: *Vaig anar en a la piscina*, però per les raons esmentades en el comentari de l'exemple (2), deixarem de banda aquesta solució.

1.4.3. Adjunts del predicat amb paper temàtic d'espai

- (12) (a) Vam menjar *a* l'hotel de sempre.
(a') [?]/*Vam menjar *en* l'hotel de sempre.
(b) Vam menjar *al* restaurant de sempre.
(b') Vam menjar *en* el restaurant de sempre.
(c) Vam menjar *a* aquella fonda de sempre.
(c') Vam menjar *en* aquella fonda de sempre.
(d) Vam menjar *a* un restaurant bastant bo.
(d') Vam menjar *en* un restaurant bastant bo.

Als exemples de (12a) a (12d) veiem que l'adjunt del predicat, tot i ser més perifèric que el regit, torna a acceptar l'equivalència combinatòria. Tots els casos són acceptables, menys (12a'), que té una consonant després de la preposició.

1.4.4. Adjunts de frase

En aquest apartat, hi incloem tots els adverbials que, dislocats a la dreta de la frase, no deixen traça, no són l'antecedent de cap clíctic, perquè aquest no hi figura. Són elements totalment perifèrics, que cauen fora del domini de la frase i, per tant, el verb no juga cap paper per decidir quina preposició hi apareix. En principi, tenim dos papers temàtics: espai (real o figurat) i temps.

- (13) (a) *A* la plaça, en Pere va caure a terra.
(a') **En* la plaça, en Pere va caure a terra.
(b) *Al* carrer de Girona, en Pere va caure a terra.
(b') *En* el carrer de Girona, en Pere va caure a terra.
(c) [?]*A* aquell carrer, en Pere va caure a terra.
(c') *En* aquell carrer, en Pere va caure a terra.
(d) *A* un carrer de no sé quin poble, en Pere va caure a terra.
(d') *En* un carrer de no sé quin poble, en Pere va caure a terra.

A l'exemple (13a') tornem a veure com es continua aplicant l'equivalència combinatòria. Caldria també estudiar detingudament els exemples adduïts per Ruaiç on *en* és possible, però molt afectat. Però tal com anem veient al llarg d'aquest article, l'equivalència combinatòria sembla una explicació més completa.

Si el paper temàtic és d'espai figurat, la preposició, com diu RuaiX, és *en*:

- (14) (a) *A les situacions difícils, és millor no actuar amb violència.
(a') *En* les situacions difícils, és millor no actuar amb violència.
(b) *A la situació d'ahir, era millor no actuar amb violència.
(b') *En* la situació d'ahir, era millor no actuar amb violència.
(c) *A aquestes situacions difícils, és millor no actuar amb violència.
(c') *En* aquestes situacions difícils, és millor no actuar amb violència.
(d) *A unes situacions així, és millor no actuar amb violència.
(d') *En* unes situacions així, és millor no actuar amb violència.

Si en lloc del paper temàtic d'espai, tenim temps, aleshores la diversitat de possibilitats és enorme i ja ha estat estudiada per Joan Solà. No tinc absolutament res més a dir sobre el que ja em sembla un treball exemplar.

1.5. *Complements de verbs anomenats de suport*

Com ja és sabut, els verbs de suport perden el seu sentit original i formen amb el seu complement una unitat semàntica, que és la que subcategoritza els complements. Per exemple, *donar a donar una cosa a algú* regeix un subjecte, un objecte directe i un d'indirecte; però *donar a donar un cop a la paret*, el verb és converteix en un mer suport de *donar un cop* i és tot això que regeix un locatiu. Quan aquest locatiu és una possessió inalienable d'un sintagma nominal animat, aquest apareix, però no ja com a objecte indirecte, sinó com a datiu simpatètic. Per exemple: *A la Maria li vaig donar un cop al braç*.

Així, doncs, a expressions com *fer-se a la mar*, *fer-se a la vela*, el verb de suport i el seu complement funcionen com una frase feta i l'equivalència combinatòria no es pot donar mai. No es donen, crec, casos com el següent: **fer-se en una mala mar*.

1.6. *Complements de nom deverbals*

En principi, els noms deverbals presenten una variació mínima respecte als verbs dels quals procedeixen. Es resisteixen al canvi de preposició. A (16), per exemple, veiem que si el verb acceptaria l'equivalència combinatòria a un nivell col·loquial, el nom no l'accepta. Als exemples següents, *a* és molt més corrent:

- (16) (a) L'anada *a* la Mare de Déu del Mont va ser divertida.
(a') *L'anada *en* la Mare de Déu del Mont va ser divertida.

- (b) L'anada *al* Montseny va ser molt divertida.
- (b') ?L'anada *en* el Montseny va ser molt divertida.
- (c) L'anada *a* aquella muntanya va ser molt divertida.
- (c') ?L'anada *en* aquella muntanya va ser molt divertida.
- (d) L'anada *a* una muntanya alta pot ser molt divertida.
- (d') ?L'anada *en* una muntanya alta pot ser molt divertida.

Si no tenim un verb de direcció i el complement no és un adjunt, encara es manté més la preposició del verb:

- (17) (a) L'explicació del professor *a* les bibliotecàries.
- (a') *L'explicació dels professors *en* les bibliotecàries.
- (b) L'explicació del professor *als* estudiants.
- (b') *L'explicació del professor *en* els estudiants.

En realitat, és normal que sigui així, perquè el paral·lelisme amb els objectes regits és obvi.

1.7. *Complements d'adjectius*

- (17) (a) Això serà molt útil *a* la humanitat.
- (a') *Això serà molt útil *en* la humanitat.
- (b) Això serà molt útil *als* treballadors.
- (b') *Això serà molt útil *en* els treballadors.
- (c) Això serà molt útil *a* aquest noi.
- (c') *Això serà molt útil *en* aquest noi.
- (d) Això serà molt útil *a* una persona com tu.
- (d') *Això serà molt útil *en* una persona com tu.

Tampoc en aquest apartat no és possible el canvi de la preposició. Vegem ara l'última funció possible de la preposició *a*.

1.8. *Locucions preposicionals o adverbials lexicalitzades*

- (18) (a) *Al* damunt de...
- (a') **En* el damunt de...
- (b) Respecte *a* això...
- (b') *Respecte *en* això...

Tampoc aquí no és possible l'equivalència combinatòria.

Hi ha un cas, ja esmentat, en el qual la preposició *a* ocupa el lloc d'*en*. Per exemple: quan, en lloc d'un sintagma preposicional, trobem un infinitiu: *pensa en mi*, però, en canvi, *pensa a dir-m'ho*. Aquest canvi de preposició no és degut al context fonològic. En realitat, en el context fonològic, no és mai *a* que ocupa el lloc de *en*, sinó viceversa, de la mateixa manera que no és mai *en* que ocupa el lloc de *amb*, sinó viceversa, tot i que *amb* pot substituir *a*.

Aquestes són, *grosso modo*, les dades. Més endavant veurem més excepcions concretes. Abans de sistematitzar tot el que ha aparegut fins aquí, decidirem sobre l'alternativa entre el canvi de preposició o l'epèntesi.

2. CANVI DE PREPOSICIÓ O EPÈNTESI?

En principi, el fenomen que hem vist fins ara es pot explicar, com dèiem a les notes 2 i 3, com un canvi de preposició o com una epèntesi. Ambdós fenòmens eviten un contacte vocàlic. No són, com ja hem vist, les úniques solucions. Per evitar un contacte entre dues vocals, tal com acabem de veure, la llengua té diverses solucions. La primera és l'elisió, que la grafia pot o no pot reflectir. La reflecteix, per exemple, a les contraccions. La preposició *a* seguida de l'article *el* s'escriu *al*. Però, a *Hem anat a aquella casa*, la grafia no reflecteix l'elisió.

La segona solució és la sinalefa. A *Hem anat a un poble de pagès*, tenim una sinalefa entre la preposició i l'article indeterminat. Aquí simplement hem convertit una vocal alta en una semivocal, amb la qual cosa ja hem evitat les dues vocals en contacte. La tercera solució és l'equivalència combinatòria entre dues preposicions: *He posat les camises a l'armari* / *He posat les camises en aquell armari*, o bé: *He posat les camises a n'aquell armari*, solució, aquesta darrera, que no s'ha utilitzat mai d'ençà que tenim la llengua normada i, per tant, sobta. Sobta sobretot perquè aquí la normativa ja accepta *de facto* la solució *en* quan segueix un mot que comença en vocal com, per exemple, *aquell*. Però trobaríem menys estrany, en una novel·la on es volgués reflectir la parla col·loquial, per exemple, una frase com *Ho he donat a n'aquell noi*, grafia bastant comuna abans de normar la llengua. La decisió és encara més difícil, si pensem que el fenomen que estem tractant no és ni un canvi de preposició ni una epèntesi, sinó una combinació d'ambdues coses. Es tracta, bàsicament, d'evitar, sempre que sigui possible, que una síl·laba comenci en vocal, quan l'anterior acaba en vocal.¹⁴ És curiós que les dues epèntesis que es donen siguin *n* i *mb*, i és obvi que, si es donen aquestes i no altres, és perquè les associem a les

14. Vegeu, sobre això: Blanca PALMADA, *La fonologia del català i els principis actius*, Bellaterra, SPUAB, 1994.

preposicions *en* i *amb* respectivament. Per tant, podríem dir que es tracta d'un canvi de preposició disfressat d'epèntesi.¹⁵ Què ha de fer —ens podríem preguntar ara— un novel·lista, per exemple, que vulgui reflectir la parla col·loquial i la frase en qüestió, per exemple, *Ho he donat a n'aquell noi* (o bé *Ho he donat en aquell noi*)? De fet, això no és més que un detall d'un problema més general, que és la manera com hem de reflectir la parla col·loquial en l'escriptura. Això inclouria l'equivalència combinatòria de les preposicions, les combinacions de pronoms clítics, les variants del relatiu, etc.

3. EL PAPER DE LA SEMÀNTICA

De la mateixa manera que és un error prescriure una solució per evitar frases ambigües, la tendència a veure diferències massa primes a vegades porta els gramàtics a afirmacions errònies. Són dos «tics» de les gramàtiques tradicionals que caldria bandejar. El primer per innecessari i el segon per subjectiu, i tant l'un com l'altre són generadors d'inexactituds. En un llibre d'estil¹⁶ (1995), podem llegir que les frases (a) són diferents de les de (b) en els exemples següents:

- (19) Tinc magatzems de distribució
 (a) *a* tot l'Empordà (= faig la distribució per tot l'Empordà).
 (b) *en* tot l'Empordà (= tinc magatzems per tot l'Empordà).¹⁷
- (20) Ha escrit molt
 (a) *al* diari (= ha adreçat molts articles al diari).
 (b) *en* el diari (= he fet molts articles per al diari).

Que això és erroni, salta a la vista a la primera lectura. Només cal que, a (20), canviem *el diari* per *l'Avui* i veurem què passa:

- (21) Ha escrit molt
 (a) *a* l'Avui.
 (b) **en* l'Avui.

Els exemples de (19-21), doncs, demostren que l'afirmació de Mestres *et al.* és errònia. La preposició *en* només és possible si el fonema que ve des-

15. Aquest tipus de transformació és molt corrent a totes les llengües. Un sol exemple: en els clítics tenim *el* i *li* que, en determinats contextos es transformen en *hi*.

16. J. M. MESTRES, J. COSTA, M. OLIVA i R. FITÉ, *Manual d'estil, la redacció i l'edició de textos*, Barcelona, Eumo: Universitat de Barcelona: Associació de mestres Rosa Sensat: Universitat Pompeu Fabra, 1995. [També 2a edició, 2000]

17. Aquest exemple (o un de quasi idèntic) apareixia ja al llibre de Ruaix, i es possible que fos l'embrió de l'error que comentem.

prés de la preposició és vocàlic. No té res a veure amb la diferència que se li atribueix al *Manual d'estil* esmentat. Al moment d'explicar fenòmens de llengua, els gramàtics hem d'anar molt amb compte a formular apreciacions subjectives de diferències de sentit tan rebuscades i tan minses. *En el diari* és possible perquè en aquest context fonològic, les dues solucions són possibles, perquè després de la preposició tenim una vocal. Ara bé, a l'exemple (21), després de la preposició tenim una consonant: *l'Avui*. Pel que fa a les suposades diferències dels exemples de (19) són, com és obvi, igualment fantàstiques.

No tinc res a dir sobre la possibilitat, ja apuntada més amunt, que, a les funcions d'adjunt, sobretot quan el paper temàtic és de temps, la preposició *en* pot aparèixer seguida de consonant. És un ús que no tenim per què deixar de considerar acceptable. No enrigidir la llengua és la millor manera de servir-la.

4. CONCLUSIONS

Per tal de simplificar el problema, partirem només d'aquelles funcions sintàctiques que permeten l'equivalència combinatòria. I les agruparem segons els comportaments observats al primer apartat.

Equivalència combinatòria:

- a) Objectes directes
- b) Objectes indirectes
- c) Complementes de nom deverbal
- d) Adjunts

Excepcions:

- a) Topònims (amb *a*)
- b) Davant de relatiu (amb *en*)
- c) Adjunts sense determinant (amb *en*)
- d) Adjunts amb paper temàtic de temps (diversitat de solucions)¹⁸
- e) Adjunts amb paper temàtic d'espai figurat (preferència per *en*)¹⁹
- f) Complementes de nom no deverbal (preferència per mantenir la preposició)
- g) Complementes d'adjectiu (es manté la preposició)
- h) Locucions preposicionals o adverbials lexicalitzades (es manté la preposició)

18. Naturalment hem de considerar aquí les excepcions de rigor: vegeu el capítol 6 de l'obra esmentada més amunt de Joan Solà.

19. Pau López, a l'apèndix de la gramàtica pòstuma de Fabra, diu que davant de l'adjectiu interrogatiu «*quin, quina, etc.*» s'ha d'escriure *a* i no *en*. En realitat, l'afirmació no té fonament. Si aquest adjectiu va seguit d'un substantiu d'espai figurat, aleshores va amb *en*.

Si observem, doncs, els resultats, veurem que no són tan complicats com podia semblar a primera vista. Deixant de banda les excepcions, trobem solament tres funcions sintàctiques (que, de fet, s'enclouen en dues) en les quals actua l'equivalència combinatòria: objectes (directes i indirectes) i adjunts. Podem veure'n el resum en el quadre següent, que explica el comportament de la preposició *a* en els quatre contextos esmentats.

<i>Preposició a</i>	<i>Elisió</i>	<i>Sinalefa</i>	<i>Canvi de preposició davant de vocal</i>	<i>Canvi de preposició davant de consonant</i>
Objecte directe i objecte indirecte	Sí	Sí	Sí	No
Adjunts	Sí	Sí	Sí	No (amb excepcions)

Caldria recordar que això és només l'inici d'una feina molt més llarga, perquè no solament s'han d'estudiar el màxim de solucions dialectals, sinó que, a més a més, s'hi han d'integrar les solucions que tindríem si hi incorporéssim la preposició *amb*. Només després d'un estudi global en aquestes direccions, podríem començar a veure-hi clar sobre la manera com la llengua soluciona el principi de l'obertura sil·làbica, així com les solucions més recomanables de cara als nivells col·loquials quan apareixen a la llengua escrita.

SALVADOR OLIVA

UN EXEMPLE DE REVISIÓ TOPONÍMICA COMARCAL: LA GARROTXA¹

INTRODUCCIÓ

El dia 25 de maig de 1998, el *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya* va publicar la Resolució 563/V del Parlament de Catalunya sobre l'elaboració d'un nomenclàtor oficial de la toponímia major de Catalunya, adoptada per la Comissió de Política Cultural i presentada pel grup parlamentari de Convergència i Unió.

La Resolució instava el Govern a elaborar, en col·laboració amb l'Institut d'Estudis Catalans, en el termini màxim de dos anys comptats des de la seva publicació en el *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya*, un nomenclàtor oficial de la toponímia major de Catalunya en el qual constessin, com a mínim, els topònims que habitualment figuren en els mapes a escala 1:250.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC), perquè un cop determinats els topònims i llur situació i grafia correcta d'acord amb les normes de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i publicat el *Nomenclàtor*, les denominacions que hi figuressin fossin les úniques oficials amb caràcter general.

Aquest objectiu significava que havien de ser normalitzats al voltant de sis mil topònims de Catalunya. La comissió que es va crear per tirar endavant aquests treballs va considerar que la revisió es podia basar en la cartografia 1:50.000 de l'ICC, la qual cosa permetria baixar d'un nivell general català a un

1. Agraïxo al doctor Josep Moran, director de l'Oficina d'Onomàstica de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans; a Montserrat Mas, directora del Centre de Normalització Lingüística (CNL) de Girona; a Joan Anton Rabella, tècnic de l'Oficina d'Onomàstica; a Josep Planas, tècnic del Consorci per a la Normalització Lingüística (CPNL), i a Xavier Puigvert, tècnic de l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot, les informacions que m'han aportat i el suport que m'han ofert a l'hora de fer aquesta comunicació.

nivell comarcal i local, de manera que es pogués arribar a oficialitzar el gruix de toponímia que s'utilitza en senyalització, cartografia, guies turístiques i altres productes informatius.

Aquest projecte, però, significava augmentar set vegades el nombre de topònims. Passar de sis mil a quaranta-cinc mil ja era tota una altra cosa. Per això es va demanar la implicació de les institucions vinculades a l'Administració local. La Comissió per a l'Elaboració del Nomenclàtor Oficial de Catalunya finalment va ser formada per representants dels departaments de Cultura, de Governació, d'Economia i de Política Territorial i Obres Públiques; l'ICC; l'IEC, per mitjà de l'Oficina d'Onomàstica de la Secció Filològica; el Consorci per a la Normalització Lingüística (CPNL); l'Associació Catalana de Municipis i Comarques, i la Federació de Municipis de Catalunya.

La primera tasca que s'havia de fer era comprovar la informació que apareixia a les llistes i als mapes comarcals facilitats per l'ICC, és a dir, s'havia de centrar en el coneixement «real» del topònim i no en l'aspecte bibliogràfic (feina reservada a l'IEC), per la qual cosa el treball de camp per aconseguir estudiar aquest primer punt era indispensable, sempre sota la tutela de l'IEC. En aquest sentit, el paper del CPNL ha estat clau pel fet que té centres repartits per tot el territori i els tècnics de normalització lingüística en són els coïnxedors més immediats.

El treball que des de l'IEC se'ns va encarregar de fer com a tècnics abastava uns quants aspectes, que intentaré resumir al màxim.

Haviem de comprovar si la pronúncia del topònim i la grafia de la llista coincidien. Evidentment, calia diferenciar les pronúncies «populars» o estrafetes de les que podríem considerar «genuïnes», és a dir, les que són d'ús general i tradicional, alhora que havíem de comprovar que els topònims existissin i que tinguessin un rang coherent amb l'escala emprada. També se'ns va demanar que assenyaléssim si hi havia algun topònim insignificant, poc representatiu o fins i tot inexistent, que, en la nova edició, no fos necessari que hi aparegués. Contràriament, havíem de marcar aquell topònim important o representatiu de la comarca que no apareixia a la llista que ens havien facilitat per si s'hi podia incloure. Finalment, havíem de tenir cura d'indicar si hi havia algun topònim que fos problemàtic o que ho podia ser des del punt de vista de la repercussió social. Força feina, doncs, si teníem en compte el temps de què disposàvem, però alhora molt engrescadora i interessant.

A partir d'aquesta primera comprovació, havíem de confegir una llista amb els casos que presentessin divergències per fer-la arribar a l'IEC, que la comprovaria i la revisaria, i decidiria quines serien les propostes que s'haurien d'aprovar.

Se'ns va recomanar que si en alguna comarca hi havia alguna persona o entitat especialitzada en l'estudi de la toponímia ens hi poséssim en contacte per tal de fer-li consultes i aprofitar la feina que ja haguessin pogut fer.

Un mapa, una llista de topònims i una sèrie de recomanacions dictades per l'IEC i el projecte va començar a caminar.

UN TREBALL DE CAMP INTERESSANT I FRUCTÍFER: EL CAS DE LA GARROTXA

El treball de camp com a sistema de codificació i d'enregistrament en les metodologies de caràcter qualitatiu era la tècnica més idònia per aconseguir els objectius marcats per l'IEC, però també es podia convertir en tot el contrari si la tria dels informadors no era la més adequada. L'avantatge era el tema acotat que no permetia cap mena de dispersió.

A la Garrotxa teníem 1.064 topònims per revisar, repartits entre els 21 municipis que formen la comarca, i una experiència de vint anys en la tècnica del treball de camp arran de diversos projectes, no tots de caràcter estrictament lingüístic. He de dir també que no partíem de zero en el treball toponímic, ja que com a tècnica del CPNL havia dut a terme algunes tasques relacionades amb aquesta matèria, com el projecte de revisió de la toponímia dels rètols de les carreteres de la Garrotxa, promogut pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat, en col·laboració amb l'Oficina d'Onomàstica de l'IEC, l'any 1994; la col·laboració en la revisió de topònims del Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa, durant els anys 1998-1999, que va coincidir en el temps amb la revisió del nomenclàtor de carrers d'Olot i l'establiment d'uns criteris coherents a l'hora de fer les plaques, treball realitzat amb l'Oficina de Català d'Olot i l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot, i també assessoraments puntuals a alguns municipis de la comarca, sempre amb l'assessorament de l'Oficina d'Onomàstica.

La primera cosa que vaig fer va ser posar-me en contacte amb els ajuntaments de la comarca, que ja havien rebut una carta informativa del director general de Política Lingüística i president del Consorci per a la Normalització Lingüística, Lluís Jou, en què els demanava la seva col·laboració. Volia trobar persones grans nascudes a la zona, excursionistes, caçadors, coneixedors de la zona..., i el personal dels ajuntaments podia servir de mitjancer. Si em feien aquest primer contacte, la feina se'm facilitava enormement, ja que podia eliminar possibles reticències d'alguns informadors envers una persona de fora que els telefonava per quedar i que els preguntava sobre noms de llocs, vés a saber amb quines finalitats ocultes. Amb aquesta primera feina feta ja podia anar directament al gra. Vaig entrevistar-me amb seixanta informadors, i amb alguns, més d'una vegada. He de deixar constància en aquesta intervenció que tothom va col·laborar-hi amb moltes ganes, i fins i tot algun informador em va venir a veure posteriorment al Servei Comarcal de Català de la Garrotxa per portar-me més informació. Totes aquestes persones van rebre una carta del director general de Política Lingüística en la qual els agràia la col·laboració que havien prestat.

Vaig tenir la gran sort de comptar amb la col·laboració eficaç i amatent de Xavier Puigvert, historiador i tècnic de l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot, i especialista en toponímia, que em va ajudar a preparar les diferents entrevistes. El nostre pla de treball era el següent: fèiem reunions quinzenals per establir quins eren els topònims problemàtics i em buscava la documentació que em podia ser d'utilitat. Això volia dir que quan anava als diferents municipis a entrevistar-me amb els informadors ja tenia molt clar quins eren els meus objectius prioritaris i quins eren els topònims que requerien més la meua atenció. Després de les entrevistes valoràvem la informació que havia aconseguit de manera oral i si calia la confirmàvem amb altres fonts. Com podeu veure, una feina completa i eficaç.

La segona part del treball va consistir a enviar a l'Oficina d'Onomàstica la relació de topònims revisats amb l'informe corresponent perquè els revisés i decidís finalment les propostes que s'haurien d'aprovar. Dels 1.064 topònims se'n van corregir aproximadament uns 300. Hi hagué també una sessió de treball a Barcelona, a la seu de l'IEC, per acabar de resoldre els casos dubtosos i problemàtics, que van requerir una informació més completa i una recerca més acurada i aprofundida.

El treball de camp va ser molt profitós perquè va permetre revisar un bon nombre de topònims. Aquesta feina i la recerca de documentació antiga que va dur a terme Xavier Puigvert en alguns casos van servir perquè l'Oficina d'Onomàstica pogués decidir finalment la fixació d'algunes formes que presentaven vacil·lació. Podem posar alguns exemples com *el Totx* (i no *el Toix*) de l'antic municipi d'Oix, actualment pertanyent al municipi de Montagut, ja defensat per Joan Coromines,² que argumenta la possibilitat que la forma africada *Totx* podria derivar del germànic EUWALD o ALWALD, evolucionat en *Al-tuots*, reduït a *Al-tots*, tot i considerar-la una explicació bastant forçada i que tampoc no explicaria la *-x*, sinó per alguna contaminació. Apunta també que hi hauria la possibilitat, més postulada encara, de la variant ALTUGAWIUS, que hauria evolucionat de la mateixa manera que GAUDIUM > *goig* per donar aquesta forma. La manca de documentació històrica de la zona de l'Alta Garrotxa, per desgràcia, no ens permet estudiar l'evolució d'aquest topònim. En tot cas, Coromines deixa escrit que en els seus treballs de camp, realitzats els anys 1980, 1985 i 1991, ha «oït» *Totx* a tota la gent vella d'Oix. I en el meu treball de camp de 1999-2000 també vaig confirmar aquesta mateixa forma.

En el cas de *Racolta* (i no *Recolta*, tal com es proposava) era una qüestió simplement de vocal escrita, ja que la pronúncia no es veia afectada, tant si es fixava una forma com l'altra. L'Ajuntament de Besalú ha fet servir sempre la forma *Racolta* (amb *a*). El lloc a què es refereix el topònim és elevat, penjat sobre el riu Capellades. Abans hi havia hagut una ermita dedicada a la Mare

2. J. COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial, vol. VII, 1997, p. 330-331.

de Déu de Rocalta i actualment el barri que s'hi ha construït ha pres el nom de Racolta. Per la rodalia hi ha altres topònims amb el mot *roca* aglutinat, com Rocacorba, Rocapastora, Rocallisa, Rocalladre. En canvi, no sembla pas que tingui gaire sentit la versió que trobem en algunes obres de caràcter general en el sentit que ha de ser amb *e* perquè en veuen els orígens en el mot *collecta* i *recollecta*. Tenint en compte els goigs de què he parlat abans, en alabança a la Mare de Déu dels Àngels que es venera a l'ermita de Rocalta, del segle XIX, es va concloure que Racolta es podria haver originat per una metàtesi.

Farró (i no *Ferró*, que era la forma proposada) és un altre cas de fixació d'un so neutre. La primera vegada que es documenta la casa de Farró és el 1583 i fa referència a Rafael Farró, amo de la casa. He de donar les gràcies a l'Ajuntament de la Vall de Bianya, que em va proporcionar aquesta informació, anticipant-se a una publicació que just acaba de sortir sobre la història de la Vall de Bianya, escrita per mossèn Joan Pagès i editada pel mateix Ajuntament. En tot cas, no hi ha cap informació que permeti relacionar aquest topònim amb *ferro*, segons les investigacions de Xavier Puigvert, i per tant la forma *Ferró* (amb *e*) quedaria totalment desestimada.

La documentació històrica aportada per l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot també va servir per fixar altres topònims. Una acta notarial de Santa Pau de l'any 1340 avalava la fixació de *Maçandell* i no *Massandell*, un pla entre Olot i Santa Pau, en plena zona volcànica. La vacil·lació en la grafia *Toronell* (o *Turonell*), un riu que neix a Begudà i desemboca al Fluvià, a l'alçada de Castellfollit de la Roca, també ens quedava resolta gràcies a la documentació més antiga coneguda, datada de 1096, en què figura la forma amb *o* (*in torrente de Toronnel*).³ La forma *Toronell* és la forma més respectuosa amb l'etimologia i el significat originari del mot *toron*, segons Joan Coromines provinent del bascoibèric ITURRI-ONDO, «base o lloc troncal de la font».⁴ A la comarca aquest topònim sempre ha estat relacionat amb l'aigua i no pas amb una elevació de terreny (*turó*), pel fet que aquesta forma ha tingut molt poca presència en la toponímia de la Garrotxa.⁵ A més a més, encara és ben viu el cognom *Toronell* a la nostra comarca.

En d'altres casos, el treball de camp ens va servir per corregir alguns errors de transcripció com *Can Morranyà* (i no *Marrongar*), un mas documentat ja l'any 936 sota la forma *Morrangano*,⁶ *els Arcous* (i no *els Arcons*) i també per afinar entre dues i tres formes d'un mateix topònim com *Plansa-*

3. F. MONSALVATJE, *Noticias históricas del Condado de Besalú*, Olot, Bonet, vol. XI, 1889-1919 (Colección diplomática del Condado de Besalú; 1), doc. 381.

4. J. COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial, vol. VII, 1997, p. 309.

5. C. DOMINGO, *Els noms de les formes de relleu*, Barcelona, Societat d'Onomàstica, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1997, p. 56.

6. J. BOLÓS i V. HURTADO, *Atlas del comtat de Besalú (785-988)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1998.

lloses / Planseslloses / Plansallosa i Raspat / Raspats. Les diverses entrevistes també ens van confirmar la forma d'ús tradicional d'algunes formes. A la Garrotxa en molts casos se suprimeixen els genèrics *mas* i *can* en els noms de cases de pagès com *Ventós* (i no *mas Ventós*), *el Casot* (i no *mas Casot*), *Serradebosc* (i no *Can Serradebosc*) o se suprimeix l'article com *Pineda* (i no *la Pineda*), *Cofí* (i no *el Cofí*), per posar tan sols alguns exemples. En d'altres casos, en canvi, el genèric *can* forma part del topònim com *Can Fajula* (i no *la Fajula*). Pel que fa al genèric *mas*, en molts topònims ens apareix aglutinat, per exemple *Masoliver*, *Masberenguer*, *Masllobet*, *Masmitjà*... Arran d'aquesta recerca hem començat a deduir, d'una manera molt discreta encara, que l'ús de *can/cal* només s'utilitza quan el nom de la casa fa referència al nom, cognom, sobrenom o malnom del propietari, al treball que desenvolupa o a alguna característica física que l'identifica, és a dir, «casa del, casa d'en». Quan l'article se suprimeix és perquè la casa ha pres alguna característica del lloc on es troba i la gent l'identifica perfectament, diferenciant el que és el nom de la casa del nom del paratge, tot i que no sempre és així. Caldria, per tant, fer un estudi exhaustiu per confirmar aquestes embrionàries hipòtesis.

Finalment, la nostra investigació també va servir per establir uns criteris coherents a l'hora de tractar els noms dels volcans, per situar millor alguns noms en el mapa, per canviar-ne algun d'incorrecte i suprimir-ne algun d'ineexistent, i també per proposar que s'incloués en una propera edició alguna casa pairal prou important en un mapa d'aquesta escala. Cal concloure, doncs, que el treball de camp va ser ben fructífer i interessant.

VALORACIÓ I CONCLUSIONS. ESTAT ACTUAL DEL PROJECTE

Després de tot el que hem anat dient fins ara, es fa ben evident que considerem que s'ha fet una feina molt positiva, que ens ha permès tenir un coneixement real dels topònims i alhora obtenir una informació de primera mà que ha de servir per fixar d'una manera definitiva un patrimoni que moltes vegades resta en l'oblit davant d'altres patrimonis més monumentals.

El projecte encarregat era, i és, una tasca d'envergadura, com ja s'ha comentat en la introducció d'aquesta comunicació. Per fer-vos-en una idea tan sols apuntaré algunes dades més. Al Centre de Normalització Lingüística de Girona es van revisar 8.082 topònims, es van entrevistar 155 informadors i 20 tècnics hi van estar treballant aproximadament mig any, no pas, però, d'una manera exclusiva, ja que els serveis de català solen ser unipersonals i polivalents. De les hores de dedicació no us en puc pas donar dades generals, però sí que puc dir-vos que personalment vaig dedicar-hi aproximadament unes 150 hores i que ho vaig fer amb molt de gust, com de ben segur tota la resta de tècnics que hi van participar.

En aquests moments, hi ha unes 32 o 33 comarques tancades, cosa que vol dir que hi ha més de 30.000 topònims revisats que ja s'han fet arribar a l'Institut Cartogràfic. Per tant, amb tota seguretat abans de l'estiu podem assegurar que s'haurà acabat aquesta primera feina. És previst que durant el segon semestre d'aquest any es publiqui el *Nomenclàtor* en format paper —uns pocs exemplars—, en què figuraran els col·laboradors i els informadors que hi ha participat, i més endavant en format DVD. Abans, però, s'han de trametre els canvis que hi ha hagut als ajuntaments perquè els aprovin, ja que l'objectiu és oficialitzar aquesta toponímia. Sembla també que es té la intenció de penjar-lo a Internet, la qual cosa facilitarà la correcció dels errors que es puguin detectar. Noves tecnologies per a un patrimoni de segles.

TERESA PLANAGUMÀ NOGUÉ

ELS PRIMERS DOCUMENTS EN LLENGUA CATALANA

Abans de parlar concretament del procés d'aparició del català en l'escriptura, és a dir, del naixement del català escrit, penso que serà oportú de fer referència, ni que sigui de passada, al procés previ necessari, el de l'aparició del català com a llengua viva, perquè sovint, i a vegades de manera ideològicament interessada, es relaciona el naixement d'una llengua romànica determinada amb l'existència d'un primer text en aquesta llengua, com si aquest text en fos la partida de naixement.

No ens referirem, però, a les teories que amb anterioritat al desenvolupament de la lingüística com a ciència, és a dir, fins ben entrat el segle XIX, van anar sorgint respecte d'aquests processos. En tot cas, a les pàgines que vaig dedicar a aquesta qüestió,¹ caldrà afegir ara almenys les aportacions fonamentals que sobre l'obra d'Antoni de Bastero i de Francesc J. Jaubert de Paçà han fet els benivolguts col·legues gironins Francesc Feliu i Enric Prat, i Pep Vila, respectivament.²

El català, com totes les llengües romàniques, va néixer com a conseqüència de l'evolució del llatí vulgar local. Aquesta evolució respon a un procés natural, que en aquest cas tenia de referent el llatí clàssic —el llatí ensenyat a les escoles—, que romangué inamovible almenys com a model gramatical. L'evolució constant de la parla col·loquial o vulgar incrementà progressivament la diferència entre aquest nivell d'ús corrent i el model esmentat durant

1. Josep MORAN, «L'aparició del català a l'escriptura», a *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 55-93.

2. Antoni BASTERO, *Història de la llengua catalana*, a cura de Francesc Feliu, Vic, Eumo, 1997; F. JAUBERT DE PAÇÀ, *Recherches historiques sur la langue catalane (1824)*, estudi introductori a cura d'Enric Prat i Pep Vila, Canet [de Rosselló], Trabucaire, 2000.

el baix Imperi romà i encara més després de la caiguda de l'Imperi d'Occident, de manera que molt aviat, i com a conseqüència d'una veritable revolució lingüística, fonètica i morfosintàctica, el llatí, de fet, desaparegué com a llengua viva i donà pas a les diferents llengües romàniques. Aquestes, però, al començament no s'aplicaren en la documentació, puix que el llatí, après a les escoles, episcopals o monàstiques, continuà essent l'única llengua escrita, com ho era també en els territoris de parla germànica de l'Imperi carolingi.

Respecte de la cronologia d'aquest procés, per les dades de què disposem podem deduir que al nord de la Gàllia, és a dir, a l'àrea on es formà el francès, al començament del segle VII ja no es parlava llatí, sinó aquesta llengua romànica; en aquest període en la crònica dita de *pseudoFredegarius*, i mercès a un joc de paraules, apareix el mot *daràs* 'donaràs' en boca d'un personatge, mot que ja no és el llatí clàssic *dabo*, ni el llatí vulgar *dare habeo*, sinó una forma plenament romànica, derivada de la del llatí vulgar.

És probable, però, que llavors encara no hi hagués una consciència clara de l'existència de dues llengües diferents, el llatí i la llengua romànica de cada lloc, sinó que encara es devien considerar que corresponien a dos nivells o registres d'una mateixa llengua, el llatí, sobretot en relació amb el llatí bàrbar merovingi, bastant diferent del clàssic.³

A Catalunya la manca de documentació d'aquest període no ens permet de precisar aquest procés, però, com ha dit Joan Bastardas,⁴ encara que admetéssim que l'aparició del francès pot ésser anterior a la de les altres llengües romàniques, les diferències cronològiques no poden ésser massa grans. En el nostre cas, l'evolució, que necessàriament s'havia d'haver produït durant el període de domini visigòtic, havia de conduir a l'aparició del català, com a més tard, almenys al començament del segle VIII. La nostra llengua, doncs, ja havia d'existir quan es va produir la reconquesta carolíngia, malgrat que no en tinguem informació escrita encara, per tal com la documentació disponible d'aquest període, redactada sempre en llatí, és molt escassa a casa nostra.

Ja en el període carolingi, com a conseqüència del renaixement cultural, que comportà un redreç del llatí escolàstic, inspirat en els models clàssics, es féu palesa l'existència de dues llengües ben diferenciades: el llatí, llengua ja morta però que es mantenia com a llengua de cultura, l'única escrita, i la vulgar romànica, que no superava encara el nivell col·loquial d'ús.

Aquesta diglòssia fou reconeguda explícitament en el Concili de Tours, de l'any 813, en què, per a la instrucció del poble, s'ordenà als clergues de tra-

3. Joan BASTARDAS, «El llatí de la Catalunya romana i l'origen i la formació de la llengua catalana», a *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial, 1995, p. 39-71. Vegeu també «La transizione dal latino alle lingue romanze», a *Atti della Tavola Rotonda di Lingüistica Storica. Università Ca'Foscari di Venezia*, a cura di József Herman, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998.

4. Joan BASTARDAS, «Quan el llatí esdevingué català», a *La llengua catalana...*, 1995, p. 73-105.

duir (*transfere*) les homilies llatines en llengua romànica vulgar (*in rusticam Romanam linguam*) o bé en la parla germànica (*aut Thiotiscam*) dels pobles incorporats a l'Imperi carolingi i tot just cristianitzats.

Aquestes distincions lingüístiques aviat es veuriem reflectides en els *Juraments d'Estrasburg*, de l'any 842, entre els fills de Lluís el Piadós, Lluís el Germànic i Carles el Calb, per una banda, i de Lotari, per l'altra. El text d'aquests juraments, redactat en llatí, fou traduït en *romana lingua*, és a dir, en el francès de llavors, i en *teudisca lingua*, en llengua germànica, que en aquest cas era una varietat del fràncic renà de l'època.⁵

Al principi no se solia fer distinció, formalment almenys, entre les diverses parles romàniques, que encara no tenien uns límits precisos i que no estaven tan diferenciades com ara a causa de l'evolució posterior, de manera que el text romànic dels *Juraments d'Estrasburg* devia ésser força comprensible llavors per a un català (de fet és més comprensible ara per a un català que per a un francès), però aviat aparegueren també mostres, a vegades indirectes, de contrastos entre les diverses parles romàniques, i dels primers trets distintius entre aquestes parles.

En català, les primeres mostres de trets propis són del segle IX, encara escasses però ja ben característiques, enmig dels documents en llatí.

Per exemple: la forma *puio* 'puig', del llatí clàssic *podium*, que apareix l'any 857 i que presenta reducció condicionada de la *o* breu llatina tònica, més la palatalització del grup *dj* llatí; la forma (*in pago*) *Geronnense* 'en el territori de Girona', en llatí clàssic *Gerundense*, que figura en un precepte de Carloman de l'any 881 i que ens il·lustra el pas *nd* > *nm* (amb reducció posterior a *n*), evolució aquesta també ben característica del català, no compartida ni pel castellà ni per l'occità (excepte en gascó); el mot *palomera*, del llatí *palumbaria*, que apareix en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell (que lingüísticament es dedueix que també és del segle IX), on trobem l'evolució *-aria* > *-era* i *mb* > *m*, que són trets també típics del català, no compartits per l'occità comú.

També apareixen ja en els documents llatins d'aquest període preliterari molts mots que són típics del català com *aragalius* 'aragall, xaragall' (any 932), *cavagus* 'càvec' (any 977), *coma* (any 913), *kastagnarios et nogarios* 'castanyers i noguers' (any 875).⁶

Aquestes dades lingüístiques demostren que el català es va formar precisament dins de la seva àrea actual, i que no és cap projecció de les parles gal·li-

5. Carlo TAGLIAVINI, *Orígenes de las lenguas neolatinas*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1973.

6. *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, vol. 1, Barcelona, 1960-1985. Vegeu també Joan Anton RABELLA «La relació entre el llatí i el català a la documentació arcaica», *Llengua i Literatura*, núm. 10 (1999), p. 7-19; i Josep MORAN «L'aportació de Cebrià Baraut a l'estudi de la llengua catalana», a *Miscel·lània a dom Cebrià Baraut i Obiols*, Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura, 2000, p. 39-45.

ques que s'hagués produït amb motiu de la reconquesta carolíngia com a vegades s'ha dit. En tot cas, la semblança del català amb l'occità és deguda al llatí vulgar de què provenen aquestes llengües, que indica una gran i antiga relació mediterrània, no interrompuda en el període visigòtic.

Com que també és evident que la llengua catalana s'expansionà vers el sud i vers les illes Balears amb motiu de la represa de la reconquesta pels comtes de Barcelona, hem de considerar quina fou l'àrea primitiva o constitutiva del català. Segons la informació de què disposem, basada en la toponímia, podem deduir que aquesta àrea corresponia a la dels comtats carolíngis catalans més el territori de les ciutats de Tarragona i Lleida. Més enllà, és a dir, a partir del territori de Tortosa i a les Illes, les parles romàniques primitives ja devien presentar altres característiques. També hi hagué una projecció dels trets més específicament catalans per les valls més altes de Pallars i Ribagorça, que al principi presentaven unes parles romàniques molt influïdes pel substrat lingüístic preromà. El límit que tostemps ha estat fix és el del català amb l'occità, a les Corberes i a la resta de l'eix pirinenc.

Respecte de l'àrea constitutiva del català, és interessant de considerar un fet que no creiem que sigui casual del tot: foren precisament els comtats carolíngis de parla catalana els que s'agruparen progressivament fins a constituir una unitat política, que comprenia també el comtat de Rosselló, també català, malgrat que geogràficament formava part de la Gàl·lia i que eclesiàsticament havia estat vinculat a Narbona. Aquesta unitat politicolingüística, que fou presidida pel comte de la ciutat que n'esdevingué la capital, és a dir, pel de Barcelona, es denominà Catalunya, que és un mot derivat d'un nom ètnic o gentilici: català, que és també el nom d'aquesta llengua. A més, el fet que per damunt de l'Albera (antiga frontera oficial entre la Gàl·lia i Hispània) també es parlés català des del començament, demostra que el català no és una llengua exclusivament hispanoromànica, fins i tot des del punt de vista territorial.

Totes les parles romàniques, com hem dit, van néixer de l'evolució del llatí vulgar o col·loquial i en aquest estat d'ús col·loquial van romandre en els primers segles, sense que fossin utilitzades per escrit si no era en casos molt excepcionals. També és excepcional o casual el fet que s'hagin conservat aquests textos, a vegades simples notes o glosses marginals, que han estat considerats, però, com la partida de naixement de la llengua respectiva. Això ha estat a vegades un pretext per a commemorar algun «mil·lenari», com el del castellà, el 1977, basat en una datació prematura, en el segle x, de les glosses dites *Emilianenses*.

A nosaltres, no ens ha arribat cap text escrit expressament en català del segle x, i potser per això hem celebrat recentment un «mil·lenari» sense tenir en compte la llengua, però això no vol dir que no hi hagin existit aquests textos, sinó simplement que no s'han conservat. De fet sabem que hi va haver un text d'aquesta mena, perquè l'erudit il·lustrat Jaume Villanueva en dóna testimoni:

en un manuscrit científic molt valuós de Ripoll del segle VIII, avui perdut, hi havia una nota marginal amb lletra del segle X o del començament del següent que deia: «Magister ms. no vol que em miras novel» ‘el meu mestre no vol que em miris, novell’. Es tracta d’una facècia monàstica que ens il·lustra del sentit de l’humor dels savis monjos ripollesos, i que és el primer text conegut escrit expressament en català.⁷

Ja en el segle XI la llengua catalana s’aplica progressivament en la redacció de textos de caràcter feudal, escrits en un llatí molt macarrònic, de què tenim una bona mostra en l’antologia ben coneguda de Paul Russell-Gebbet.⁸ Hi podem observar que l’aparició d’elements en català és progressiva en la prosa vinculada al feudalisme: principalment juraments i greuges; comença amb noms propis i amb mots i fins i tot amb frases en català, i progressivament l’element romànic s’incrementa en aquesta mena de documentació durant aquest segle. No faré ara tampoc una relació detallada, per força selectiva, que ja he intentat en una altra ocasió, de textos que contenen formes catalanes d’aquest període, però sí que voldria assenyalar ara i ací la importància, no únicament lingüística, ans també històrica, del *Memorial de greuges de Ponç I, comte d’Empúries, contra Jofre, comte de Rosselló*, datable entre el 1050 i el 1060, amb frases en català, que va donar a conèixer a Girona precisament P. Negre Pastell.⁹ Caldria transcriure de nou aquest document, que es trobava a Sevilla, a la Casa de Pilatos, del duc de Medinaceli, i fer-ne un bon estudi lingüístic.

Al final del segle XI trobem alguns documents de caràcter feudal escrits del tot o majoritàriament en català, que provenen precisament de l’àrea del bisbat d’Urgell, que és on s’aplicà més aviat el català a l’escriptura en vista de les mostres que ens han arribat. Em refereixo concretament als *Greuges de Guiltard Isarn, senyor de Caboet*, datat entre el 1080 i el 1095, i el *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe Ot d’Urgell*, redactat probablement el 1098, que són sens dubte els primers documents en llengua catalana. El primer, descobert per Miret i Sans a l’església d’Organyà, d’on provenen també les famoses *Homilies*, presenta fragments, sobretot els encapçalaments dels paràgrafs, escrits encara en llatí, però l’element en català, que constitueix el cos del document, és majoritari. Se’n conserva l’original, i presenta un llenguatge molt arcaic, de comprensió difícil. Recentment,

7. Josep MORAN, *Treballs de lingüística...*, 1989, p. 55-93.

8. Paul RUSSELL-GEBBET, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, The Dolphin Book, 1964; «Mossèn Pere Pujol’s “Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII...”», (Barcelona, 1913): a partial retranscription and commentary», a *Studies in Medieval Literature and Language in memory of Frederik Whitehead*, Manchester, 1973, p. 257-277.

9. Pelayo NEGRE, «Dos importantes documentos del conde de Ampurias Poncio I», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XIV, 1960, p. 229-261; el document a què ens referim es troba entre les pàgines 251 i 256.

Joan Anton Rabella n'ha fet un estudi lingüístic molt complet i ben interessant per al coneixement intern del català en aquest període.¹⁰

De l'altre document a què m'he referit, el *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà* (del qual el mateix Miret i Sans va remarcar la importància), no disposem de l'original però sí d'una còpia del segle XIII inclosa en el cantoral de la catedral d'Urgell, i ha estat estudiat lingüísticament per qui us parla.¹¹ Ultra el valor lingüístic de la fórmula del jurament, aquest document és ben interessant des del punt de vista onomàstic pel fet que presenta nombroses subscripcions personals. Però ara voldria aprofitar l'avinentesa present per a exposar alguna hipòtesi respecte de les circumstàncies en què fou redactat, i que afecten la proposta de datació, el 1098, que he exposat abans. Se sabia que el pare del comte Pere Ramon, és a dir, el comte Ramon V de Pallars Jussà, mort el 1098, havia estat enterrat a l'església de Santa Maria de Mur, que ell mateix havia fet construir. Recentment aquesta església ha estat excavada; encara no ha aparegut la memòria definitiva de la intervenció arqueològica, però els autors van avançar una notícia periodística per mitjà d'un corresponsal de la comarca en el sentit que hi havia estat trobada la tomba d'aquest comte, amb l'esquelet corresponent a «un individu adult [que] va morir, entre els 50 i 55 anys, de mort violenta».¹² Esperem que surti la memòria completa de les excavacions, però, si es confirmés aquesta informació, podríem suposar que aquest comte havia estat víctima de la lluita que la branca familiar a què pertanyia duia contra els seus parents pròxims, els comtes de Pallars Sobirà, segons la terminologia moderna. En aquest cas, i per a evitar més venjances i lluites familiars és probable que el bisbe d'Urgell, en aquest cas sant Ot, que pertanyia precisament a la branca comtal de Pallars Sobirà, convoqués una assemblea amb el nou comte Pere Ramon, els seus germans i els seus vassalls, on van jurar pau i treva. Aquest seria el motiu per a redactar el document en català, la llengua d'aquests guerrers, que presenta incoherències sintàctiques precisament pel fet que l'escrivà no disposava de cap model anterior d'aquesta mena de documents.

Arribats al segle XII, continua la redacció en català de documents de caràcter feudal, dels quals assenyalarem com a més representatius els *Greuges dels*

10. Joan Anton RABELLA, «Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, xxxv. *Homenatge a Arthur Terry*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 9-49.

11. Josep MORAN, «Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell. Transcripció i estudi lingüístic», a *Treballs de lingüística...*, 1989, p. 95-117. Vegeu també Josep MORAN, «Precisió respecte del topònim Celhva (Pallars)», *Llengua i Literatura*, núm. 8, (1997), p. 473-474.

12. Notícia signada per Josep Maria Armengol, a Guàrdia de Tremp, amb el títol «Apareix l'esquelet del comte de Pallars», publicada al diari *Avui*, el 7 de setembre de 1999, p. 39. L'excavació ha estat realitzada per l'empresa Arqueociencia, equip format per les arqueòlogues Núria Nolasco i Conchi Rodríguez, que redacten la memòria arqueològica corresponent.

*homes de Sant Pere d'Escales*¹³ i els *Greuges dels homes d'Hostafrancs de Sió*,¹⁴ també provinents de l'àrea del bisbat d'Urgell, que va donar a conèixer Pere Pujol el 1913. I fora d'aquesta àrea, hi ha el *Capbreu de Castellbisbal*, datat el 1189, corresponent a la diòcesi de Barcelona.¹⁵

Però la producció de textos en català durant el segle XII, sempre en prosa, ja no es limita als de caràcter feudal. En aquest segle apareixen també les primeres traduccions o adaptacions de caràcter jurídic, concretament de *Liber iudiciorum*, el 'Llibre dels judicis', també conegut amb el nom de *Forum iudicum* 'Llibre jutge' o 'Llei goda', codi legislatiu d'origen visigòtic que els monarques carolingis van mantenir en les terres reconquerides que havien pertangut al regne visigòtic de Toledo, és a dir, a Catalunya i a la Gàl·lia narbonesa.

El juny de 1960, dom Anscari Mundó va donar a conèixer un fragment d'una traducció al català del *Llibre dels judicis* en un article publicat amb el títol «Un monument antiquíssim de la llengua catalana»,¹⁶ on després d'afirmar que «hem de fer un salt fins al final del segle XII per a trobar el primer text literari català: les *Homilies d'Organyà*», dona «la notícia de la descoberta d'un nou text català literari, que sembla més antic que cap dels coneguts fins ara [...]. El fragment que ara donem a conèixer servia de cobertes d'una insignificant llibreta de censals dels voltants d'Olot, algun d'ells a favor de Ripoll, [...] conté la versió literal i algunes glosses interpolades, d'uns capítols del *Forum Iudicum*, o sia del codi de lleis visigòtiques. Paleogràficament, la lletra en què fou copiat aquest tros de pergamí pot ésser datat de la segona meitat del segle XII, i no pas dels darrers anys del segle. Per donar un punt de referència podríem dir que fou escrit dins les dècades de 1170 i 1190». Segons Mundó, «el problema més difícil que planteja aquest fragment de còdex és el de l'època en què fou feta la versió; car el full descobert recentment no sembla pas l'original de la dita versió, sinó la còpia d'un còdex més antic», i basat en l'ús del mot *manuses*, moneda d'ús freqüent al segle XI, afirma que «aquest indici ens portaria a datar la versió present dins el segle XI, és a dir, no posterior a l'any 1100. Confesso, però, que, sense nous arguments, no goso atribuir-li una data tan reculada. La prudència aconsella de datar-la provisòriament de cap a la primera meitat del segle XII». A continuació, després de posar en relació el *Liber iudiciorum* o *Forum iudicum* amb els *Usatges de Barcelona*, transcriu un fragment

13. Maria BROSSA, «Estudi lingüístic d'un document català del segle XII («zo són clams») de l'arxiu Capítular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, VI, (1983), p. 335-359.

14. Philip D. RASICO, «El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XI-XII)», a *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial, 1993, p. 103-131.

15. Josep MORAN, *El capbreu de Castellbisbal*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1984.

16. Publicat a *Serra d'Or* (juny 1960), p. 22-23.

d'aquest full manuscrit, i acaba que aquesta «versió catalana del codi visigòtic és d'almenys 100 anys —si no de 150— anterior a la versió castellana del *Fuero juzgo* manada fer pel sant rei Ferran III de Castella, vers el 1250». Hem de dir respecte d'aquest text, que tracta precisament del dret de successions.

Ens hem estès en aquesta descripció, perquè, tot i que de fet eren unes conclusions provisionals, han tingut molta sort posteriorment, de manera que molts textos escolars i manuals de caràcter divulgatiu, que en general no presten gaire atenció al procés d'aparició del català en l'escriptura, han considerat i consideren aquest fragment traduït del *Liber iudiciorum* com el primer text escrit en llengua catalana, sense tenir en compte els altres anteriors que van donar a conèixer J. Miret i Sans i P. Pujol, a què ens hem referit abans.

Posteriorment, el 1984, Anscari M. Mundó va publicar la versió i l'estudi definitius del document anterior,¹⁷ que es conserva a la biblioteca de Montserrat, manuscrit 1109. Aquí precisa que «d'aquesta versió catalana, només se n'ha salvat un full de pergamí, que servia de cobertes d'un quadernet de censos [...]» (p. 155), «[el qual] conté 42 anotacions d'albarans de pagament de censos que feien els masos Terrés i Taixeda, de Sant Esteve d'en Bas, per diversos conceptes, des del 1541 al 1547» (p. 156). A continuació analitzarem les conclusions que en fa Mundó, exposades a la pàgina 192 d'aquest estudi, amb els nostres comentaris respectius entre claudàtors:

1. «La versió catalana del *Liber iudicus* fou feta molt probablement en els primers anys del govern de Ramon Berenguer IV, vers 1140.» [De fet, es tracta d'una simple conjectura, de relacionar la data probable de redacció dels *Usatges de Barcelona*, en llatí, amb aquesta traducció per l'ús que s'hi fa del mot *mancuses*, i en la substitució del mot *reial* (*regia iussione*) de l'original llatí per *leial* (*mandament leial*).]

2. «El títol català que portava devia ésser *Libre jutge*.» [Ara bé, segons J. M. Pons i Guri, especialista en història del dret i redactor de l'article corresponent a aquest codi a la *Gran Enciclopèdia Catalana* (s. v. *Liber iudiciorum*), considera que correctament s'anomena *Liber iudiciorum* 'Llibre dels judicis' o *Liber iudicum* 'Llibre dels jutges', perquè mai no apareix la denominació *Liber iudex* 'Llibre jutge'.¹⁸ Cal afegir-hi que, en el text dels *Usatges* que ha publicat J. Bastardas, hi figura amb el nom de *Libri Iudicis* '(del) Llibre del Jutge',¹⁹ i en altres versions, com ara el text oficial dels *Usatges*, 'Leys godas'.²⁰]

17. Anscari M. MUNDÓ, «Antic fragment del *Libre jutge*, versió catalana antiga del *Liber iudiciorum*», *Miscel·lània Aramon i Serra*, IV, Barcelona, Curial, 1984, p. 155-193.

18. Informació facilitada en una carta particular datada el 3 de juliol de 2000.

19. *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, a cura de Joan Bastardas, Barcelona, Fundació Noguera, 1991, p. 50-51.

20. *Usatges de Barcelona*, a cura de Josep Rovira i Ermengol, Barcelona, Barcino, 1933, p. 52 i 207.

3. «Es tractava probablement d'un epítom bastant extens del *Liber iudicus*.»

4. «Aquesta versió s'ha de posar en relació amb la primera compilació dels *Usatges*, dels quals possiblement aleshores es degué fer una versió catalana.» [Creiem que no hi ha cap motiu per a establir aquesta relació, perquè els *Usatges* al començament, és a dir, fins al final del segle XII almenys, només afectaven el territori del comtat de Barcelona, i el *Liber iudiciorum* era vigent a tots els comtats catalans. I, respecte de les versions catalanes dels *Usatges*, les més antigues que coneixem són del segle XIII, és a dir, quan aquest codi tenia ja un abast general.]

5. «La versió catalana del *Liber jutge* fou feta per a ús de la cúria comtal de Barcelona.» [Es tracta d'una simple suposició, sense base, creiem, perquè aquesta versió no prové del territori de Barcelona. No sembla probable que la cúria de Barcelona fes aquesta traducció en vulgar durant el segle XII, perquè no coneixem que hagi fet cap document en català durant el segle XII. A més, com veurem, ara disposem d'una mostra d'una traducció més antiga del *Liber iudiciorum* provinent de l'àrea del bisbat d'Urgell, feta quan encara no s'hi coneixien aquests *Usatges*.]

6. «La còpia del ms. Montserrat 1109 és segurament dels anys 1180-1190.»

7. «Aquesta còpia fou feta probablement a Barcelona per a ús curial, si es consideren les peculiaritats paleogràfiques i codicològiques.» [Però ens sembla estrany que un manuscrit de la cúria de Barcelona hagi anat a parar a un mas de la Garrotxa. De fet, crec que s'hauria d'haver fet una comparació amb els manuscrits d'altres centres més pròxims del lloc de trobada com Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Amer o Girona.]

8. «Resta per als filòlegs la comprovació d'algunes d'aquestes conclusions i l'estudi lingüístic del text.» (p. 192).

L'estudi lingüístic d'aquest text fou fet per Jordi Bruguera,²¹ que parteix de les conclusions de Mundó: «la data del manuscrit entre el 1180 i el 1190, i la data de la primera versió catalana, vers el 1140» (p. 90), i a les «Conclusions» afirma que «la tònica general del fragment conservat de la còpia de la versió catalana del *Libre jutge* no s'aparta de la del text més antic que li és més pròxim cronològicament, les *Homilies d'Organyà*, ni del text dels *Usatges* [s. XIII], més semblant encara, pel seu contingut [...], [però] amb tot, hi podem remarcar alguns arcaïsmes més reculats que no apareixen en les *Homilies*: *fez, fezés, depòs*» (p. 109).

21. Jordi BRUGUERA, «La llengua del *Libre jutge*», *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, núm. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», x, p. 89-109.

Recentment Cebrià Baraut ha donat a conèixer un fragment d'una altra versió antiga al català del mateix *Liber iudiciorum*. Com en el cas anterior, també es tracta d'un manuscrit contingut en un full solt que es conserva en l'arxiu capitular de la catedral de la Seu d'Urgell, manuscrit 187.1, «provinent de Conques del Pallars Jussà, on sembla haver estat utilitzat com a coberta d'un llibre de comptes o notarial de principi del segle XVI (1511-1516)» (p. 7).²² Aquest fragment fa referència també al dret successori, camp en el qual aquest codi tenia una aplicació general. Segons Baraut, aquesta versió podia haver estat realitzada en un centre important de Pallars o Ribagorça. Respecte a l'altra versió catalana, «la comparació d'ambdues versions i llur anàlisi paleogràfica posen clarament de manifest que es tracta de dues traduccions independents i no pas contemporànies. El llenguatge del manuscrit urgellità (A) és més arcaic i les característiques de l'escriptura són més pròximes a la minúscula carolina que a la protogòtica, a diferència del manuscrit de la biblioteca de Montserrat (B), on apareixen ja alguns elements precursors de l'estil gòtic» (p. 13), i quant a la datació, considera, des del punt de vista paleogràfic, que «caldría situar aquesta traducció a la primera meitat del segle XII o, en tot cas, no gaire després del 1150» (p. 19).

El mateix C. Baraut em va encarregar que fes l'estudi lingüístic d'aquest fragment, que presenta unes característiques arcaiques i dialectals sorprenents. D'antuvi, sobta de trobar mots com *padre* i *madre* 'pare' i 'mare', mots no documentats mai fins ara en català. També hi trobem notables arcaïsmes lèxics, com *adabert*, del verb *adabrir* 'quedar vacant, revertir'; o *cosir* 'discernir, determinar', de la mateixa arrel germànica que l'occità *causir* i el francès *choisir*. Alguns trets fonètics també presenten un caràcter arcaic, com el manteniment sistemàtic de les oclusives sonores en posició final: *princeb*, *trobads*, *amig* 'amic'. Alguns d'aquests trets tenen un caràcter septentrional, com la *-n* final en mots com *composicion* o *padron*, i més concretament de caràcter nord-occidental, com *pog* o *nexerà*. Finalment, pel tractament del grup *-ND-* > *-nn-* > *-n-* = *comenna* i *conamina*, pensem que aquest text degué ésser escrit durant la primera meitat d'aquest segle.

El fet que aquestes traduccions del *Liber iudiciorum* no siguin els primers textos escrits en català, com sovint s'ha dit, no minva llur valor lingüístic, que creiem que és considerable. Encara que només ens n'hagi restat un full de cada versió, hem de tenir en compte que ja no es tracta d'un document solt, sinó que formava part de còdexs que devien tenir una certa extensió. A més, es tracta de traduccions del llatí, la llengua de cultura de llavors, a una llengua encara d'ús col·loquial sobretot, és a dir, de caràcter bàsicament paratàctic. En

22. Cebrià BARAUT (I. Edició, contingut i datació) i Josep MORAN (II. Estudi lingüístic), «Fragment d'una altra versió catalana antiga del Liber iudiciorum visigòtic», *Urgellia*, XIII (1996-1997 [2000]), p. 7-35.

aquest sentit, els traductors o adaptadors van haver de fer un gran esforç lingüístic, en el camp del lèxic, però sobretot en el sintàctic, a fi de crear pràcticament del no res un sistema hipotàctic, que reflectís l'estil savi de l'original llatí. Són, de fet, els inicis d'un esforç cultural que permetrà que la prosa catalana assoleixi ben aviat, en el segle XIII, una gran maduresa lingüística en tots els registres.

Del final del segle XII o del començament del segle XIII són les famoses *Homilies d'Organyà*, que donà a conèixer el 1904 J. Miret i Sans, i que des de llavors són considerades com el text «literari» més antic en català. Posades en relació amb les *Homilies de Tortosa*, en occità, amb què comparteixen un sermó, el de Dimecres de Cendra, considero que les d'Organyà són traducció d'un text o textos provençals, relacionats amb l'activitat pastoral dels canonges regulars agustinians, que a Catalunya prengueren com a model l'abadia canonical de Sant Ruf d'Avinyó, a Provença.²³ Això explica els occitanismes que presenten les *Homilies de Tortosa*.²⁴

Ja arribats al segle XIII l'ús del català escrit s'estén progressivament; n'és una mostra l'existència de documents i cartes privades,²⁵ i de documents de cancelleria, sobretot a partir del regnat de Jaume I. Però també del començament d'aquest segle és una obra important: la traducció més antiga que coneixem per ara dels *Usatges de Barcelona*, editada recentment a cura de Joan Bastardas, a la qual ens hem referit anteriorment. Es tracta d'un text ben interessant per l'extensió, per la informació lingüística que ens aporta i per l'esforç que comportà la traducció al vulgar d'un text llatí, encara que es tracti d'un llatí curialesc del període feudal, en què es palesa sovint la parataxi característica del català d'aquest període. Puc dir que Joan Martí i Castell n'ha fet un estudi lingüístic acurat que esperem que sigui publicat aviat.

Durant la segona meitat del segle XIII s'acaba, de fet, aquest període arcaic que tractem, perquè mercès als esforços continuats que hem intentat de descriure, la prosa catalana ja adquireix una maduresa considerable, de caràcter hipotàctic, que li permetrà de crear una gran literatura, amb obres com les de Desclot i Ramon Llull, alhora que s'estén pels nous regnes conquerits. Voldria destacar, finalment, com a mostra primerenca d'aquesta ma-

23. Per a un estat de la qüestió, vegeu Josep MORAN, «L'ús de la llengua per a fins religiosos i catequètics en els orígens», *Miscel·lània Germà Colon*, núm. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, coll. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», xxvii, p. 81-87.

24. Jordi BRUGUERA, «Les *Homilies d'Organyà* i els seus possibles occitanismes», a *Actes du XVII Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, 1983, vol. 3, Ais de Provença, Université de Provence, 1985, p. 253-261.

25. Josep MORAN, «De la Portella a Castellví de Rosanes», a *Treballs de lingüística...*, 1989, p. 119-127; Philip D. RASICO, «Lletres en català als bisbes d'Urgell», a *Estudis i documents...*, 1993, p. 132-159.

duresa el pròleg o preàmbul dels *Costums de Tortosa*, del 1272,²⁶ veritable mostra de prosa sàvia i elegant, que correspon ja a un altre món, no pas al món feudal rural, aspre i violent, que els *Usatges de Barcelona* intenten regular, sinó a un món nou, urbà, de ciutadans lliures, de burgesos que diem ara, que gaudeixen de «franquees e libertatz» com diu aquest mateix pròleg.

JOSEP MORAN

26. Aquest pròleg fou inclòs pel seu interès lingüístic en el llibre de Joan MARTÍ I CASTELL i Josep MORAN, *Documents d'història de la llengua catalana. Dels inicis a Fabra*, Barcelona, Empúries, 1986, p. 51-55. Vegeu també *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, que inclou un estudi de «La llengua del manuscrit *Consuetudines Durtuse*» a càrrec de Carles DUARTE I MONTSERRAT, p. XLIX-LXXIII.

DOS MODELS DE LÈXIC CATALÀ ENFRONT DEL CASTELLÀ

1. PRESENTACIÓ

Agraesc als companys de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans que m'hagin invitat a parlar en aquesta ocasió. De les vegades que he vingut a Girona, en tinc un record meravellós i això afegeix encara més pes al meu agraïment.

Dos models de lèxic català enfront del castellà.¹ Pensem en:

TAULA 1
Models de lèxic català enfront del castellà

<i>Models de lèxic català</i>	<i>Models de lèxic castellà</i>
afluixar – amollar	aflojar / soltar
aixecar – llevar / alçar	levantar
anyell – xai / corder	cordero
bressol – bres	cuna
brot – lluc	brote
calamarsa – calabruixó	granizo
farigola – timonet	tomillo
gripau – calàpet	sapo
guineu – rabosa (guilla)	zorro
llaminer – llépol	goloso
llobí – tramús	altramuz
llobrígol – melic	ombligol

1. Una exposició més extensa i un xic diferent del que ací es tractat l'he publicada als *Quaderns di Semantica*, Bolonya, 2000, p. 81-125.

TAULA 1 (Continuació)
 Models de lèxic català enfront del castellà

<i>Models de lèxic català</i>	<i>Models de lèxic castellà</i>
marrà – mardà	morueco
mató – brossat	requesón
mirall – espill	espejo
sorra – arena	arena
sortir – eixir	salir
ullal – clau	colmillo
userda – alfals	alfalfa
verola – pigota / pallota	viruelas

També podríem adduir una altra mena de divergències dins el català enfront del castellà:

heura – hedra	<i>vs.</i>	hiedra
ciuró – cigró	<i>vs.</i>	garbanzo

Parlaré, doncs, d'un lèxic així a una època crucial per a la nostra llengua: final del segle xv i començament del xvi, i em basaré indirectament en Nebrija.

Antonio de Nebrija ha estat, des que vaig descobrir allà pel 1976-1977 els seus tractats lexicogràfics, una font d'inspiració per a mi. M'he ocupat dels seus diccionaris i d'altres obres, sobretot contrastant el seu lèxic castellà amb el de les altres llengües romàniques a les quals va ser adaptat el *Lexicon* llatí-espanyol.² Avui desitjaria lliurar-me a un experiment, i és el d'enfrontar-li dues adaptacions independents, una de barcelonina i una altra de valenciana, partint de les seves *Introductiones latinae*.

El manual per a l'ensenyament del llatí d'Antonio de Nebrija titulat *Introductiones latinae*, publicat per primera vegada a Salamanca el 1481,³ tingué un èxit notable, tant a Castella com fora d'aquest regne. N'hi ha prou de dir que a les terres catalanes Amadeu Soberanas n'ha enregistrat un centenar d'adaptacions entre els segles xvi i xix. A tot Espanya les *Introductiones* esdevingueren el text bàsic en les aules de gramàtica, després de vèncer fortes resistències de tronats tradicionalistes.

L'edició prínceps, del 1481, redactada tota en llatí, duu al final un vocabulari en el qual, per ordre alfabètic, es recullen alguns mots que han estat objecte de comentari, i certes paraules van acompanyades de l'equivalència castellana. Així:

2. Vegeu el meu treball «Nebrija y la lexicografía romance», *Analecta Malacitana*, xx, 1997, p. 23-45.

3. N'hi ha una edició facsímil de la Universitat de Salamanca, 1981.

Carduelis avicula el sirguerito
Omentum sunt las tripas
Scurra est qui hispane truán
Rubus est quae vulgo zarza.

Més tard, cap al 1488, Nebrija publicà una edició bilingüe llatí-castellà, és a dir, que tot el text llatí va encarat amb una traducció al romanç; aquí no calia un vocabulari final.⁴ En canvi, sí que el porta la segona edició (1491 i següents) i igualment l'anomenada *Recognitio* del 1495, que és una edició que Nebrija revisà i retocà a fons.

Aquesta *Recognitio* fou adaptada al català diverses vegades. Moltes edicions s'han perdut o ens han arribat incompletes; la primera adaptació que tenim ben completa és la que dugué a cap el barceloní Pere Badia el 1505. Aquest text de Badia duu interlineades en el cos del text, a manera de glosses, les traduccions en català de força vocables llatins, sobretot en la part que tracta de les declinacions i dels verbs. També l'original castellà duu glosses, però no tan nombroses.

La meua intenció primera fou la de comparar aquestes glosses o explicacions, representatives del lèxic barceloní del Renaixement, amb les que té també sobrepasades l'edició de Jeroni Amiguet del 1514, que és una obra característica del vocabulari valencià. Ben aviat em vaig adonar que no hi ha massa diferències diatòpiques, i això és ben natural, si la cosa es mira fredament.

Aleshores vaig pensar que al costat d'aquesta comparació barceloninovalenciana, podia introduir en la discussió l'original castellà (utilitzo l'edició de Logronyo, probablement del 1505) i els resultats que ens proporciona el *Lexicon* llatí-espanyol del 1492 i la seva adaptació catalana per Gabriel Busa de l'any 1507.⁵ Amb això veuríem la suposada diferència catalanovalenciana i un contrast lèxic espanyol-català des de diverses perspectives, unes vegades oposant les solucions coincidents de Badia, Amiguet i Busa (consens català general) enfront del castellà (*s. v. aries*, castellà *carnero vs. moltó*; *s. v. cudo*, castellà *aguzadera*, català *esmoladora*), unes altres vegades oposant les solucions d'un o de dos autors a les de Nebrija (per exemple, *s. v. adeps*, Nebrija *enjundia* enfrontat a Amiguet i Busa qui duen *sagí*, mentre que el barceloní Pere Badia hi porta *grassura*).

Desgraciadament les glosses en vulgar d'Amiguet no són gaire abundoses (unes quatre-centes, davant els milers que ens ofereix Badia) i això és el que ha limitat el meu corpus.

Per tal de fer veure com es presenten aquestes glosses, prenem el cas següent, tret de l'apartat «De tertia nominis declinatione». Hom hi diu que els vocables en *-us* fan un genitiu en *-eris* o *-udis*. En el text de P. Badia llegim:

4. Miguel Ángel ESPARZA i Vicente CALVO (ed.), *Antonio de Nebrija, Introducciones latinas contrapuesto el romance al latín (c. 1488)*, Münster, Nodus Publikationen, 1996.

5. Els facsímils d'ambdues edicions castellana i catalana han estat publicats per Soberanas i per mi en la «Biblioteca Hispánica Puvill» de Barcelona, respectivament els anys 1979 i 1987.

«Us tibi mittit oris per eris sed plura dabuntur hulus, acus, viscus, fedus cum pondere, sydus. Vellus, holusque, scelus, funus, genus. Addito vulnus, munus, onusque, latus, vetus atque opus. Et tamen udis dant subscus, incus, palus et pecus...»; al damunt d'aquests substantius va en lletra menuda la traducció: *nafra, griansas, entramenes, amistat, pes, stella, borallo, ortaliza, gran peccat, cos mort, linatge naffra, beniffici, carrega, costat, cosa vella, obra, clauilla de fust, encluza, basa, vna ouella o cabra* (Pere Badia, p. 35r). Aquestes equivalències són en Jeroni Amiguet les següents: *ulcera, porgueres, entramenes, confederacio, pes, estela, borrello, hortalissa, gran peccat, cos mort, linatge, nafra, donatiu, carega, costat, co[s]a vella, obra, clauilla de fust, inclusa, bassa, bestia xica* (Amiguet, f. j1r). Com observem, són ací poques les diferències léxiques entre els dos adaptadors.

2. CORPUS ESTUDIAT

No puc donar les 408 entrades del corpus, però a aquest corpus em referiré en el meu comentari. Hem de tenir en compte que aquests materials procedeixen de glosses, i no pas d'un vocabulari per ordre alfabètic o lògic. Sóc jo qui he recollit aquests materials i els he ordenat alfabèticament.⁶

TAULA 2
Mostra del corpus estudiat

<i>Llatí</i>	<i>Amiguet</i>	<i>P. Badia</i>	<i>Nebrija</i>	<i>Logronyo 1505</i>	<i>Busa</i>
giber	geperut (i7)	geperut (31)	gibber por cosa corcobada	corcobado (D ⁴)	cosa geperuda
git	exenus (i5)	matafaluga (28)	por el axenuz	axenuz (D ^{2v})	per la matafaluga
glans	bellota (j1v)	glan (35v)	por la bellota de ciertos arboles	vellota o fruta siluestre (D ⁶)	per la glan de certs arbres
glis	gril animal (j1)	animal (34)	por el liron animal de comer	liron (D ^{1v})	lo gat mart animal de menjar
glisco	creixer (j8v)	creixer (46v)	por crecer	crecer y engordar (E ⁴)	per creixer
grus	grua (j1v)	grua (35)	por la grulla ave conocida	grulla (D ^{2v})	per la grua ocel conegut

6. Les edicions castellanés i catalanes de la *Recognitio* sí que duen al final un vocabulari alfabètic, però aquests termes no sempre coincideixen amb el lèxic que ens donen les glosses. Ara només m'han interessat aquestes darreres.

TAULA 2 (Continuació)
Mostra del corpus estudiat

<i>Llatí</i>	<i>Amiguet</i>	<i>P. Badia</i>	<i>Nebrija</i>	<i>Logronyo 1505</i>	<i>Busa</i>
hebbes	grosser (i7v)	grosser (33v)	por cosa bota	cosa bota y no aguda (D ¹ v)	per cosa grossera
heres	hereu (i7v)	hereu (33v)	por el eredero o eredera	heredero (D ¹ v)	hereter o heretera
hir	palmell de ma (i3)	parmel de ma (24v)	por la palma de la mano	la palma de la mano (D ¹)	la palma de la ma
hollus	hortalissa (j1)	ortaliza (35)	—	ortaliza (D ⁵ v)	—
homo	home (i2v)	home (23)	ombre o muger	—	per lo home o dona
hospes	hoste (j2v)	hoste (37)	por el uesped por amistad	huesped (D ¹ v)	per lo hoste per amistad
huber	mamella (i3)	mamella (24v)	por la teta con leche	teta (D ¹)	per la mamella ab let

3. DIFERÈNCIES DIATÒPIQUES CATALANOVALENCIANES

Ací copiaré les diferències entre Amiguet i Pere Badia que he trobat, llevat d'aquelles divergències insignificants, com ara de grafia. Darrere el número d'entrada i el lema llatí ve la traducció d'Amiguet (valencià) i la discrepància amb Pere Badia (principatí):

TAULA 3
Diferències de lèxic entre Amiguet i Badia

<i>Lema llatí</i>	<i>Amiguet (valencià)</i>	<i>Pere Badia (principatí)</i>
3. <i>acus</i>	porgueres	grianses
6. <i>adulter</i> (cf. Nebrija)	adultre	adulterador
16. <i>arpago</i>	gancho	rascle
25. <i>bubo</i>	muçol	duch
26. <i>buris</i>	aradre	arada
33. <i>calx</i>	taló	calcanyar
36. <i>cardo</i>	cart	poleguera
39. <i>cassis</i>	elmet	cabacet
45. <i>cerdo</i>	sabater	menestral

TAULA 3 (Continuació)
Diferències de lèxic entre Amiguët i Badia

<i>Lema llatí</i>	<i>Amiguët (valencià)</i>	<i>Pere Badia (principati)</i>
54. <i>comedo</i>	golaoter	glotó
59. <i>conniueo</i>	senyalar en los ulls	fer senyal ab ulls
79. <i>degener</i>	vil o innoble	bort
80. <i>demo</i>	llevar	traure
93. <i>dumus</i>	mata	gavarrera
98. <i>exul</i>	esterrat	foragitat
101. <i>far</i>	farro	escandia
114. <i>fluo</i>	regalar	córrer
126. <i>fundo</i>	escampar	derramar
135. <i>git</i>	exenús	matafaluga
136. <i>glans</i>	bellota	glan
179. <i>lens</i>	lema	lémena
185. <i>ligo</i>	legó	càvec o exada
188. <i>linquo</i>	lexar	deixar
202. <i>meio</i>	pixar	orinar
206. <i>mergo</i>	acabusar	cabusar
209. <i>miser</i>	mesquí	miserable
215. <i>natrix</i>	serpent	serp
216. <i>nectar</i>	clareya	piment
217. <i>necto</i>	ligar	travar
221. <i>nexo</i>	ligar	travar
223. <i>occiput</i>	tos	bescoll
224. <i>oleaster</i>	olivera borda	oliver bort
255. <i>piper</i>	pebre	pimenta
275. <i>puls</i>	farinetes	farines
287. <i>raucio</i>	entorpirse	enronquirse
303. <i>sapio</i>	asaborir	saber
304. <i>sarcio</i>	sarzir	cosir
307. <i>satur</i>	sadoll	fart
313. <i>seges</i>	messes	sement
327. <i>sorbeo</i>	sorbir	beure brou
330. <i>spargo</i>	escampar	aspergir
364. <i>tondeo</i>	tresquilar	tondre
371. <i>trudo</i>	empènyer	empuxar
372. <i>tuber</i>	bolet	turma
381. <i>udo</i>	peüch	peal
382. <i>ulcus</i>	úlcer	nafra
391. <i>verro</i>	agranar	escombrar
392. <i>verro</i>	agranar	agranar

3.1. Comentari

Aquests contrastos no sempre responen a una realitat objectiva, sinó que són fruit d'una equivocació o de l'elecció lliure d'un sinònim, el qual tot sovint també existeix en el territori de l'altre adaptador. En *acus* (3) l'oposició *porgueres* (valencià) a *griances* (principatí) no és vàlida, puix que ambdós vocables visqueren i encara viuen a cadascuna de les contrades; el número (25) *bubo* amb les seves solucions *muçol* en contraposició a *duc* és un error ornitològic entre dos ocells força semblants: el *muçol* és el que en castellà en diuen *mochuelo*, i el *duc* és el *búho* (aquesta de Badia és la bona interpretació); tots dos lexemes viuen en les dues àrees, bé que Coromines digui (DECat, s. v. *duc*) que no existeix en valencià; tanmateix sempre l'he sentit per terres de Castelló.

En alguns casos veiem un calc servil de l'espanyol per part de Pere Badia: (33) *calcanyar*, (101) *escandia*, (126) *derramar*, (253) *majar*, (371) *empuxar* i algun altre calc, però pocs, en Amiguet: (135) *exenús*. Hi ha també exemples de quasi sinònims o de terme general enfront de la denominació específica: (2) *vet* - *cert arbre*, (45) *sabater* - *menestral*, (93) *mata* - *gavarrera*, (327) *sorbir* - *beure brou*. Potser hi ha un error de comprensió en el número (36), *card*, respecte a *polleguera*, on Amiguet ha pres el llatí *cardo* pel vegetal i no per l'eix de la porta. La solució de (202), *pixar*, respecte a *orinar* té una motivació d'estil, una diferència diafàsica.

Són, en canvi, del major interès (80) *llevar* - *traure*, (136) *bellota* - *glans*, (179) *lema* - *lémena*, (185) *llegó* - *càvec*, (223) *tòs* - *bescoll*, (275) *farinetes* - *farines*, (306) *fart* - *sadoll*, (391) *agranar* - *escombrar* (però cf. 392). No vull, tanmateix, afirmar que hi ha en aquests casos una separació radical i que una àrea catalana ignori la solució de l'altra. Entre tots aquests exemples solament gosaria separar l'arabisme valencià i catalanooccidental *bellota* del català oriental i balear *gla*, *aglà*. I ho dic amb reserves, perquè *glan* surt el 1385 en un autor valencià com és Antoni Canals i encara l'esmenta —no sé amb quin fonament— Martí de Viciano el 1574.

Entre aquestes solucions s'han establert uns ben subtils matisos que ací no podem desenvolupar: limitem-nos al cas de (80) *llevar* - *traure*. Els dos lexemes viuen en tot el domini lingüístic, però al Principat *traure* (o més aviat *treure*), a part del significat de 'sacar', ha pres el sentit del castellà 'quitar', mentre que a València es diu *llevar* i allà *traure* és sols extreure quelcom que és tancat. L'evolució semàntica a 'portar en alt' del català *llevar* l'expressen a València mitjançant *alçar*, terme que vol dir igualment 'guardar'.

També el cas d'*agranar* vs. *escombrar* és simptomàtic: *escombrar* també viu a València, però amb el significat restringit d'escombrar el forn.

4. DIVERGÈNCIES CATALANES EN GENERAL

4.1. *Oposició d'Amiguet i Badia a Busa*

Les obres d'Amiguet i de Badia són independents de l'adaptació de Nebrija-Busa. Tots dos presenten diverses glosses diferents de les de Busa. Entre altres citaré les següents (en primer lloc, les d'Amiguet i Badia i, en segon lloc, les de Busa):

TAULA 4
Divergències de lèxic entre Amiguet/Badia i Busa

<i>Amiguet/Badia</i>	<i>Busa</i>
6. adultre / adulterador	el que se junta ab muller d'altri
11. demanar	cobdiciar
21. augmentar	créixer
50. estol	flota
63. banya	corn
141. hereu	hereter
142. palmell (de mà)	palma (de la mà)
165. torsimany	declarador de la llengua
211. costum	la costum
220. lligar	enllassar
233. os	os, pinyol
240. pasturar	péixer
272. fadri	minyó
281. roure	alzina
288. renyó	ronyó
294. romaguera	gavarrera
295. sutzedat	brutícia e sutzura
329. sanat	castrat
341. fer trapig	fer remor
349. ostilla	aïna
387. portar a l'esquena	portar sobre si
388. borrelló	vello
396. vèrtol	verdanc, esgarrany

4.2. *Comentari*

El primer que comprovem en aquests resultats és que la majoria són conseqüència de la influència que Busa sofreix de l'original de Nebrija; podríem dir que Badia i Amiguet han tingut major llibertat en l'elecció lèxica. No és

pas que Busa hagi calcat massa sovint el model, és simplement que la tria s'ha decantat per un terme més acostat al castellà (cf. 329: *sanat* respecte a *castrat*, Nebrija *castrado*). De vegades el mot llatí és polivalent, i els autors catalans han actuat de manera diferent: el llatí *os*, *ossis* és l'*os*, però també potser el *pinyol* (233); *Quercus* és l'*alzina* (Busa) i és també el *roure* (Amiguet i Badia), (294) *rubus* és *romaguera* i *gavarrera*. Molts casos tenen cabuda dins la preferència individual, i l'autor actua amb completa llibertat i amb encert: així (349) *ostilla* i *aïna* per traduir *supellex* (castellà *alhaja*); (396) *vèrtol* i *verdanc* o *esgarrany* per *vibex* (castellà *roncha*). Per al (224) *oleaster amarus* convé perfectament *oliver bort* o el femení *olivera borda*, però, amb la veu específica *ullastre* (Nebrija *acebuche*), Busa l'encerta plenament.

5. COINCIDÈNCIA D'UN ADAPTADOR AMB BUSA

Pot ocórrer igualment que un dels dos adaptadors de les *Introductiones* vagi de concert amb Busa, enfront de l'altre col·lega. Així unes voltes Busa va d'acord amb Pere Badia:

- 25. duc - [vs. Amiguet: mussol]
- 114. córrer (de líquids) - [vs. Amiguet: regalar]
- 185. aixada i càvec - [vs. Amiguet: legó]

Unes altres vegades serà amb Amiguet amb qui coincidirà:

- 26. aradre - [vs. P. Badia: arada]
- 206. acabaçar - [vs. P. Badia: cabuçar]
- 223. tòs - [vs. P. Badia: bescoll]

La coincidència en *aradre* 'arada' i en *tòs* 'nuca' és realment curiosa, puix que aquests són lexemes considerats típics del català occidental, especialment del valencià. Encara no sabem res de la procedència geogràfica de Gabriel Busa (resideix, però, a Barcelona) i no sembla pas que aquesta sigui del domini occidental.

6. SOLUCIONS INDEPENDENTS

Segons si s'ha interpretat el llatí o segons les propensions de cada autor, el resultat és que, de tant en tant, també ens trobem amb tres solucions diferents com ara:

TAULA 5
Diverses solucions d'Amiguet, Badia i Busa

	<i>Amiguet</i>	<i>Badia</i>	<i>Busa</i>
16.	ganxo	rascle	cloque
98.	esterrat	foragitat	bandejat
137.	grill	animal	gat mart
286.	pendre	arravatar	robar
287.	entorpirse	enronquirse	enregollarse
372.	bolet	turma	tòfana
382.	úlceras	nafra	plaga

La raó d'aquesta varietat té idèntiques causes com les que hem exposat en els comentaris anteriors (vegeu § 3.2 i 4.2), i no cal insistir-hi més.

7. EL CONTRAST ESPANYOL-CATALÀ

De les 407 entrades, n'hi ha 125 que presenten una divergència entre les dues llengües considerades, espanyol i català, més d'una quarta part, doncs. Vet ací uns quants exemples de la solució de l'espanyol respecte del català, basat aquest en les tres fonts, les quals es presenten sia en consens o separatament en solucions divergents. Aquestes són separades per un tret inclinat:

TAULA 6
Contrast entre l'espanyol i el català

	<i>Espanyol</i>	<i>Català</i>
3.	ahchaduras	porgueries
14.	arder	cremar
26.	arado	arada / aradre
65.	aguzadera	esmoladora
135.	ajenuz	matafaluga
136.	bellota	glan / bellota
166.	andar	caminar
177.	alabanza	llaor
185.	vazada/azadón	càvec / aixada / llegó
224.	azebuche	ullastre / oliver bort / olivera borda
240.	apacentar	péixer/ pasturar
313.	barbecho	guoret

TAULA 6 (Continuació)
 Contrast entre l'espanyol i el català

Espanyol	Català
334. bazo	melsa
345. alcornoque	suro / surer
349. alhaja	aïna de la cuina / ostilla de casa
368. arrastrar	rossegar / arrossegar
391. barrer	escombrar / agranar
393. asadero	ast
399. atar	lligar

Tinguem en compte que en la part espanyola hi ha també alguns sinònims, els quals, però, tampoc no coincideixen amb la forma etimològica catalana. I el mateix passa amb els sinònims catalans. És, per exemple, el cas de *colmena* / *corcho* enfront de *buc* / *arna* (núm. 9, s. v. *alvus*) o bé *çaranda* / *barnero* (núm. 383, s. v. *vannus*).

5. CONCLUSIÓ

Per acabar direm que tractant-se de llengües romàniques tan acostades, no sorprèn gens la gran quantitat d'ètims comuns i els resultats corresponents del tipus *carne* - *carn* (38), *comenzar* - *començar* (44; 158), *marido* - *marit* (57), *hender* - *fendre* (109), *caracol* - *caragol* (186),⁷ *perdonar* - *perdonar* (236), *collar* - *collar* (367), *vedar* - *vedar* (394), etc., els quals no entren en el còmput. També hem prescindit de divergències degudes al sistema dels dos idiomes: *resplandecer* - *resplandir* (124; 208), *escarnecer* - *escarnir* (290).

Aquest llarg centenar de contrastos que ací hem assenyalat és, però, de gran interès, malgrat la incoherència de les llistes, sense cap camp conceptual unitari: passem d'una eina de pagès o d'un vegetal a una malaltia o a un adjectiu qualificatiu. Té, tanmateix, l'avantatge de l'objectivitat. Els resultats responen a uns aclariments que Nebrija i els seus adaptadors han donat per explicar determinats lexemes llatins, que apareixen com a exemples gramaticals. El lingüista actual no hi intervé de manera partidista per trobar una solució que ell tindria preconcebuda, que aniria en el sentit de la seva argumentació. Aquest lingüista sap que per al castellà *herida* el català té *ferida*, però en les nostres llistes surt el més antic *nafra*, i aleshores es limita a consignar-ho.

7. Aquest exemple mostra encara, si calia, que la forma *caragol* és la genuïna del català; en canvi *cargol* és moderna i limitada a un territori restringit del domini lingüístic.

Igualment en l'equació *siervo* - *esclau* podríem girar els termes amb *serf* - *esclavo*, però això no és a les nostres llistes i hem de respectar l'elecció. En l'admissió de parells contrastats hem estat bastant liberals: sabem que *yunque* i *enclusa* remunten, en darrer terme, a un ètim idèntic (llatí *INCUS*); el mateix ocorre amb *peine* i *pinta*, *punzar* i *punxar*, *encina* i *alzina*, però els avatars pels quals han passat aquests mots al llarg de llur història per arribar a diferenciar-se formalment, ens han portat a l'acceptació del contrast.

Estic convençut que un confrontament com el que Nebrija ens ha proporcionat pot resultar força útil per a l'observació lèxica dels romanços hispànics. La quantitat d'observacions que permeten de treure aquestes disparitats i afinitats resulta ben instructiva. És de doldre que en els estudis lèxics es negligessi tant aquest aspecte contrastiu. La meua comesa ací és la presentar uns materials de recerca, trets de l'obra de mestre Antonio de Nebrija i de les adaptacions catalanes. Així apareix en els nostre corpus la clàssica divisió: *hallar* - *trobar*, *rueca* - *filosa*, *carnero* - *moltó*, *ordeñar* - *munyir*, *ceniza* - *cendra*, *segur* - *destral*, *tomar* - *prendre*, *querer* - *voler*, *entero* - *sencer*, *teta* - *mamella*, etc. Després podrem començar a matisar que, per exemple, *cabeza* té en català una correspondència en *cabeça d'all* i que, a son torn, *cap* la té en el castellà *cabo* ('punta', 'corda'), que l'oposició *bazo* - *melsa* es podria atenuar, puix que l'aragonès coneix també el germanisme *melsa*, o que el mateix aragonès té *tozuelo*, company de tò. Però el que és cert és que els nostres materials de la fi del segle XV i primeria del XVI ens ofereixen *colodrillo*; o bé hom podria objectar que al costat d'*ordeñar* existeix *esmuçir*, però ací tenim *munyir* - *ordeñar*. I aquestes mateixes glosses ens diuen que a l'espanyol *entero* (< INTEGRUM) li correspon *sencer* (< SINCERUM), malgrat que sabem que en català medieval hi hagué igualment *entir*; que a *teta* correspon *mamella*, tot i que al segle XIII hi ha texts rossellonesos que enregistren *teta*. Les nostres llistes ens parlen així mateix que *verano* a la fi del segle XV encara era la *primavera*; el català *estríjol* és en castellà *almohaza*, però ací se'ns dona *estregadera*, i així cal que ho considerem.

Vet ací, doncs, un camp d'observació que caldria conrear més a fons.

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH

QUÈ SE N'HA FET DE LA FEMINITAT DELS ARBRES

La veritat és que tot va començar una mica com un joc, que vaig explicar a Modest Prats, a qui dedico aquestes *nugae* amb motiu del seu pas a una vida més ociosa *patulae recubans sub tegmine fagi*. I, és clar, perquè jo no sé viure sense arbres. Fa anys que repeteixo a les meves classes a la Universitat de Girona que els noms dels arbres en llatí són de gènere femení, i, complaguda per aquesta feminitat, he anat donant voltes a la pèrdua d'aquesta feminitat al seu pas a les llengües romàniques. Però no m'havia posat mai a estudiar aquest fet. Al professor Prats no li va pas semblar malament que aprofundís en la qüestió enunciada en el títol d'aquest paper i me'n va donar pistes. Però avui, davant de tan docta concurrència em sento una mica incòmoda per haver de parlar de sexe, ni que sigui del sexe dels arbres. Jo, els ho he de confessar, quan em sento més tranquil·la, és quan puc fer meves les sàvies paraules d'Horaci o les magnífiques descripcions de Virgili. Ho saben bé i ho suporten estoicament molts dels que són presents. Però aquí em tenen intentant d'acomplir el compromís de parlar de la perduda feminitat dels arbres en les llengües romàniques i molt especialment en català. Carles Miralles em va escoltar *tota aure*, com sempre fa i tant li agraeixo, i em va donar la pista d'un article d'Agustín García Calvo que tractava d'una qüestió similar: «La feminidad del camino»¹ en grec clàssic. Un altre gran amic m'ha ajudat de més lluny, sense saber-ho: Joan Bastardas i un seu treball que porta el títol «Els vells noms d'arbres fruiters a la toponímia catalana».²

1. Va aparèixer a *Emerita* xxxii (1964), p. 49-56.

2. Fou publicat en primer lloc amb el títol «Nota sobre els noms d'arbres fruiters en la toponímia catalana», a *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 203-217 i posteriorment fou inclòs amb retocs importants al seu recull d'estudis *La llengua catalana mil anys enrera*, Barcelona, Curial, 1995, p. 255-278. En aquest treball citaré sempre l'edició de 1995.

Amb l'incentiu i l'ajut dels uns i dels altres m'he endinsat en un bosc espès del qual espero sortir, jo no gaire esgarrinxada i vostès no gaire avorrits. La invocació i la dedicatòria ja saben que eren recursos utilitzats pels clàssics en el començament de les seves obres per tal que aquestes fossin més ben rebudes. Ja em perdonaran els meus tres il·lustres amics per fer-los servir d'escut. Espero.

García Calvo enceta el treball mencionat amb una reflexió sobre la sexualització del gènere gramatical. L'entén com un procés que inicialment es produeix en els mateixos parlants d'una llengua, però que continuen els gramàtics i lingüistes. Considera que aquest procés és un efecte de la tendència a atribuir una justificació semàntica basada en la «realitat» a la classificació formal que es produeix entre els noms. Creu, García Calvo, que fer que les formes parlin és una tendència que hom pot reconèixer que actua fàcilment i incessantment sobre aquells que parlen una llengua. Per exemple, l'ús de mots onomatopèics és una mostra clara d'aquesta tendència de reproduir amb la paraula la realitat que ens envolta, de dibuixar la realitat amb uns mots determinats. I l'ús de noms parlants per designar l'estimada en poesia seria una altra mostra d'aquesta tendència, ara ja en la paraula escrita. García Calvo interpreta aquest fet com l'eterna rebel·lió de la llengua contra la seva arbitrarietat i convencionalisme. Al mateix temps considera que la lingüística moderna (hem de pensar que aquest text s'escriu l'any 1964, per tant no és tan moderna) resta ancorada en la creença que la reflexió gramatical s'origina a partir de l'atribució a la «mentalitat primitiva» de tota mena de concepcions animistes i sexuals del món, que haurien deixat la seva empremta en la divisió dels noms en gèneres, en comptes de reconèixer que allò que en la mentalitat primitiva i en la dels mateixos lingüistes es posa de manifest és la tendència a donar una raó «real» als fets «realment» immotivats que la llengua presenta.

García Calvo posa exemples de l'arbitrarietat d'alguns masculins i femenins en llengua castellana i en llengua grega, que res no tenen a veure amb la suposada realitat. Però reconeix que hi ha un punt central i fosc en la distribució de l'ús de les formes pronominals en *-os* i en *-a*, així com en l'adscripció preferent dels abstractes adjectivals en *-a* a la qualificació o designació d'éssers de sexe femení, en què la referència a la realitat no es podrà defugir fàcilment. La paraula grega que s'utilitza per anomenar el camí és *ὄδος*, substantiu de tema en *-o* i per tant masculí, perquè des que el grec ens és conegut es posa en marxa el procés de lligar cada vegada més les formes en *-o* al masculí. Així, la feminitat del camí en grec resulta especialment cridanera, com la paraula llatina *manus*, que al costat dels heteròclits *domus*, *annus* i *Quercus* són dels pocs substantius femenins de la quarta declinació, de tema en *-u*. En llatí també el camí té nom femení de la primera declinació: *uia*. I també el nom de la mà és femení en grec *Χειρ*. Diu García Calvo: «Hago gracia de las consabidas alusiones que, para explicar tan persistente feminidad, suelen hacerse

a la concavidad o pasividad a la huella del masculino pie que al camino habría caracterizado, a la receptiva oquedad de la mano, y demás obscenidades, que no sé si serán muy propias de las mentalidades “primitivas”, pero desde luego parecen muy atrayentes para las de los gramáticos.»³

L'explicació d'aquest fenomen lingüístic li ve donada a García Calvo per l'existència de formes interrogatives i demostratives en *-a*, que van acabar identificant-se amb el femení de la declinació adjectiva i que, per les regles de la concordança, van atreure el nom del camí i de la mà i d'altres, que apareixien amb molta freqüència en construccions d'aquestes característiques, al gènere femení.

No m'entretindré més en aquestes qüestions i m'endinsaré ja decididament en el bosc a la recerca de la perduda feminitat dels arbres. Un dels quals ja ha aparegut, la *Quercus*, com a excepció femenina dels noms de la quarta declinació. L'alzina serà protagonista destacada d'aquest bosc. Ja ho veuran.

És sabut que en l'antiguitat grecollatina els arbres eren considerats sagrats i protegits per nimfes que habitaven a l'interior. Es tractava sempre de divinitats femenines: les dríades i les hamadríades. Les dríades prenien el seu nom del grec *δρυς*, que significa 'arbre'. No es podien tallar els arbres fins que no s'asseguraven que les dríades havien abandonat el seu habitatge. Les hamadríades, del grec *αμ* ('amb') i *δρυς* ('arbre'), vivien i morien tancades dins de l'arbre. Els antics creïen que naixien amb l'arbre, el protegien i compartien el seu destí. Les unes i les altres eren considerades éssers mediadors entre els homes i els déus. Es creia que vivien llarg temps: deu vides de palmera, és a dir, nou mil set-cents vint anys.

Si ens hem de remuntar als inicis ens adonarem que, en l'estudi comparatiu dels noms en les llengües indoeuropees, els arbres són considerats femenins perquè produeixen fruits, mentre que els noms dels fruits són neutres.⁴ És clar que no tots els arbres són fruiters, i així, entrem ja en una primera contradicció d'origen, que vindria a refermar la teoria de García Calvo en el sentit que és més habitual i poderosa la influència inversa de la llengua sobre la realitat, que no pas la realitat sobre la llengua.

A partir dels estudis sobre morfologia històrica del grec, sabem que els noms dels arbres en grec són femenins i els dels fruits dels arbres són neutres, perquè són considerats com un producte i per oposició al femení dels arbres: *απιον* ('pera') és el fruit de *η απιος* ('perer'); *συκον* ('figa') és el fruit de *η συκη* ('figuera'); per a l'olivera, en canvi, *ελαια* designa l'arbre i el fruit, però *ελαιον* és l'oli.⁵ La regla torna a basar-se, com poden comprovar, en els arbres fruiters.

3. Vegeu GARCÍA CALVO, «La feminidad...», p. 51

4. Ho afirma A. MEILLET, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, University of Alabama Press, 1964, p. 340 i 397.

5. Vegeu P. CHANTRAINE, *Morphologie historique du grec*, París, Klincksieck, 1967, p. 29.

La regla general dels gèneres en llatí diu que: «Són femenins els noms de dona, d'arbres, de ciutats, de països i d'illes.» El mateix nom comú *Arbor arboris* també és femení. Hi ha unes excepcions que són mostrades en aquestes regles:

- (1) *Arboris est nomen muliebre, sed excipiuntur mas Oleaster, Acer neutrum, cum Subere Robur.*⁶
- (2) *Arboris est nomen muliebre. Sed excipiatur Romaguera, Mata o Espinal, Oliver bort. Hic Rubus, et Dumus, foliisque Oleaster amaris. Especie de vime. Roure, Surer, Especie de Roure. Neutra Siler, Robur cum Subere, junte Laburnum.*⁷
- (3) *Son femeninos los nombres propios de árboles, como: Malus,-i, el manzano; Pirus,-i, el peral. De estos se exceptuan, Oleaster y sus semejantes, como: Pineaster, que son masculinos: Acer, Suber y Robur que son neutros como en este exámetro: Mas Oleaster, Acer neutrum, Cum subere, Robur (acebuche, acre, alcornoque o corcho, roble).*⁸

Així és que les excepcions de feminitat arbòria en llatí corresponien a l'oliviera borda o ullastre —que resultava ser masculí—, i l'erable, el suro (o alzina surera) i el roure —que eren neutres— i alguns altres. També en llatí els noms d'arbres eren femenins, perquè l'arbre és considerat un ésser que té i dona vida i s'oposa al nom del fruit, generalment neutre, perquè és considerat un producte inert, com diu Bastardas.⁹ Així tenim els casos següents en què se segueix la norma: *Pirus* és el nom de la perera i *pirum*, el nom de la pera; *Malus* és el nom de la pomera i *malum*, el nom de la poma; *Prunus* és el nom de la prunera i *prunum*, el nom de la pruna; *Arbutus* és el nom de l'arboç i *arbutum*, el de la cirera d'arboç; *Morus* és el nom de la morera i *morum* és el de la móra. Pel que fa a *oliua*, igual que en grec, designa l'arbre i el fruit, mentre que *oliuum* és l'oli. Amb els exemples anteriors hom s'adona que els noms llatins dels arbres eren femenins fins i tot si es declinaven segons el model de la segona declinació, que es caracteritza perquè és un model masculí, o segons el model de la quarta, que també es caracteritza pel fet de tenir la majoria de

6. Apareix a *El arte explicado y gramático perfecto*, p. 102.

7. Segons es pot llegir a *Aelii Antonii Nebrissensis, Grammaticarum Institutionum, multis praeceptionibus apprime, necessariis aucti, atque publicae utilitate editi; quibus etiam accessit Prosodia a P. Emmanuele Alvarez, e Societate Iesu, compilata*, Cervera, Joseph Barber, (s. a.), p. 96.

8. L'he presa de *Gramática Elio Antonio de Nebrija, con la explicación y notas del P. Agustín de S. Juan Bautista, de la religión de las Escuelas Pías*, (s. ll.), 1755, p. 118.

9. Vegeu BASTARDAS, «Els vells...», p. 265.

noms masculins. Així per exemple *Quercus* ('alzina'), que al costat d'*anus* ('vella'), *domus* ('casa') i *manus* ('mà') és un dels pocs substantius femenins de la quarta declinació.

Hi ha casos, però, que no fan aquesta distinció entre arbre i fruit, així per exemple el femení *ficus* de la segona declinació pot designar la figuera i també la figa, al mateix temps el neutre *cerasium* permet designar la cirera i el cirerer. El femení *nux* de la tercera declinació significa 'nou', però també designa la noguera, l'avellaner i l'ametller; el femení de la primera declinació *castanea* designa indistintament el castanyer i la castanya; *amygdala*, femení de la primera declinació, pot designar l'ametlla, l'ametlló i l'ametller, com un neutre *amygdalum* de la segona declinació; el femení de la primera *Mespila* designa el nespler, però també es pot anomenar amb el neutre *mespilum*, que designaria originàriament nespla. Així és que, tal com afirma Bastardas, «aquesta manera de designar els arbres fruiters i llurs fruits no constitueix en llatí (tampoc en grec, sigui dit de passada) pròpiament un sistema; en tot cas, seria un sistema molt poc sistemàtic: hi ha massa excepcions».¹⁰

En llatí vulgar, segons Väänänen,¹¹ els noms d'arbres femenins en *-us* i en *-i* van adoptar el gènere masculí dels altres noms d'aquesta categoria: *alnus* i *populus* ja apareixen com a masculins des del segle IV,¹² mentre que *Fagus*, *Fraxinus*, *Pinus* s'han convertit en masculins més tardanament.

Què ha passat en les llengües romàniques i, més concretament, en català amb aquesta primera i originària feminitat dels arbres? Què se n'ha fet? Per elaborar aquest breu comentari he pres com a punt de referència la llista d'arbres que apareix a la *Guia dels arbres dels Països Catalans* de Ramon Pascual (1985),¹³ que he contrastat amb les llistes del número 1 dels *Dossiers Agraris*, publicats l'any 1995 per la Institució Catalana d'Estudis Agraris, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. La riquesa de variants per a una mateixa denominació recollida per A. M. Alcover i F. de B. Moll en el *Diccionari català-valencià-balear* (Palma de Mallorca, 1978), m'ha estat fonamental per dur a terme aquest recorregut pels arbres. Quan m'ha convingut he utilitzat també el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines. M'ha ajudat molt el treball de Bastardas ja mencionat, «Els vells noms d'arbres fruiters en la toponímia catalana». M'he servit també de l'*Elsevier's dictionary of trees and shrubs*, compilat per Hugues Vaucher i publicat l'any 1986,¹⁴ un nomenclàtor llatí, anglès, francès, alemany i italià d'arbres i arbusts, que m'ha estat utilíssim per establir comparacions amb aquestes llen-

10. He prè la citació de BASTARDAS, «Els vells...», p. 265.

11. VEIKKO VÄÄNÄNEN, *Introducción al latín vulgar*, Madrid, Gredos, 1967, p. 171-172.

12. Hom pot veure *Thesaurus linguae Latinae*, Leipzig, 1900, s. v.: *bus*.

13. Publicat a Barcelona per l'editorial Pòrtic.

14. L'empresa editora és Elsevier Science Publishers B. V., Amsterdam, Oxford, Nova York, Tòquio.

gües. He consultat també un deliciós estudi titulat *Les noms des arbres* de Lucien Guyot i Pierre Gibassier¹⁵ i l'article «Les noms des arbres» de Gaston Duchet-Suchaux,¹⁶ entre d'altres. Què n'he après, de tot plegat? Només uns pocs apunts que els explicaré tot seguit.

La primera constatació que puc fer, i potser era d'esperar aquesta conclusió, és que el gènere dels arbres només interessa en el domini de la gramàtica històrica. Així és que no em desagrada la idea de seguir aprofundint en aquesta qüestió en un futur.

En català, la designació dels arbres fruiters i dels seus fruits és afí al model gal·loromànic i, per a Bastardas, és «d'una gran nitidesa, simplicitat i regularitat». El nom de l'arbre deriva del nom del fruit a partir del sufix *-arius/-aria*, i així tenim les terminacions *-er/-era*, masculina i femenina, tal com veurem.

Bastardas creu que «en una època remota, que podria ser anomenada protocatalana, o potser fins i tot llatina, hi havia en el domini originari del català un sistema de designació dels arbres fruiters, especialment els que no són de verger, en el qual l'arbre i el fruit portaven el mateix nom sense que es presentés ni tan sols distinció de gènere. Aquest sistema, no aliè al llatí, hauria estat esborrat pel sistema de designació català».¹⁷

L'estudi de documents anteriors a l'any 1100 ha permès al professor Bastardas assenyalar que «la generalització del sufix *-arius/-aria* respon a la necessitat de suprimir homonímies a la llarga intolerables i ha esborrat del tot el primitiu sistema, del qual, però, sobretot gràcies al baix llatí català, tan ric, i a la toponímia, tan extraordinàriament conservadora, podem dir-ne alguna cosa. Pel que fa a la cronologia, la documentació que hem reunit dels segles IX, X i XI sembla demostrar, en primer lloc, que el sistema de designar el nom dels arbres fruiters mitjançant el sufix *-arius/-aria* és antiquíssim, però que no es generalitza fins als segles X i XI».¹⁸

He dividit els noms dels arbres, sense tenir present la distribució dialectal, que mereixeria un estudi molt més extens,¹⁹ en els quatre grups següents:

15. De la col·lecció «Que sais-je?» núm. 81, París, Presses Universitaires de France, 1966.

16. Dins *L'arbre. Histoire naturelle et symbolique de l'arbre, du bois et du fruit au Moyen Age*, París, Le Léopard d'Or, 1993, coll. « Cahiers du Léopard », núm. 2, p. 13-23.

17. Ho podeu llegir a BASTARDAS, «Els vells...», p. 259-260.

18. Vegeu BASTARDAS, «Els vells...», p. 271.

19. Germà Colón afirma que «el género de los árboles frutales es, en realidad, el mismo en Cataluña y en Valencia», en contra del que deia W. D. STEMPER, *Zur Frage des Geschlechts der romanischen Obstbaumnamen auf -ARIUS*, Z 75, 1959, p. 260: «En el valenciano, por el contrario, subsiste una serie de formas femeninas». Ho trobem a K. BALDINGER, *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*, Madrid, Gredos, 1972, p. 131-132.

a) Per a molts dels arbres sobreviuen i coexisteixen les dues possibilitats: masculí i femení. Depenent de les zones geogràfiques, una de les dues opcions ha tingut més èxit que l'altra i s'ha transformat en el nom més usat, tot i que ambdues formes es poden donar.²⁰ És el cas dels arbres següents:

1. àlber i alba, albe i aube / *Populus alba* / peuplier argenté / pioppo argentato / chopo, alno, pobo, álamo blanco
2. ametller i ametllera / *Prunus dulcis* / amandier / mandorlo / almendro, almendrero, almendrera
3. arboç, arbocer i arbocera / *Arbutus unedo* / arbousier, arbre aux fraises / corbezzolo o albatro / madroño, madroñero, madroñera, alborto
4. codonyer i codonyera / *Cydonia oblonga* / cognassier, coignier, cou-donnier / cotogno, melo cotogno, cotogna / membrillo, membrillero
5. freixe i freixa / *Fraxinus excelsior* / frêne, quinquina d'Europe / frassinio / fresno
6. garric i garriga, coscoll, revell / *Quercus coccifera* / chêne Kermès, garric, garouille, chêne à chochenille, kermès / quercia spinosa / coscoja
7. garrofer i garrofera / *Ceratonia siliqua* / caroubier, carouge / carrubo / algarrobo, algarrobero, algarrobera
8. gatsaule i gatsaula, gatell / *Salix caprea* o *cinerea* / saule marsault, saule mâle, saule de printemps, saule des chèvres, marsault, marsaux / salicone, salcio caprino / sauce cabruno
9. llentiscle i llentisca o llentrisca i llentisclera / *Pistacia lentiscus* / lentisque / lentisco, sandro, lentischio / lentisco, almácigo, charneca
10. llimoner i llimonera, llimera / *Citrus limon* / citronnier, limonier, agrume / limone / limonero
11. magraner i magranera / *Punica granatum* / grenadier / melograno, pomo granato/ granado
12. mandariner i mandarineria, mandarí, taronger mandarí / *Citrus deliciosa* / clémentinier / clementina / mandariner, naranjo de la China, naranjo mandarín
13. nespler, nesprer i nesplera, nesprera, micaquer / *Mespilus germanica* / néflier / nespolo / níspero
14. om i oma / *Ulmus minor* / orme, ormeau / olmo / olmo, olma
15. pi i pina / *Pinus* / pin / pino / pino
16. plàtan i platana, plataner / *Platanus x hispanica* / platane / platano / plátano
17. pollancre, polla o poll / *Populus nigra* / peuplier / pioppo / chopo, alno, pobo, álamo negro
18. presseguer i presseguera / *Prunus persica* / pêcher, mirecourtois / pesco / melocotonero

20. En primer lloc apareix el nom en català, tot seguit en cursiva el nom en llatí, a continuació el nom en francès, en quart lloc el nom en italià i finalment el nom en castellà. Les llistes no pretenen ser exhaustives.

19. server i servera / *sorbus domestica* / sorbier, cormier, alisier / sorbo, sorba / serbal, serbo
20. tamaríu i tamariua / *Tamarix* / tamaris / tamerice / tamariz, taray, tamarisco, taraje
21. tell i tella, tiver / *Tilia platyphyllos* / tilleul / tiglio / tilo, tila, tilia
22. vern i verna / *Alnus glutinosa* / aulne, verne, vergne / ontano, alno / aliso, abedul, arraclán

b) Es pot donar també una altra combinació: quan el nom més freqüent és el femení, però apareix així mateix la masculinització:

1. figuera i figuer / *Ficus carica* / figuier / fico / higuera, breval
2. magnòlia i magnolier / *Magnolia grandiflora* / magnolier, magnolia / magnolia/ magnolia
3. morera i morer / *Morus alba* o *nigra* / mûrier / moro, gelso / morera, moreda, moral
4. noguera i noguer / *Juglans regia* / noyer / noce / nogal, noguera
5. olivera i oliu o oliver / *Olea europaea* / olivier / olivo, ulivo, olivera / olivo, oliva, olivera
6. palmera i palmer / *Phoenix dactylifera* / dattier, palmier / palma, palmizio / palmera, palma
7. perera i perer / *Pyrus communis* / poirier / pero / peral
8. pomera i pomer / *Pyrus malus* o *Malus* / pommier / melo, pomo / manzano, manzanero
9. prunera i pruner / *Prunus domestica* / prunier, pruneaulier, reine-Claude, mirabellier / pruno, susino, prungnolo, regina claudia, susino mirabelle / ciruelo
10. surera i surer / *Quercus suber* / chêne liège, sùrier / sughera, quercia da sughero / alcornoque.
11. vimetera o vimener i vimenera o vimera / *Salix fragilis* o *viminalis* / saule, osier / salice, vimine, vinco / mimbre, mimbrera, mimbrón

c) Una altra possibilitat, la més rara, és la que preveu noms femenins sense l'opció del masculí:

1. acàcia / *Acacia* / acacia / acacia / acacia
2. alzina, aulina o carrasca / *Quercus ilex* / chêne (vert) (m.), yeuse (f.) / quercia, leccio, elce / encina, encino, carrasca, coscoja, chaparro
3. blada o erable / *Acer opalus* / erable, duret, ayard / acero, loppo / arce, acirón
4. mimosa / *Mimosa* / mimosa (m. i f.) / mimosa / mimosa
5. moixera (i de guilla) / *Sorbus aria* o *aucuparia* / sorbier, alisier, allier, drousier / sorbo, farinaccio / mostajo, mostellar, sorbo, serbal, serbo
6. robínia / *Robinia pseudacacia* / robinier / robinia / robinia, acacia falsa
7. savina / *Juniperus phoenicea* / genévrier rouge / ginipro fenicio / sabina
8. troana / *Ligustrum lucidum* / troène / ligustro, alheña

d) Però la majoria dels noms són masculins i no accepten l'opció del femení:

1. aladern i aladernó / *Rhamnus alaternus* / nerprun alaterne, alardier, alaterne, sanguin blanc / alaterno, legno puzzo, linterno, illatro / aladierno
2. albercoquer / *Prunus armeniaca* / abricotier commun, prunier d'Arménie / albicocco commune / albaricoquero
3. ailant, vernís del Japó / *Ailanthus altissima* / ailante, arbre du ciel, faux vernis du Japon, ailante glanduleux, arbre des dieux / ailanto / ailanto
4. arbre de l'amor, arbre de Judea o arbre de Judes / *Cercis siliquastrum* / arbre de Judée, gainier, arbre de Judas, arbre de feu, arbre d'amour, bouton rouge / siliquastro, albero di Giuda / árbol del amor, ciclamor
5. arç (blanc) / *Crataegus monogyna* / aubépine monogyne, aubépine à un style, épine blanche, épine de mai / biancospino, cratego monogino / majuelo, espino albar
6. auró (blanc o negre) / *Acer campestre* o *monspessulanum* / érable champêtre, acéraisle, bois chaud, auzérolle, petit érable / acero campestre, oppio, testucchio / arce menor
7. avellaner / *Corylus avellana* / noisetier commun, coudrier commun, aveline, avelinier, coudrier à fruits / nocciolo, avellano / avellano
8. avet / *Abies alba* / sapin blanc, sapin pectiné, sapin argenté, sapin des Vosges, sapin de Norvège / abete bianco / abeto, pinabete
9. bedoll / *Betula pendula* / bouleau commun, bouleau blanc, bouleau verruqueux, bouleau pleureur, bouleau odorant, boulard, arbre de la sagesse, bois à balais / betulla bianca, betulla comune / abedul
10. boix / *Buxus sempervirens* / buis commun, buis toujours vert, bois bénit, bois d'Artois / bosso, mortella / boj
11. caqui, caquier / *Dyospiros kaki* / kaki, plaqueminier kaki / cachi, kaki, loto del Giappone / caqui
12. castanyer / *Castanea sativa* / châtaignier commun, castagnié / castagno domestico, castagno comune, marrone / castaño
13. cedre / *Cedrus atlantica* / deodora, libani / cèdre / cedro / cedro
14. cirerer / *Prunus avium-cerasium* / merisier, cerisier sauvage, cerisier des bois, cerisier des oiseaux, guignier sauvage / ciliegio selvatico, visciolina / cerezo
15. desmai / *Salix babylonica* / saule pleureur de Chine, saule parasol, saule de Babylone / salice piangente, salice babilonese / sauce llorón
16. érable / *Acer platanoides* / érable plane, faux sycomore, plane / acero riccio, acero platano, falso sicomoro / arce real
17. eucaliptus / *Eucalyptus globulus* / eucalyptus bleu, gommier bleu, eucalyptus globuleux, arbre à fièvre / eucalipto globoso / eucalipto
18. faig / *Fagus sylvatica* / hêtre commun, fayard, foyard / faggio / haya
19. gatell / *Salix cinerea oleifolia* / saule à feuilles d'olivier, saule roux / salice di Gallura / salguero negro
20. ginebró o ginebre / *Juniperus communis* / genévrier commun, genièvre / ginepro comune, ginepro montano / enebro

21. ginjoler / *Ziziphus jujuba* / jujubier, jujubier de l'Inde, ciroulier, dattier de Chine, guindanlier / giuggiolo, sisifo / azufaifo
22. grèvol, grevo, grevoler, bois grèvol, arbre del visc, arbre de mal fruit / *Ilex aquifolium* / houx commun, houx d'Anglaterra / agrifoglio / acebo
23. guinder, guindoler / *Prunus cerasus* / griottier, cerisier acide / marasca, ciliegio montano, amarena, visciolo / guindo
24. lledoner / *Celtis australis* / micocoulier d'Europe, micocoulier de Provence, micocoulier austral, bois de Perpignan / bagolaro, spaccassasi / almez
25. llorer / *Laurus nobilis* / laurier commun, laurier d'Apollon, laurier sauce, laurier vrai, laurier noble, laurier franc, laurier des poètes / alloro, lauro / laurel
26. margalló, bargalló, garballó / *Chamaerops humilis* / palmier nain, faux doum, chamérops / palma di S. Pietro, palma nana / palmito, margallón
27. nisprer (nesprer a Pascual) / *Eriobotrya japonica* / bibacier, néflier du Japon, bibas, faux néflier / nespolo del Giappone / níspero del Japón
28. perelloner, perera silvestre, perera borda / *Pyrus spinosa* o *pyraster?* / poirier sauvage / pero selvatica, perastro / peral silvestre
29. pinastre, pi bord / *Pinus pinaster* / pin maritime, pin à trochets / pino marittimo / pino rodено, pino marítimo.
30. poncemer, poncirer, ponciner, ponciler, poncimer / *Citrus medica* / cédratier / cedro, cedrato / cidro
31. roure / *Quercus robur* / chêne pédonculé, chêne commun, chêne à grappes, chêne mâle, chêne d'Anglaterra / farnia, quercia farnia, quercia pedunculata / roble, carballo
32. salze / *Salix alba* / saule blanc, saule argenté, saule vivier, osier commun, osier blanc / salice bianco / sauce
33. taronger / *Citrus aurantium* o *sinensis* / oranger / arancio / naranjo
34. teix / *Taxus baccata* / if commun, if d'Europe, if d'Anglaterra, ifreteau / tasso / tejo
35. trèmol / *Populus tremula* / tremble, peuplier tremble / tremolo, pioppo tremolo / temblón, álamo temblón
36. ullastre / *Olea europaea sylvestris* / olivier sauvage, oléastre / oleastro, olivo selvatico / acebuche
37. xiprer / *Cupressus sempervirens* / cyprès commun, cyprès d'Italie, cyprès méditerranéen, cyprès toujours vert / cipresso comune / ciprés

Si bé és cert que en català la majoria dels arbres només admeten una forma i és més freqüent la masculina, la possibilitat de designar l'arbre amb un femení és elevada, encara que alguns d'aquestes formes siguin prou inusuals en la nostra llengua. Amb tot, existeixen, i es podrien utilitzar si ens ho proposéssim. La tendència, però, pot ser la de masculinitzar els noms d'arbres en el llenguatge usual, com en francès.

Efectivament, en francès la feminitat dels arbres és una excepció, la norma és la masculinització dels noms dels arbres. Fixem-nos en alguns noms

acabats en *-a*: *mimosa* és masculí en el llenguatge usual i en canvi l'Académie el fa femení, *magnolia* ni tan sols ofereix la forma femenina, i sí en canvi la possibilitat masculina amb *magnolier*, tampoc no són femenins *le sequoia* o *le thuya* o *le yucca*, per mostrar alguns noms de final inequívocament femení. La *Robinia* llatina s'ha convertit en *le robinier*, i la *troana* en *le troène*.

Potser també en català es produeix una preferència pels noms masculins. Es fa difícil d'esbrinar-ho. Hi ha alguns arbres inequívocament femenins, tot i que admeten la forma masculina, penso en la palmera i l'olivera. I d'altres inequívocament masculins, com el pi o el pollancre, per exemple. Però n'hi ha d'altres que no sabria classificar tan rotundament, sobretot els fruiters: pomer/-era, perer/-era, etc. Amb tot, dels arbres estudiats, la suma de possibilitats decanta la balança cap a un major nombre de masculins per sobre de femenins.

En castellà predominen també els noms masculinitzats enfront d'alguns pocs casos: *higuera*, *mimosa*, *magnolia*, *sabina*..., en què l'arbre té només la denominació en femení, i uns quants més en què es dona la doble possibilitat: *encina* / *encino*, *almendro* / *almendrera*.

En italià, la freqüència més elevada és d'arbres amb nom masculí amb molt poques excepcions, les ja tan mencionades *acacia*, *mimosa*, *robinia*, i també *betulla* o *quercia*. Pocs casos admeten les dues formes.

Em vull fixar, però, en un arbre, l'alzina, i en la seva evolució en les llengües romàniques. És femenina sense cap altra opció en català, prové d'una *ilicina* del llatí vulgar, que d'altra banda deriva de la *Ilex ilicis* del llatí clàssic; femenina també, *encina*, però amb l'opció de la forma masculina *encino* en castellà; en italià és femenina: *quercia*, però deriva de *Quercus* i no d'*Ilex*, és a dir, que en italià s'ha mantingut la forma femenina del llatí, però amb la terminació pròpia del femení que és amb *-a*. Amb tot apareix la masculinització *quercio*, precisament per denominar la *Quercus × hispanica Fulhamensis*: una sola classe d'alzina de la forma masculina davant de seixanta-set classes de la forma femenina *quercia*. D'*Ilex*, en deriva el masculí *leccio*, que designa una classe d'alzina de fulles arrodonides. En francès el seu nom és *chêne*, masculí, és clar, i d'origen cèltic un hipotètic **cassano*,²¹ que també apareix en llatí vulgar, és l'arbre sagrat del druidisme i el més freqüent a la Gàl·lia. Apareix també una forma *yeuse* (d'*Ilex*) femenina, que data de 1552, és una adaptació del provençal *euse*, i denomina una espècie meridional d'alzina, de fulles persistents i punxegudes, que és més coneguda amb el nom de *chêne vert* i que designa la *Quercus ilex*, és a dir, l'alzina de les riberes mediterrànies. Els druides són els homes de les alzines, sembla.

Callímac a l'*Himne a Delos* (versos 82 i següents) pregunta a les muses si les alzines van néixer al mateix temps que les nimfes i explica que les nimfes

21. Sobre l'etimologia del mot vegeu Gaston DUCHET-SUCHAUX «Les noms...», p. 18-20 i Lucien GUYOT i Pierre GIBASSIER, *Les noms...*, p. 19-23.

estan contentes quan l'aigua del cel rega les alzines i estan de dol quan aquestes perden les fulles. De fet, les alzines no es queden mai sense fulles, però ara, al mes de maig, perden les fulles velles i renoven quasi del tot la seva cabellera. Podria continuar parlant d'alzines perquè he escrit aquest paper sobre la feminitat dels arbres mentre per la finestra del meu estudi anava veient caure una pluja de fulles seques d'alzina surera i l'aire estava carregat del pol·len que es desprenia de la flor d'arracada d'aquestes mateixes alzines, les que són protagonistes de *Quanta, quanta guerra* i les que aixoplugaven el notari Riera al pròleg de *Mirall trencat*, les que tenen ulls del *Viatge al poble de la por*, les obres de Mercè Rodoreda escrites a Romanyà de la Selva. Els podria dir que l'arbre de Rodoreda «per discret, per la seva fulla perenne, la soca rugosa del suro» era l'alzina sagrada i els podria posar exemples de tants escriptors que han parlat d'arbres, que s'han identificat amb el seu esperit femení o masculí, però no ho faré. Setze anys enrere vaig passar nou mesos escrivint sobre els arbres i la seva relació amb nosaltres, els humans.

Em deixin quedar amb la rotunda feminitat dels arbres en la literatura llatina, em deixin quedar amb «la pi sagrada», «la roure sonora» i «la faig estesa» de les *Bucòliques* de Virgili, «la om frondosa i antiga» de l'entrada als Inferns de l'*Eneida*, «la xiprer odiosa» i «la llorer dèlfica» de les *Odes* d'Horaci. Perquè aquesta distorsió del masculí fet femení en llatí em continua entusiasmant molt més que la fluctuació convencional i arbitrària en què s'ha acabat convertint en les llengües romàniques la qüestió del gènere dels arbres. Tot i que reconec que la llibertat de donar a l'arbre un nom femení o masculí és prou atractiva i sàvia. Així és que voldria acabar amb set versos d'una amiga de tots, que tots enyorem. El poemari *Kyparíssia* de Maria Àngels Anglada es clou amb el poema «Les fonts», dedicat als seus pares i germans. En els versos finals crec que condensa sàviament aquesta dualitat del gènere dels arbres en català:

Tot al voltant de llits d'herba vetllaven gegants molt benignes,
roures d'altíssimes veles —el vent hi cantava i el bru rossinyol.
Quan s'adormia la tarda acotxada per l'aigua i les fulles
i l'argent remorós de les albes semblava un adéu
amb recança deixàvem les nimfes al verd santuari
al país dels infants on les fonts eren clares
i descalços petjàvem els còdols dels rius resplendents.

Els deixo triar entre els gegants dels roures i les nimfes de les albes.

MARIÀNGELA VILALLONGA

UNA LLENGUA SENSE OMBRA I ALTRES LIMITACIONS

Estic orgullós de participar en aquesta sessió gironina i, doncs, perifèrica, de la Secció Filològica de l'IEC. M'emociona, francament, saber que un ínfim granet de sorra meu s'acumularà a la mateixa platja que Josep Carner i J. V. Foix —per citar-ne dos dels grans— van contribuir decisivament a crear en el brillant inici del segle xx i que Carles Riba, durant els anys més durs de la postguerra espanyola, va alimentar amb gran esforç, deixant-hi amb extrema generositat, talent i vida: «ric del que havia donat i en sa ruïna tan pur». Estic orgullós de ser aquí, doncs, a la manera del parent de lluny que visita la casa pairal, tan forta és l'admiració que em produeixen els grans escriptors que he citat i els filòlegs que, amb Pompeu Fabra al capdavant, van impulsar aquesta institució. Estic orgullós de ser aquí. I ho repeteixo per tercera vegada perquè no hi hagi equívocs. I és que he vingut, no pas amb la intenció de fer una aportació erudita, que ni sabia fer ni em pertoca; ni una aportació floralasca, que no sabia com posar-m'hi; ni tampoc una aportació històrica, perquè trobo que abusem del refugi de la història, com si tinguéssim por de plantar cara a un present ardu i complex que s'ha instal·lat entre nosaltres carregat d'angunioses notícies. Tampoc no sóc aquí per explicar les meves inquietuds estètiques o formals, que pertanyen a la meva petita cuina literària. Si té cap sentit la meva presència només és el de contribuir modestament a apropar l'Institut a la realitat. I és que començaré amb una afirmació directa i sense embuts: malgrat els esforços que sé que es fan, no em sembla que l'Institut tingui prou consciència de l'enorme gravetat del moment present. A l'IEC es fa molta feina i molt interessant. Una feina que, en una situació relaxada i expansiva, em semblaria molt plausible. Però és que la situació és d'emergència. I em fa la impressió que els criteris i les jerarquies de valor que inspiren els treballs de l'Institut responen més a la inèrcia erudita d'un passat més o menys idealitzat,

i en tot cas fundacional, és a dir, noucentista, que no pas a les urgències i an-
gúnies del present.

No desplegaré un discurs rodó i uniforme. No dispo de prou temps per
desenvolupar els diversos ingredients que conformen el greu moment pre-
sent. Em limitaré a apuntar-los, sempre des de la meua òptica, és a dir, la d'un
individu que ha fet de l'escriptura en català una professió i que, de dia en dia,
no en l'àmbit confortable d'una institució acadèmica, sinó a la primera trin-
xera de la realitat lingüística, la periodística, intenta fer les dues operacions
bàsiques de l'escriptura: fer-se entendre i fer-ho sense renunciar a l'expressi-
vitat.

Vet aquí les dificultats que detecto.

La realitat social practica involuntàriament amb el català una tàctica fut-
bolística el nom de la qual, si el tradueixo, ja ens crearà la primera dificultat de
sentit. La tàctica s'ha popularitzat a Espanya amb l'expressió *empetiment
d'espais*, que, naturalment, només sonarà als molts aficionats al futbol que hi
deu haver entre nosaltres si la dic tal com tothom, inclosos els periodistes cat-
alans, l'anomenen: *achique de espacios*. Es tracta de la derivació d'un con-
cepte estratègic que tothom coneix amb un nom també no català, anglès en
aquest cas: *pressing*. Aquesta tàctica pretén reduir les dimensions del camp de
futbol. Es veu que les línies blanques, reglamentàries, marquen un espai mas-
sa gran i alguns entrenadors, per reduir-lo, colloquen una línia de defenses
molt avançada, la qual, gràcies a l'existència de la norma del fora de joc, obli-
garà l'equip contrari a prescindir d'una bona franja de terreny. La pressió que
una segona línia defensiva exerceix sobre els davanters oponents acaba de fer
reular el joc, el qual, per tant, quedarà constret al mig del camp. L'adversari
no tindrà marge de maniobra per fer gols, perquè hi ha massa jugadors con-
centrats en poc espai, cosa que facilita més la defensa que l'atac. Bé. Tot això
ho dic metafòricament. El català, com totes les llengües de cultura, aspira a
poder desplegar el seu joc verbal a tots els extrems del terreny de joc, però la
realitat social li restringeix l'espai.

En un entorn en què dominen els mitjans de comunicació en castellà, el
català no solament té restriccions de tipus social (les que analitzen els socio-
lingüistes). També en té d'estrictament lingüístiques. Èstic parlant, és clar, de
la pressió fonètica, lèxica i, sobretot, morfosintàctica que el castellà exerceix
sobre el català del carrer. Què es pot dir sobre aquesta pressió que els filòlegs
de l'IEC no sàpiguen? Doncs bé: menys coneguda i no menys significativa és
la pressió que notem els escriptors. Una pressió que empeteix considerable-
ment el nostre camp lingüístic d'acció. Cada vegada més, a mesura que el mer-
cat imposa el domini de les audiències, l'escriptor es troba abocat a un únic
registre expressiu: l'estrictament utilitari —un registre molt proper al que
practiquen els periodistes. El català que l'escola i els mitjans audiovisuals ofi-
cials (TV3 i Catalunya Ràdio) han popularitzat permet a l'usuari actiu de la

llengua designar coses, desenvolupar idees i narrar esdeveniments. Però no l'ajuda a jugar, és a dir, a desplegar la potencialitat expressiva de l'idioma.

Cal precisar que el joc expressiu o retòric no és literàriament obligatori. Hi ha molts camins per arribar a l'excel·lència o a l'eficàcia literàries i, per tant, hi ha una bona colla d'escriptors que es despreocupen dels jocs del llenguatge. A molts novel·listes, per exemple, els interessa fonamentalment contar una història. Per això centren el seu esforç en els aspectes arquitectònics de la literatura (que també formen part de la retòrica, naturalment, encara que d'una altra branca). Tanmateix, l'actitud d'indiferència no impedeix que el joc es produeixi. Amb la llengua, poc o molt, sempre s'hi juga. Si un escriptor és nord-americà, francès o castellà, és probable que jugui amb l'instrument lingüístic sense adonar-se'n o sense donar-hi un èmfasi especial. Com també hi juga, parlant, el taxista. O el locutor. O el que sempre conta acudits a la barra d'un bar.

Conscient o latent, intens o àton, el joc lingüístic inclou allò que correntment s'entén per *barroquisme*: enllustar els adjectius, engreixar els períodes, buscar l'expressió sorprenent, acolorir una frase, fer petar traques adverbials, fer volar els coets de l'artifici analògic, mostrar les perles i la pedreria ornamental... El joc lingüístic també inclou les arts de la persuasió i la suggestió: les alteracions de l'ordre dels mots, la creació d'expectatives verbals, la tensió entre velocitat i lentitud sintàctica... Tots aquests jocs es poden desplegar cap a l'excés o cap al defecte. Poden atènyer les floritures llatinitzants de Roís de Corella o la falsa aparença de simplicitat que tradueix l'estil de Mercè Rodoreda. El joc lingüístic se sotmet, generalment, a les intencions últimes de l'autor. Així, el materialisme de Josep Pla s'expressa molt més en els seus adjectius i substantius que no pas en el seu discurs ideològic. I les complexitats lingüístiques de Foix, on es mesclen els accents arcaic, modern i dialectal, expressen amb una precisió que cap assaig ideològic no podria traduir el projecte alhora casolà i cosmopolita, rústic i refinat, entranysable i elitista, de la segona generació noucentista.

Acabo d'esbossar alguna de les vies que el joc lingüístic de la literatura potencialment convida a transitar. No cal que faci la descripció de totes les possibles. De moment, però, les que he entrellucat fan referència a opcions ideològiques i estètiques. Però el que m'interessa destacar és que també n'hi ha que responen, no a l'opció creativa, sinó a la capacitat de l'instrument pròpiament dit. Estic parlant dels recursos que una llengua normal, socialment desplegada, amb sediment cultural i amb un ús viu i variat, ofereix a l'escriptor. Citem-ne uns quants:

a) La vigència de tots els registres lingüístics (del més culte al més popular, del que els mitjans audiovisuals fan circular fins als argots socials o juvenils).

b) La persistència, entre un segment culte de parlants, d'ecos de la tradició literària i dels usos lingüístics del passat.

c) La naturalitat i la vitalitat amb què els parlants (receptors hipotètics del treball dels escriptors) regeneren les maneres de dir, siguin paraules, expressions, frases fetes, modismes i tota mena d'innovacions o restauracions que alimenten la circulació de la sang d'una comunitat de parlants (val a dir, entre parèntesis, que la generació de novetats pot progressar espontàniament, és a dir, per les secretes vies de l'oralitat, o pot ser induïda a través de les molt explícites i omnipresents xarxes audiovisuals).

Tots aquests recursos que els parlants despleguen conformen una mena d'humus ric en excrescències, fermentat i turbulent. A vegades els gramàtics el consideren perillós, perquè inclou la tendència a la disgregació, a la vulgarització i a la confusió que és pròpia de la vida social dels humans. Confús i degradat, els escriptors necessiten, però, aquest humus com el pa que mengen. Sobre aquest humus funda l'escriptor la seva església. Sobre aquest humus cultiva l'escriptor les seves fruites i verdures literàries. Sense aquesta producció lingüística en fermentació, la llengua es converteix en una estàtua, en un fòssil o en un cadàver conservat en formol. Una llengua en formol no canvia ni es podreix, però no serà mai un instrument viu. No es poden obtenir fruits saborosos i acolorits d'una llengua conservada en formol. Això no vol dir, és clar, que un escriptor no pugui sentir-se temptat a treballar amb material arqueològic o a especular amb la carn d'una llengua envellida, arcaica o funeral.

Quan en la nostra literatura es parla d'operacions literàries de laboratori, hi ha una tendència a recordar el cas de *Primera història d'Esther* (a parer meu, la millor obra teatral en llengua catalana). Vet aquí un obra inintelligible per al públic d'avui dia, una fabulosa barreja de registres que inclou *a*) la llengua col·loquial dels carrers d'Arenys de Mar de la segona meitat del segle XIX i principis del XX (que és, de fet, la llengua que la senyora Maria Castelló va transmetre al seu nét Salvador Espriu); *b*) la subcultura lingüística de les parròquies de poble que el nen Espriu havia freqüentat (amb el llatí macarrònic i els registres lírics o èpics de la pietat popular); *c*) un substrat de dialectes de la marginació preindustrial entre els quals emergeixen sucosos elements del parlar caló o gitano; *d*) la matriu fabriana en la qual es va formar la generació universitària d'Espriu, la més privilegiada del segle XX i, per tant, la més brutalment afectada per la imponent fractura del franquisme, i *e*) els forçaments conceptistes amb què Espriu, influït pel barroc eixut i el·líptic de Quevedo, imposava a la matriu fabriana. El resultat és impressionant, inefable. No parlo de l'obra pròpiament dita, sinó de la llengua: té l'alçada i la magnètica suggestió de les construccions ciclòpies, però també el patetisme i la irreversible soledat de les ruïnes ciclòpies. Espriu, avui tan poc llegit i tan poc entès pels que haurien de llegir bé, és a dir, pels professors universitaris, va explicar que s'havia proposat de fer, amb aquesta obra de teatre, una mena de rèquiem a la llengua catalana, condemnada políticament a morir. Un gran

monument funerari que, en forma d'ambiciosa síntesi, testimoniés les possibilitats expressives de la llengua condemnada. I, tanmateix, bona part del material lingüístic d'aquella obra que ara és un monument estrictament funerari, incompreensible, era viva, encara, els anys cinquanta, quan Espriu la va escriure, amb el cor encongít per la fatalitat de la condemna i el cervell bullint pel destí de notari lingüístic. La llengua de les poblacions del Maresme era aproximadament encara la mateixa que la que la senyora Maria Castelló havia transmès al seu nét: era plena de jocs de paraules, d'eficaços mecanismes productors de burles i sarcasmes, de cançons, paròdies i frases fetes. També era viva la subcultura catalanollatina de les parròquies rurals. I encara arribaven ecos catalans de la llengua dels marginats, empeltada de caló i d'argots de lladres de camí ral que la modernitat va escombrar entre deu i vint anys més tard. Quan tots els ecos del català tradicional s'esllanguien, el país, engreixat econòmicament i culturalment apallissat, sortia del pantà franquista i recuperava l'herència fabriana, l'únic registre que, de manera anorèxica, sobreviu de tots els que Espriu va incorporar a *Primera història d'Esther* a benefici d'inventari.

No descobreixo res si dic que la llengua d'avui, per més que s'ensenyi a l'escola i per més milions que es destinin als mitjans de comunicació audiovisual, no té la vitalitat que manifestava en l'oralitat dels carrers del franquisme. Quan Espriu escrivia la seva, la llengua estava prohibida a l'escola i a la ràdio, però encara mantenia les constants vitals i els ecos populars. Ara l'escriptor es troba entre els dits una llengua amb respiració assistida, però sense energia pròpia. Una llengua —deixem les imatges mèdiques— amb la sang d'orxada. Ha perdut gairebé tota la varietat de registres antics, el parlar xava, els dialectes regionals i els argots populars, inclosos. Ara, les expressions i maneres de dir que espontàniament destil·len els parlants són generalment castellanescs. Això es veu fins i tot per televisió. Deixant de banda excepcions excel·lents, la llengua s'escapa de la boca dels locutors. S'escapa sempre que ells no poden recórrer a l'encotillat registre neutre dels seus textos llegits o prèviament estudiats. I és així com moltes coses són dites en un castellà *de facto*, un castellà d'aparença catalana. És així que «El Barça tindrà que remuntar una eliminatòria que se li ha posat molt costa amunt» o que «el camp s'ha vingut a baix». Sintaxi i frases fetes tendeixen a no ser genuïnes quan el locutor abandona el text escrit o memoritzat. Tota la fraseologia nova («quin pal, tiu!»), els tics lingüístics de moda entre els joves («Jo!», «Ala!»), els eslògans («Fets pols!»), les noves maneres de dir («pasta gansa», «pillar») o les frases fetes d'origen rural que es fossilitzen en el vocabulari contemporani («qui sembra vents recull tempestats»), tot aquest humus que abans deia que les llengües normals produeixen, mentre van canviant, de manera efervescent i convulsa, però riquíssima, tot això arriba al català a través del castellà. Fins i tot quan, a vegades, procedeix de l'anglès. Tal és el curiós cas del verb «odiar», que és un

calc del *to hate* provinent del doblatge cinematogràfic i que s'ha posat de moda entre els joves catalans i espanyols per indicar el rebuig que abans s'expressava amb una molt genuïna perífrasi verbal catalana. «No el puc veure», dèiem fins fa ben poc. Ara ja tothom «òdia», amb l'accent a la castellana: «òdio la verdura», diu un nen de quatre anys, fill de pares filòlegs.

Si la llengua que destil·len els professionals té la sang d'orxata i s'ha d'aguantar amb crosses i cotilles o amb imponents proteccions sanitàries, com deu ser la del carrer? I en aquestes condicions, sobre una aparença d'humus, quina fruita i quina verdura pot cultivar l'escriptor? Si la llengua no genera novetats genuïnes, com hi pot jugar l'escriptor? Silenciant les novetats del carrer? O substituint-les per creacions artificials? Generalment s'opta per aquest segon camí, però aleshores, l'escriptor perd una de les grans possibilitats de joc que ofereixen les altres llengües: la recreació paròdica dels usos del carrer. L'escriptor manipulària aquests usos populars barrejant-los amb els més cultes. Però els referents cultes van desaparèixer completament del segment il·lustrat de la població precisament a finals del franquisme. I durant tots aquests anys d'escola i de recuperació cultural no es pot pas dir que les noves generacions hagin connectat amb els registres més elevats de la tradició catalana. Llevat de les persones que es dediquen a l'estudi d'aquesta tradició (llevat dels filòlegs i, potser, a tot estirar, dels historiadors), no existeix un segment il·lustrat en català. És impensable que un bon professional castellà del dret o de la medicina no conegui, ni que sigui per via indirecta, els referents més epidèmics de la tradició literària castellana: Cervantes i Quevedo, per exemple. Pot no haver-los llegit, però hi ha un seguit de frases i versos d'aquests autors i de tots els altres clàssics que floten en l'ambient. L'escriptor castellà contemporani pot vincular-s'hi amb la seguretat que el lector d'avui comprendrà, *grosso modo*, quin itinerari ha seguit i quins vincles ha establert amb la tradició. Vull dir, amb això, que la llengua catalana és un vehicle cultural només per als professionals de la llengua, siguin escriptors o professors.

Si per la banda baixa l'escriptor es troba obligat a falsificar les novetats, per la banda alta es troba obligat al silenci. Un escriptor castellà (ho dic per experiència, una part de la meva activitat periodística la produeixo en castellà) té davant seu una gamma gairebé infinita de possibilitats de tria, barreja i manipulació: dels registres més cultes als més populars, de les modes que la televisió projecta als ecos del passat rural. L'escriptor català té barrats aquests camins. Té molt restringida la manipulació de l'ús comú del llenguatge. L'escriptor català constantment s'ha de plantejar dilemes depriments: accepta la castellanització vigent en la llengua popular o la disfressa d'artifici? Ha de tallar les vies de comunicació amb una tradició que fins i tot el públic il·lustrat desco-neix? O bé tira pel dret i segueix el camí d'Espriu: una escriptura fidel a les dues tradicions, culta i popular, però amb aparença d'autista, és a dir, completament al marge del públic lector?

El camp és molt petit. Es pot parodiar la sintaxi de Bernat Metge, però ningú no en captarà el joc (no ja el lector ingenu: ni tan sols el crític). Cal allunyar-se constantment del sediment de frases fetes d'origen rural, perquè ranciejaria. No es pot manipular, cap a efectes irònics, burlescos o efectistes, les frases publicitàries o les encunyacions lingüístiques que constantment el món televisiu popularitza perquè s'escriuria, de fet, en castellà (tot i que, val a dir-ho i aquí, l'Institut hi podria fer més pressió: caldria fer entendre a algú dels que manen que es poden fer programes molt vius, juvenils i potencialment massius, sense convertir el català en una mena de *patois* castellanitzant. Si l'escriptor pot perdre molt el temps creant artificis populistes, la televisió no n'hi perdria gens: és molt fàcil popularitzar des d'aquest medi modismes, paraules, construccions i encunyacions de diversa mena. Només cal veure la facilitat amb què mots tan aparentment difícils d'empassar com «hostessa» o «enderrocar» es van popularitzar ràpidament durant els anys vuitanta. I com les expressions populistes, «aquest paio» o «aquí hi ha marro» es van normalitzar gràcies a un sol programa o sèrie de televisió).

Amb el camp restringit per dalt i per baix, l'escriptor català està abocat, per tant, a l'ús d'una llengua sense ombra. Una llengua incolora, inodora i insípida com l'aigua que abans brollava de les fonts. Es tracta de trobar un model que no molesti. «No vaig notar que aquell llibre era escrit en català» diuen, elogiosament, el crític, el lector voraç i, fins i tot, l'editor. Atenció: destil·lar la llengua fins al punt de fer-la invisible pot ser un objectiu literari. Hi ha un escriptor, Quim Monzó, que n'ha fet bandera, no lingüística sinó estètica, d'aquest propòsit. El seu món narratiu, que va començar carregat amb una certa pirotècnia verbal, s'ha anat refinant a mesura que anava abandonant pes. La reescriptura de tota la seva obra a partir d'aquesta preceptiva ha convertit els seus contes inicials en peces literàries de cristall, més suggestives encara del que havien estat inicialment. Però allò que en Monzó és una opció estètica, en molts altres, membres d'una infinita llista d'autors joves, no és sinó una demostració d'impotència. Es tracta de no crear cap angúnia al lector. L'estil anorèxic, de llengua irrellevant o castellanitzant, s'està convertint en la via única, en l'únic camí factible. La llengua literària ha de passar per dues depuradores: la de l'artifici gramatical que filtra, engreixa lleugerament i reconverteix l'ús patuès de la llengua del carrer; i la depuradora de l'artifici de la naturalitat (excusin-me, l'oxímoron) que treu el clor gramatical que s'ha introduït en la primera fase i converteix la llengua en un instrument asèptic, invisible i amorf.

Una literatura que transita per una única via és una literatura que tanca el cercle, que s'està esllanguint. No tindria cap importància el final d'una literatura si no fos que és una sinècdoke de la mort de la llengua. No vull pas acabar, però, amb una visió funeral. Modest Prats, Albert Rossich i August Rafanell van fer servir, fa anys, el terme *necrosi* per referir-se a la mort del

català a les ciutats més perifèriques del domini lingüístic (Alacant o Perpinyà), però també per expressar la pèrdua de vitalitat interna a què jo he fet referència. Algunes necrosis biològiques es poden resoldre amb cirurgia. És a dir, amb intervencions artificials i agressives sobre les parts gangrenoses. I per això voldria suggerir a l'Institut dues tasques urgents a les quals, atesa la gravetat de la situació, jo supeditaria tota la resta d'activitats. La primera: construir artificis lingüístics que responguin, amb naturalitat i genuïnament, però amb la màxima desimboltura, a les necessitats dels programes televisius i radiofònics. És a dir: una gramàtica i un diccionari d'ús oral (amb el benentès que cal guanyar els joves que segueixen *Gran hermano* i no els pocs que estimen Josep Carner). La segona: simplificar completament la normativa ortogràfica i gramatical. Vaig fer durant anys de professor de català en un institut. I el temps que es perd, miserablement, darrere els accents, les dièresis, les bes altes i baixes i tota mena d'entrebancs formals és enorme. Si moltes llengües fortes, com ara l'italià o l'anglès, han estat molt més reformades i simplificades, per què el català ha de ser tan conservador i complicat? Sàpiguen que tot el temps que els escolars perden per intentar dominar un vestit gràfic que podria ser molt més senzill deixen de dedicar-lo a estudiar o a practicar la llengua viva. El resultat actual és aquest: quan acaben els estudis, els joves continuen fent faltes de grafia. I la llengua de veritat, la desconeixen. Francament, i perdonin la impertinència, per a la salvació del català, és molt més important afrontar severament aquest problema que no pas rescatar la toponímia. A tots plegats, filòlegs, escriptors o escolars, ens pot abatre aquell tòpic que diu: «L'esforç inútil produeix malenconia». I si la malenconia ens atrapa, i em temo que la tenim de veïna, malament rai: la malenconia és el refugi líric del fracàs.

ANTONI PUIGVERD

POLÍTIQUES I TENDÈNCIES DE LA TRADUCCIÓ AUDIOVISUAL A EUROPA

1. INTRODUCCIÓ

La qüestió que plantejo en aquesta ponència es pot resumir així: per què tradicionalment la gran indústria del cinema ha aparentat de no donar importància a la llengua de les seves obres i, en canvi, ha controlat i controla fins al darrer minut l'aplicació estricta de polítiques lingüístiques que afavoreixen la circulació d'una llengua en detriment d'altres?¹

La gran festa anual i global de la concessió dels Oscars de l'Acadèmia de Hollywood ens ofereix l'exemple precís. L'Acadèmia té la «delicadesa» d'atorgar una estatueta a una categoria cinematogràfica molt particular: a la millor pel·lícula «en llengua estrangera». Pràctica que, per cert, han seguit la majoria de festivals «nacionals» del cinema (els Cesar a França, els Goya a Espanya, etc.). Però, el fet més significatiu dels premis «mundials» de Hollywood no és la deferència envers una sola pel·lícula produïda en alguna dels milers de llengües estrangeres. El fet més rellevant és que totes les altres estatuetses han estat i són concedides sempre a pel·lícules rodades en anglès (no pas doblades a l'anglès!).

Aquesta comunicació pretén, justament en aquest Any Europeu de les Llengües, centrar el debat en el fet de la llengua de l'audiovisual pensant especialment en Europa. En l'Europa de la Unió, però també en la més àmplia Europa del futur. Vol esbossar un estat de la qüestió sobre els conflictes entre llengües a l'audiovisual europeu, seguint la via oberta en altres ocasions (Gifreu, 1996). Tot i que el nivell de conflictivitat entre llengües tendeix a aug-

1. Aquest text és una versió revisada d'una primera aproximació presentada al seminari «European Audiovisual Summer School» (EASS), celebrat del 25 al 28 de març de 2000 a Torí.

mentar arreu, les llengües més afectades són òbviament les que tenen menys poder d'interlocució. Es tracta d'una problemàtica sorprenentment bandejada del debat audiovisual europeu actual. Aquesta comunicació intenta detectar i valorar els principals «nusos» conflictius en el cinema i la televisió. Pel que fa al cinema, proposa tres grans models de comprensió de les polítiques lingüístiques relatives al cinema en el mapa de la Unió Europea (UE). I en televisió, pretén fer remarcar l'existència a la UE d'un model hegemònic monolingüe, favorable a les llengües «oficials» de cada Estat. Acabaré fent unes breus propostes de reflexió i d'acció en relació amb la protecció de les llengües més febles a l'audiovisual europeu.

2. DE COM EL DEBAT AUDIOVISUAL IGNORA LES LLENGÜES

El debat sobre l'audiovisual europeu presenta una paradoxa sorprenent: mentre tothom canta les excel·lències de la diversitat cultural, la majoria d'interlocutors obliden les llengües. Ho advertia fa uns anys el professor finès Yves Gambier: «Dans la multiplication des débats sur le futur de l'audiovisuel, sur la diversification des programmes (généralistes, thématiques, interactifs, de proximité, etc.), on doit noter cependant une absence: celle *des langues*. L'explosion des industries de programmes, des multimédias, apparaît curieusement "aphone". Quand on tient compte des langues, c'est souvent sous un angle limité, plutôt négatif, comme un obstacle à la communication!» (Gambier, 1996, p. 8).

Aquesta exploració vol continuar i ampliar l'argumentació de Gambier. És hora de plantejar també en el debat de l'audiovisual europeu el doble rept: assegurar la *circulació* de les obres i dels serveis audiovisuals per damunt les barreres lingüístiques i, alhora, la *protecció* de les «llengües reals», sobretot de les més febles i/o de menys demografia. Per això, cal abordar l'anàlisi acurada de la problemàtica específica d'aquestes llengües en els circuits de l'audiovisual —i ben aviat també del multimèdia—, i proposar un conjunt de mesures que comprometin els principals actors en el foment i la protecció d'aquestes eines culturals tan delicades.

Dono per acceptada l'íntima relació entre llengua, narrativa audiovisual i recreació de la memòria particular (personal i col·lectiva). Disciplines com la sociologia de la memòria o la psicologia social troben, per exemple, en les respectives obres pioneres de Maurice Halbwachs i de L. S. Vygotsky, els fonaments d'aquesta orientació de recerca. La sociologia de la memòria, en desenvolupaments actuals com les obres de Namer (1987), de Middleton i Edwards (1990) o de Paolo Jedlowski (1994), centra la seva observació en les pràctiques socials de la memòria, i especialment, en les *pràctiques narratives* de la memòria. Com comenta Jedlowski, «l'ús del llenguatge —el conjunt de discursos

que es despleguen a l'interior d'una col·lectivitat— determina l'estructura de la *plausibilitat* i de la *rellevància* d'allò que es pot narrar, i així determina directament la representació que l'individu pot tenir del propi passat» (Jedlowski, 1999, p. 295).

Sabem que, almenys a Europa, la llengua ha estat històricament una de les principals bases de solidaritat per a la nació moderna com a «comunitat imaginada», tal com ha argumentat Benedict Anderson (1991). La llengua nacional, les llengües nacionals, han permès el floriment de les narratives nacionals, però també la recepció —a través de la traducció— de les narratives de les altres comunitats. La història de la traducció i de les seves formes i pràctiques se situa al centre de dos processos interdependents de la contemporaneïtat: la formació del mapa de les comunitats imaginades com a comunitats nacionals i també l'explosió de les noves relacions i dels nous conflictes interculturals entre les nacions i cultures del món. Em sembla indiscutible que, avui, tant la reformulació de les comunitats imaginades com l'explosió de conflictes interculturals passen sobretot per l'audiovisual.

En aquest sentit, m'interessa fer notar com les polítiques de traducció de l'audiovisual —que sovint han adoptat a Europa la fórmula d'una «absència» de política— han generat unes pràctiques i rutines de transferència lingüística en l'audiovisual específiques de cada país i/o de cada comunitat lingüística. Aquestes activitats relatives als usos lingüístics, i que afecten la producció, la circulació i sobretot la recepció de les obres audiovisuals, s'han anat consolidant com a autèntiques «institucions» sociolingüístiques, en el sentit que Even-Zohar dona al terme *institució* referit a l'activitat literària (1990):

The 'institution' consists of the aggregate of factors involved with the maintenance of literature as a socio-cultural activity. It is the institution which governs the norms prevailing in this activity, sanctioning some and rejecting others. Empowered by, and being part of, other dominating social institutions, it also remunerates and reprimands producers and agents. As part of official culture, it also determinates who, and which products, will be remembered by a community for a long time. (Even-Zohar, 1990, p. 37)

D'altra banda, com diu Venuti (1998, p. 158), l'estatus de la traducció ha esdevingut un dels testimonis únics de les «asimetries» que han estructurat les relacions internacionals durant els últims segles. Asimetries que tenen en la dominació de l'anglès la garantia de continuïtat hegemònica de l'àrea i dels valors (culturals i comercials) angloamericans un cop acabat el procés de descolonització. Aquest autor es declara obertament contra el paradigma de la «invisibilitat» del traductor, la teoria normativa predominant en la cultura angloamericana, que busca de produir l'efecte il·lusori de transparència del text.

The dominance of transparency in English-language translation reflects comparable trends in other cultural forms, including other forms of writing. [...] These developments have affected every medium, both print and electronic, by valorizing a purely instrumental use of language and other means of representation and thus emphasizing immediate intelligibility and the appearance of factuality. (Venuti, 1995, p. 5)

No és aquesta il·lusió de transparència del text la que ha prevalgut en les pràctiques habituals del doblatge exigides i controlades pels *studios* de Hollywood i ara, majoritàriament, aplicades als films, telefilms, telenovel·les i versions en vídeo?

3. ELS «NUSOS» DEL CONFLICTE ENTRE LLENGÜES EN EL CINEMA EUROPEU

M'interessa explorar aquí quins són els «nusos» principals dels conflictes entre llengües originats en la producció i circulació de les obres audiovisuals a Europa. Per qüestions de mètode i d'economia de temps, em limitaré d'una banda als països i a les comunitats lingüístiques de la Unió Europea, i de l'altra a les obres audiovisuals de ficció. Situaré els nusos problemàtics en un dels dos grans sectors tradicionals, el cinema i la televisió, cadascun dels quals ha tingut, fins ara, unes lògiques de mercat i de recepció força diferents.

La llengua de producció d'un film no és indiferent a ningú. Com no ho és tampoc la llengua de recepció d'aquest film. Ben al contrari, la llengua s'ha de considerar un factor de producció determinant, com també un factor clau de la seva comercialització i, al final, de la seva òptima recepció. La nostra experiència com a espectadors basta per fer veure la incomoditat insuperable de l'espectador enfrontat a un discurs o relat audiovisual del qual no controla la llengua (oral i/o escrita) que l'integra.

Des de l'adveniment del cinema sonor, la qüestió de la llengua ha passat a ser un factor decisiu del doble cicle «vital» que experimentarà el film: en primer lloc, del cicle de producció; en segon lloc, del cicle d'explotació comercial.

3.1. *La llengua en la producció*

Decidir la llengua de producció d'un film és ja d'entrada una opció determinant per al conjunt de la seva producció, per a la seva qualitat i les expectatives de circulació. Es poden aportar molts arguments i exemples que avalen la importància d'aquesta decisió de producció. L'exemple canònic es troba a Hollywood, i és l'opció indiscutible per la producció només en anglès —i preferiblement en anglès americà— dels grans *studios*. Tots els directors i ac-

tors estrangers que vulguin tenir alguna opció en la indústria de Hollywood han de posseir, abans de res, un domini perfecte de l'anglès.

Dos exemples europeus ajuden a situar la problemàtica de la llengua de la producció i la creació cinematogràfiques.

Primer exemple: *Antonia's Line* (Països Baixos, 1995). La celebrada pel·lícula del director holandès Marleen Gorris (en neerlandès: *Antonia*), fou el resultat d'una coproducció encapçalada pel productor holandès Hans de Weers i altres de britànics. A partir de la versió del guió en anglès, el 1994 el productor plantejà de rodar el film dues vegades: una en anglès i una altra en neerlandès. Però Carole Myer, la representant de la distribuïdora britànica The Sales Company, argumentà: «it is really hard to make a good film once, let alone twice! We used to do this at Channel 4 when I was first started as a sales agent, and guess what? The films didn't work in English and they didn't work in French either» (Finney, 1996, p. 241). Myer preguntà per què el film no es feia en neerlandès. Els productors adduïren que era imprescindible d'aconseguir un bon mercat internacional. Myer els respongué: «Now my experience is what helps a foreign-language film reach the international marketplace is by having a good movie, no by changing tack and making it in English». El film es va rodar efectivament només en neerlandès. L'any següent, el març de 1996, *Antonia's Line* guanyava l'Oscar de l'Acadèmia «for Best Foreign-Language Film».

Segon exemple: Wim Wenders. El cas del realitzador alemany Wim Wenders és ben conegut. Wenders, nat a Düsseldorf l'agost de 1945 (el mateix dia de la capitulació del Japó a la Segona Guerra Mundial, com ell ha recordat), va estudiar cinema i televisió a Munic, i més tard passà vuit anys als Estats Units. Allí va descobrir que ell era «un alemany en l'ànima i un europeu en la professió». A part de les seves interessants confessions sobre el sentit de la «pàtria alemanya», aquí m'interessa reproduir les raons que, com a cineasta, esmentà per tornar a Alemanya: «Io ho vissuto all'estero otto anni, in America, e volevo diventare un regista americano. Ma poi imparai che no bastava vivere in America, bisognava piuttosto vivere "come un americano", agire, pensare e *parlare* da americano» (Wenders, 1992, p. 136; les cursives són de l'original). Wenders explicita què és el que l'ha fet «tornar a casa», és a dir, «al llenguatge, a la llengua alemanya». Més enllà de les imatges que van guanyant autonomia perillosament, «esiste comunque anche un'altra cultura, una controultura nella quale nulla é cambiato e nulla cambierà: la narrazione scritta di storie, la letteratura, la lettura, la *parola*» (Wenders, 1992, p. 140). Recorda que a Alemanya les imatges han caigut totalment en descrèdit, però, en canvi, «la narrazione non ha mai conosciuto soste». La «salvació» d'Alemanya és la llengua alemanya: «É una lingua matura, esatta, sottile, differenziata, amabile, precisa e cauta a un tempo. Ed é una lingua ricca, l'unica grande ricchezza di un paese che si crede ricco e non lo é. La lingua é tutto

ciò che questo paese no é piú, non é ancora e forse non sarà mai» (Wenders, 1992, p. 141).

3.2. *La llengua en l'explotació*

En els circuits de la distribució mundial de l'audiovisual, la traducció lingüística ha adquirit una importància decisiva i, de fet, arriba a ser un factor determinant d'èxit o fracàs comercial.

El problema de la traducció lingüística per al cinema esclata històricament amb la consolidació d'un mercat cinematogràfic internacional i l'adveniment del cinema sonor. Com recorda Cipolloni (1996), la creixent intervenció de l'Estat a la vida econòmica i cultural dels països productors tendeix «a transformare la traduzione cinematografica (e la sua istituzionalizzazione) in un importante strumento di controllo centralizzato sull'*import-export* di idee, mode e abitudini». És en aquest context històric i polític on cal ubicar la pràctica del *doblatge*, pràctica que arrela i que s'estén gràcies a «politiche linguistiche di taglio protezionista e nazionalista». Sovint, aquestes polítiques han servit, més o menys explícitament, «come valvola censoria, diventando luogo privilegiato di un vero e proprio riassetto ideologico e culturale». En l'Espanya de Franco, això era habitual: per exemple, la versió espanyola de *Mogambo* (John Ford, 1953) volgué dissimular la relació adúltera entre Clark Gable i Ava Gardner convertint-los en germans; els resultats de la versió espanyola eren més «greus», ja que les relacions es convertien en incestuoses...

La problemàtica de la traducció audiovisual desborda els problemes purament lingüístics i planteja la connexió que hi ha entre la traducció lingüística i la traducció cultural, o si es vol, entre els problemes tècnics i els problemes ideològics. La traducció lingüística és només un aspecte i un estadi del procés d'adaptació que acompanya, en termes de Cipolloni (1996), *a*) «il passaggio dei soggetti cinematografici da un linguaggio ad un altro» i *b*) «il passaggio dei film da un mercato culturale ad un altro». Aquest procés és el resultat d'un compromís artístic i comercial entre instàncies i agents socials i professionals diversos.

La traducció de les obres audiovisuals se sol fer al país de destinació, però sovint sota el control estricte de les productores i distribuïdores. És el cas, per exemple, de Disney, que creà la distribuïdora Buena Vista per controlar les estratègies de comercialització dels productes de la factoria Disney, i que van des del màrqueting general al doblatge per a cada mercat lingüístic. Un cas d'autor summament curós del control de les versions estrangeres de les seves pel·lícules és Stanley Kubrick: ell mateix supervisava personalment tot el procés de doblatge, desplaçant-se als països de destinació, seleccionant traductors, actors i directors de doblatge.

4. ELS MODELS DE LES POLÍTIQUES DE TRADUCCIÓ DEL CINEMA A EUROPA

Les pràctiques de la traducció adopten una gran varietat de fórmules d'acord amb les diverses situacions i suports o mitjans de què es tracti. Gambier tipifica deu fórmules de conversió lingüística (Gambier, 1996, p. 9), però en realitat només dues fórmules han adquirit una rellevància capital per al futur de les llengües europees en el camp audiovisual: són el *doblatge* i la *subtitulació*.

Abans que Internet i les seves successives generacions puguin modificar amb profunditat els hàbits del consum audiovisual, la situació de l'Europa occidental s'ha caracteritzat per una divisió neta a partir de dos factors decisius: l'extensió del *mercat lingüístic* i el fet de tenir *estat propi*. Si encreuem els dos factors en relació amb les polítiques de traducció cinematogràfica que s'han adoptat a la UE, tenim les tres tipologies de models de les tres taules següents.

TAULA 1
*Polítiques de traducció en el cinema a la UE:
els cinc grans mercats lingüístics (1997)*

<i>Llengua</i>	<i>Nombre habitants (milions)</i>	<i>Estat(s)*</i>	<i>Freqüència (espect./hab.)</i>	<i>Mètode habitual de traducció</i>
Alemany	91,7	de at	1,75 1,70	doblatge
Francès	62,5	fr be (cfr)	2,52 ?	doblatge
Anglès	61,9	gb ir	2,36 ?	doblatge
Italià	57,2	it	1,74	doblatge
Espanyol	39,2	es	2,67	doblatge

Font: European Audiovisual Observatory, *Statistical Yearbook*, 1999, i la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya.

* Símbols dels Estats que apareixen en aquesta taula:

de	Alemanya
at	Àustria
fr	França
be (cfr)	Bèlgica (part francòfona)
gb	Gran Bretanya
ir	Irlanda
it	Itàlia
es	Espanya

TAULA 2
*Polítiques de traducció en el cinema a la UE:
els mercats lingüístics menors amb estat(s) (1997)*

<i>Llengua</i>	<i>Nombre habitants (milions)</i>	<i>Estat(s)*</i>	<i>Freqüència (espect./hab.)</i>	<i>Mètode habitual de traducció**</i>
Neerlandès	22,1	nl be (ulg)	1,16 ?	subtitulació
Portuguès	10,3	pt	1,36	subtitulació
Grec	10,2	gr	1,10	subtitulació
Suec	9,3	se fi	1,72 ?	subtitulació
Finès	5,4	fi	1,15	subtitulació
Danès	5,2	dk	2,05	subtitulació

Font: European Audiovisual Observatory, *Statistical Yearbook*, 1999, i la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya.

* Símbols dels Estats que apareixen en aquesta taula:

nl	Països Baixos
be (ulg)	Bèlgica (part neerlandesa)
pt	Portugal
gr	Grècia
se	Suècia
fi	Finlàndia
dk	Dinamarca

** Generalment, els films infantils es doblen.

TAULA 3
*Polítiques de traducció en el cinema a la UE:
 principals mercats lingüístics menors sense estat(s) (1997)**

<i>Llengua</i>	<i>Nombre habitants</i>	<i>Estat(s)** (milions)</i>	<i>Mètode habitual de traducció</i>
Català	10,7	es/fr	doblatge a l'espanyol/francès
Gallec	2,59	es	doblatge a l'espanyol
Occità	2,13	fr	doblatge al francès
Sard	1,3	it	doblatge a l'italià
Basc	0,8	es/fr	doblatge a l'espanyol/francès
Gal·lès	0,5	gb	doblatge a l'anglès

Font: European Audiovisual Observatory, *Statistical Yearbook*, 1999, i la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya.

* Els altres mercats lingüístics de la UE per sota el mig milió de parlants són el friülès (0,4 it), el frisó (0,4 nl/dk), el bretó (0,18 fr) i el cors (0,12 fr).

** Símbols dels Estats que apareixen en aquesta taula:

es	Espanya
fr	França
it	Itàlia
gb	Gran Bretanya
nl	Països Baixos
dk	Dinamarca

5. ELS MODELS DE LES POLÍTIQUES LINGÜÍSTIQUES A LA TELEVISIÓ

Com és sabut, la primera missió de la televisió a Europa, com a mitjà de masses, fou la seva fonamental col·laboració en la reconstrucció de les nacions europees després de la Segona Guerra Mundial. En conseqüència, l'estatus de la llengua de les televisions europees ha estat determinat per, i determinant per a, les exigències de reconstrucció nacional, cultural i simbòlica de cada país. El model televisiu generalitzat a l'Europa de la postguerra, el del monopoli públic, ha assegurat durant una llarga generació una equació perfecta entre la política televisiva, la política lingüística i la política de reconstrucció nacional, d'acord amb els interessos de cada Estat. A partir del trencament del monopoli i dels processos complementaris de descentralització i de privatització, la televisió ha anat ampliant les seves ofertes, però el règim lingüístic

general de la televisió ha seguit la inèrcia de les polítiques de protecció de les llengües estatals. Podríem dir que durant les darreres dècades del segle xx, les polítiques lingüístiques dels estats europeus han anat consolidant i també fidelitzant *mercats televisius* diferenciats. La televisió transfronterera a Europa ha estat i és, en termes d'audiència, una simple anècdota. Mentrestant, les llengües minoritàries sense estat continuaven trobant múltiples obstacles a la «normalització» a la televisió, malgrat les noves oportunitats derivades de l'explosió de l'anomenada «televisió de proximitat» (Moragas, Garitaonandía, López, 1999).

Actualment, reduint el camp d'observació a la situació de la presència televisiva de les llengües de la Unió Europea, podem detectar tres grans models, que esquematitzo a la taula 4.

Model A: És la norma general almenys als països de la UE i als grans mercats lingüístics de l'Europa occidental. Els canals «nacionals», de titularitat pública o privada, solen usar una sola llengua com a llengua de comunicació, de producció i de traducció obligada. Solen ser canals «generalistes», els únics que encara aconseguixen grans audiències a cada mercat televisiu i que ocupen els respectius *prime time*. El conjunt d'aquests canals generalistes manté a cada mercat televisiu diferenciat una fidelitat dels telespectadors comparable —almenys a efectes d'usos lingüístics— a la que aconseguen els antics monopolis públics. Si bé els paradigmes d'aquest model són les cadenes generalistes dels cinc grans mercats lingüístics, el model també s'aplica als mercats lingüístics i televisius menors amb estat(s).

Model B: Es tracta d'una excepció a la regla europea representada pel model anterior. Com que és un model emergent, conseqüència dels processos en part de descentralització dels aparells estatals i en part de resistència de les comunitats afectades, s'hi poden trobar situacions molt distintes. No s'ha de confondre aquesta vindicació d'afirmació lingüística a la televisió amb altres manifestacions de vindicació com poden ser les televisions locals o regionals. El conflicte lingüístic, i més pròpiament de polítiques lingüístiques en el règim televisiu, separa aquest model emergent de les diverses experiències de «televisió de proximitat». Casos tan diferents com la TVG de Galícia, el S4C de Gal·les, la TVC de Catalunya o la TVV de València, tenen en comú com cal afrontar una presència televisiva de la llengua pròpia en un context «hostil», sigui per la desprotecció de l'Estat, sigui per la dura competència de les altres televisions.

Model C: L'altra excepció del model hegemònic és el de les ofertes de televisió supranacionals o paneuropees, amb diferents règims lingüístics segons els casos. La combinació satèl·lit-cable ha facilitat l'aparició de diferents ofertes, sobretot del sector privat. De tota manera, l'oferta supranacional o paneuropea és temàticament limitada i amb unes audiències modestes. La majoria dels canals són o bé informatius (Euronews, que emet en sis llen-

gües: alemany, anglès, francès, italià, espanyol i àrab; CNNI i CNBC, tan sols en anglès) o bé d'entreteniment (Eurosport, que emet en divuit llengües, i MTV, de música en anglès). L'únic canal singular és ARTE, canal d'iniciativa pública de França i Alemanya, el qual emet simultàniament en francès i en alemany.

TAULA 4
Les polítiques lingüístiques en televisió a la UE: tres models principals

<i>Trets principals de cada model</i>	<i>Model A: hegemònic monolingüe d'estat(s)</i>	<i>Model B: emergent de minories sense estat(s)</i>	<i>Model C: emergent plurilingüe supraestatal</i>
Política lingüística	Llengua oficial d'estat(s)	Llengua sense estat(s)	Acords interestatals i/o de mercat obert
Model televisiu	Mixt: públic/privat	Públic	Privat (amb excepcions)
Cobertura canals convencionals	Territori de l'estat	Territoris limitats per l'estat	Territoris segons cobertura tècnica
Audiències	De gran públic i a tot el territori	Limitades per la competència dels canals hegemònics	Minoritàries, segons la penetració en els mercats
Fidelització	Referents nacionals «normalitzats»	Referents particulars «resistents»	Interès de l'oferta temàtica
Producció ficció	Producció en la llengua oficial	Producció (escassa) en llengua pròpia	Producció en una llengua i traducció a les altres
Traducció	Tot traduït a la llengua oficial: – doblatge (gran mercat) – subtitulació (petit mercat)	Traducció a la llengua pròpia segons canals i mercats	Traducció sistemàtica plurilingüe

Font: Elaboració pròpia.

6. CONCLUSIONS I PROPOSTES DE DEBAT

En primer lloc, els grans models de polítiques lingüístiques que afecten l'audiovisual als països i a les comunitats lingüístiques de la UE, sobretot en els aspectes de la producció i de la traducció, donen lloc a tres mapes ben diferenciats, com esquematitzo a continuació:

1. *Mapa de l'Europa dels cinc «grans» mercats lingüístics (amb un estat o més estats): alemany, francès, anglès, italià i espanyol.* En aquests casos, la producció audiovisual es fa «per defecte» en la llengua pròpia, i la fórmula habitual de conversió lingüística és el doblatge (a la mateixa llengua pròpia).

2. *Mapa de l'Europa de les «petites» llengües amb estat (o estats): portuguès, neerlandès, grec, suec, finès i danès.* La producció de ficció és escassa, però tendeix a fer-se amb la llengua pròpia. La fórmula habitual de conversió lingüística en el cinema és la subtitulació (llevat de les pel·lícules infantils, que es doblen), mentre que a la televisió predomina el doblatge segons els casos.

3. *Mapa de l'Europa de les llengües sense estat: català, gallec, occità, sard, basc, gallec, frisó, friülès, etc.* La producció de ficció en la pròpia llengua és escassa o en els casos menors, inexistent. La traducció a la pròpia llengua en el cinema és pràcticament nul·la i en televisió es tendeix a doblar quan hi ha canals que poden finançar-ho.

En segon lloc, acabo presentant quatre breus propostes com a marc de futures polítiques europees perquè puguin permetre no sols de vetllar per la supervivència de les comunitats amb llengües de menor difusió, sinó perquè aquestes comunitats trobin també en l'àmbit de l'audiovisual unes oportunitats d'expressió i de recepció adequades:

1. Desenvolupar i concretar mesures de suport a la producció i recepció de l'audiovisual en les llengües de menor difusió en la línia esbossada en els dos instruments jurídics d'abast europeu existents: la Resolució del Parlament Europeu (1987) sobre les llengües i cultures de les minories regionals i ètniques de la Comunitat Europea, especialment les recomanacions 7 i 8; i la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries del Consell d'Europa (1992), especialment els articles 11, 12 i 14.

2. Recomanar i fomentar la producció audiovisual de ficció en la llengua pròpia de cada comunitat lingüística. Per a les comunitats amb llengües més febles, caldria adoptar mesures financeres destinades a dotar-les de capacitat de producció audiovisual en la pròpia llengua, independentment del mercat en la mateixa llengua: altrament, la gran majoria de llengües europees estarien condemnades a no poder produir ficció audiovisual.

3. Recomanar i introduir la subtitulació com a norma de la conversió lingüística de la ficció produïda en una altra llengua. I procedir progressivament a eliminar el doblatge tant al cinema com a la televisió. Hi ha raons im-

portants i complementàries per emprendre aquesta política de traducció: el respecte a l'obra original, la protecció de les llengües febles (que són ja la gran majoria d'Europa) i l'economia de costos de traducció (cosa que també afavoreix les llengües febles).

4. Recomanar i facilitar xarxes de traducció, bàsicament a través de la subtitulació, entre les comunitats lingüístiques europees de menor demografia. I estimular i finançar l'intercanvi d'obres i programes audiovisuals de cada comunitat.

JOSEP GIFREU

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDERSON, B. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Londres; Nova York: Verso, 1991.
- CIPOLLONI, Marco. «La traduzione per il cinema come campo di studio e di ricerca». A: HEISS, Christine; BOLLETTIERI, Rosa Maria [ed.]. *Traduzione multimediale per il cinema, la televisione e la scena*. Bolonya: Clueb, 1996, p. 401-408.
- CONSELL D'EUROPA. *Carta europea de les llengües regionals o minoritàries*. [Convençió adoptada pel Comitè de Ministres el 25 de juny i oberta a la signatura el 5 de novembre de 1992]
- EVEN-ZOHAR, I. «Polysystem studies». *Poetics Today*, 11-1 (1990).
- FINNEY, A. *The State of European Cinema*. Londres: Cassell, 1996.
- GIFREU, J. «Linguistic order and spaces of communication in post-Maastrich Europe». *Media, Culture & Society*, 18-1 (1996), p. 127-139.
- HALBWACHS, M. *Les cadres sociaux de la mémoire*. París: PUF, 1925.
- *La mémoire collective*. 2a ed. París: PUF, 1968.
- JEDLOWSKI, P. *Il sapere dell'esperienza*. Milà: Il saggiatore, 1994.
- «Memoria individuale e memoria collettiva». *Comunicazioni sociali*, XXI-3, (1999), p. 294-299.
- MARÍ, I. *Plurilingüisme europeu i llengua catalana*. València: Universitat de València, 1996.
- MIDDLETON, D; EDWARDS, E. [ed.]. *Collective remembering*. Londres: Sage, 1990.
- MORAGAS, M.; GARITAONANDÍA, C.; LÓPEZ, B. [ed.]. *Televisión de proximidad en Europa*. Barcelona: Aldea Global, 1999.
- NAMER, G. *Mémoire et société*. París: Klincksieck, 1987.
- PARLAMENT EUROPEU. *Resolució sobre les llengües i cultures de les minories regionals i ètniques de la Comunitat Europea*. DOCE, 30 novembre de 1987.
- VENUTI, L. *The translator's invisibility. A history of translation*. Londres; Nova York: Routledge, 1995.
- *The scandals of translation. Towards an ethics of difference*. Londres; Nova York: Routledge, 1998.
- WENDERS, W. *L'atto di vedere/The act of seeing*. Milà: Ubulibri, 1992.

CONSIDERACIONS SOBRE EL CONTE (EL CONTE COM A DISCIPLINA ESPORTIVA)

1. JUSTIFICACIÓ

Trobo que cal parlar del conte perquè d'un temps ençà, en l'àmbit de la literatura catalana, s'estan publicant llibres de contes de qualitat estimable i, en molts casos, per part d'escriptors desconeguts, atesa la seva condició de joves i d'inèdits. Són primers llibres, amb tot el que suposa de tendres i imperfectes, però, en la seva gran majoria hi detecto fusta literària que, val a dir-ho, m'eixampla el cor. I si no, mireu d'aquí a deu o quinze anys què escriuran gent com Josep Lluís Badal, Toni Sala, Susanna Rafart, Eduard Màrquez, Xavier Gual, Àngel Vega, Clara Soley, per dir-ne uns quants dels que comencen, o com estarà encara més consolidada l'obra de Joan Carreras, Jordi Llavina, Albert Mestres o Jordi Puntí, per dir-ne uns quants més de també joves però amb obra més contrastada i que ja s'han situat al rebuf de Calders o Monzó.

No vull fer ara una descripció de l'obra d'aquests autors; més aviat els he citat per posar les meves consideracions al voltant del conte de sempre sota la seva advocació de futur.

2. DEFINICIONS

Podem definir el conte com un text narratiu de ficció de curta extensió. Quan ens referim al conte, necessàriament parlem de longitud, de nombre de pàgines.

Amb Josep Albanell, fa molts anys, fent honor a la dita aquella de qui no té feina el gat pentina, ens entreteníem buscant la diferència bàsica entre conte i narració i ens dèiem que un conte és aquell relat amb començament i final

definit i que narració era aquell relat que tenia un final obert, no definit, com si es tractés d'un retall de novel·la. També vèiem que en un conte *ha de passar* una cosa i que en la narració pot no passar res i ens podem limitar a explicar un pensament, una descripció, a fer un retall de prosa sense argument ni personatge...

L'edat provecta m'impedeix fer volar coloms amb aquella alegria i avui no ho veig tot tan definit i encasellat. Per a mi, avui, l'única diferenciació genèrica en l'àmbit narratiu entre narració i conte radica en l'extensió.

Penso, doncs, que una narració fóra un conte extens. I que la gradació continuaria cap a la novel·la curta, la novel·la, la novel·la llarga, la novel·la llarguíssima i *Guerra i Pau*. On sí que veig diferències substancials, a més de les purament físiques, fóra entre el conte i la novel·la.

Vull parlar breument d'aquestes diferències no des d'una posició teòrica sinó a partir de la meua experiència com a escriptor.

Després d'haver dedicat molts anys a l'elaboració de les meves tres últimes novel·les (*Fra Junoy o l'agonia dels sons*, *Senyoria* i *L'ombra de l'eunuc*) vaig voler tornar a escriure contes. Tenia idees, tenia començaments, tenia finals... Després d'unes setmanes de brega em vaig haver de rendir. Què m'impedia entrar en el territori del conte? Crec que era simplement que encara em plantava davant la pantalla en blanc amb l'alenada del corredor de fons, amb el ritme que requereix la novel·la, fet de gestos amplis, que abracen mons extensos, interrelacionables, amb arguments complexos, farcits d'històries secundàries... Fer una novel·la és córrer la maratón. Ja ho diuen que els maratonians han de ser gent madura, bregada, físicament esquinçada, disposada al sofriment: com els novellistes. A mi em costava fer la reconversió atlètica de corredor de fons o de maratoniana a velocista. Fer un conte és córrer els cent metres llisos. El velocista és tot músculs, és explosiu i es juga la vida en una carrera que, per anar bé, no ha de durar ni deu segons. Amb un altre símil esportiu que no he inventat, però que lamento no saber dir-vos d'on l'he tret, podem dir que el novellista guanya el *round* per punts al darrer assalt; en canvi, el contista guanya per KO al primer assalt. En aquest sentit, la definició de conte més acadèmica que he sentit mai és que el conte és un bon cop de puny als morros.

Conte, relat, narració, diguem-li com vulguem. De fet, l'única diferenciació que com a lectors ens interessa és la que distingeix entre contes bons i contes dolents. És impossible confegir una casuística total dels tipus de contes. No em refereixo als tipus de faula, de diegesi; Vladimir Propp ja ens va ensenyar la limitació d'estructures narratives en el conte, si més no en el conte popular. Em refereixo als tipus de conte resultant: cada conte és un món, com les persones.

Per exemple, un conte basat en un monòleg, com «Zerafina» de Mercè Rodoreda, de tall costumista i estètica realista. És un bon conte que, tot i

que només ens fa sentir la veu d'una noia, ens fa presents la senyora de la casa i els homes que han rondat la Serafina durant el seu primer periple per Barcelona.

Zi zenyora, zóc la minyona nova... Ja ho zé que zón lez nou i que havia de venir a lez trez, però éz que m'he perdut una mica i quan em pensava que ja havia arribat, un zenyor molt ben veztit m'ha dit que era a Zantz. M'ha explicat per on havia de pazzar per anar a zant Gervazi i, preguntant, preguntant, entre totz plegatz m'han enviat al Parque. He vizt totez lez bèztiez: elz tigre, elz elefantz, lez cotorrez i lez monez. Dezpréz he zortit a la Rambla i m'he pazzejat per entre lez florz i elz zenyorz que pazzaven... em deien cozez... (etz.).

És clar que Rodoreda ens diu més coses de les que ens explica en aparença. Quan escriu que la noia en comptes d'anar a Sant Gervasi es planta a Sants i diu «éz que m'he perdut una mica», ens està fent entrar, a la nostra ment de lectors rodoredians (si tenim la sort de ser-ho), aquells personatges femenins ingenus, que sembla que hagin vingut al món a patir i a ser víctimes de la seva simplicitat i de la malícia dels altres; en definitiva, aquell tipus de dona que és capaç de «quedar-ze una mica embarazzada». El conte acaba de manera polida, no espectacular però eficient.

De malalta no n'eztic mai. Tot el que em pazza és que a l'hivern, zi no m'abrigo bé, m'encoztipo [pensament profund, de la línia del de «després de menjar sempre perdo la gana, doctor»]. Noméz tinc el mal de zer una mica papizzota. Ze'm quedarà, oi?

«Zerafina» és un conte. Un bon conte. Però al costat d'això podem posarhi una cosa més alada, poètica, com les proses de *Diana i la mar morta* de Joan Perucho. Per exemple, «La peixera»:

Damunt de la taula hi ha la peixera irisada, blavosa, una mica tèrbola, que ens varen dur de les Açores el darrer dia del curs. Hom diria que la seva presència és equívoca i, potser, dubtosa la mateixa existència real, perquè, malgrat tot, una peixera és un món distint i silenciós, no completament tangible, per bé que inquietant.

Tenia una mica de migranya. Per la finestra veia Mami i Pere que jugaven a tennis i sentia que la tarda s'anava fent buida i quieta al defora, irremissiblement perduda.

Xisclaven unes orenetes. Marioneta, la nena de la casa del costat, plorà, immensament desconsolada.

Aquesta prosa ens presenta un món ple de suggeriments a base de deixar-ho tot indefinit. Perucho sempre ha excel·lit en la creació d'atmosferes.

Des d'aquest punt de vista de plantejament literari, hi hauria tants tipus de contes com tipus d'estètiques hi pot haver: realista, fantàstic, costumista, etc., fets amb tècniques diferents (monòleg, diàleg, narració, epístola) amb estructures lineals o no, amb elements recurrents, leitmotiv, etc. O seguint el tall simplista de Harold Bloom, contes kafkians i contes txekhovians.

Com sigui, fem servir la taxonomia que fem servir, el lector té el plaer assegurat perquè cada conte és diferent del següent.

3. L'ESCRITOR DAVANT DEL CONTE I DE LA NOVEL·LA

Conte i novel·la: fa un moment explicava que, si més no jo, a l'hora d'escriure, sí que visc la gran diferència que hi ha entre un conte i una novel·la. Quan escric una novel·la és possible que en sàpiga un començament provisional, gairebé sempre derivat d'un estímul extraliterari. El que és segur és que no en sé el final. Segurament és per això que em llanço a escriure-la: per endevinar-lo.

En canvi, quan escric un conte, sovint l'escric perquè sé (o se m'ha donat) un final. Aquest final justifica la redacció de tot el conte.

Però per on començo? On és el principi d'un conte? No en té. Tu pesques al vol una idea i inicias el relat en el moment o en l'estadi que se t'acut en aquell moment.

L'escriptura del conte, llavors, és relativament ràpida: en qüestió de pocs dies o poques setmanes, tens la història de tres, cinc, deu o vint pàgines escrita. El que has estat fent és contenir la respiració i posar-te a nedar fins a arribar al final que tu ja saps. És cert que no sempre l'estímul per a l'escriptura d'un conte prové de la troballa d'un final. Hi ha vegades que el que se't presenta al davant és l'escena inicial, amb el seu ritme i la seva atmosfera, com a Carner, segons ens explica a la seva teoria de l'ham poètic, se li presentava el primer vers del sonet desconegut encara, que ja el contenia tot. I hi ha vegades que la llum t'ha vingut donada per una estructura. Has arrancat a partir d'una estructura.

Vull pensar que quan Espriu va concebre un dels seus millors contes, *Tereseta-que-baixava-les-escales*, ho va fer a partir precisament de la idea que li donava el títol o que ja és present al títol: l'estructura de tot el conte.

És un conte emblemàtic, dividit en cinc capítols i narra el que diu el títol. Hi veiem l'evolució del personatge de Teresa sempre en el moment que està baixant les escales de l'entrada de l'església de Sinera: de petita, quan juga a cuït i amagar amb els seus companys de jocs. Després, vista per un admirador seu quan surt de missa. Més tard quan ja és gran, qui parla de Teresa, una dona tibada i distant que ara baixa les escales com una senyora, és una antiga

companya de jocs del primer capítol... En el següent, han passat moltes coses per la seva vida i per la del poble i viu en la soledat el fracàs d'una possible història d'amor que ningú, a Sinera, no acaba de conèixer del tot. I baixa, orgullosa, amb pas de dama, les escales de l'església. A l'últim capítol, la baixen per les escales, però ja dins del taüt.

El pretext d'Espriu, les escales, conforma l'espina narrativa del conte, fent al·lusió més fònica que altra cosa, al conte popular de *La rateta que escombrava l'escaleta*. En vuit pàgines escasses ens ha explicat no tan sols la vida de Teresa sinó la de tot el poble de Sinera en vida de Teresa. Extraordinari.

L'escriptor sap que, de vegades, pot ser que el conte no qualli. Per què?

Pot ser que sigui perquè el final no era vàlid. O pot ser perquè l'autor no ha sabut trobar el camí per arribar-hi. O perquè no ha sabut trobar el to just. (Que difícil és el to, en literatura! Diria que més que en música.) O pot ser perquè ni l'autor mateix no sap de què vol parlar, en el fons. El millor en aquests casos, i els escriptors ho saben, és abandonar el conte prudentment extraviat perquè aparegui epifànicament provocador i amb ganes de gresca al cap d'uns anys quan està remenant, de manera inadvertida, papers antics de la declaració de renda.

Perquè un conte sigui bo, a part de tenir potència estilística, ha de tenir una d'aquestes dues condicions: o quall o eco. No les busqueu en cap manual de teoria literària perquè me les he inventades a partir de la meva experiència de lector de contes. O de narracions. O de relats.

4. CONDICIONS DE QUALITAT D'UN CONTE

4.1. *El conte-quall*

Quan el conte és rodó, el conte és un quall on en el començament no només ja hi és tot, sinó que el començament és el tot i fa la figura del peix que es mossega la cua.

Us en llegiré un parell d'exemples exemplars:

«Festa major» de Joaquim Carbó:

Immergits en el remolí de gent que es mou entre les paradetes, coberts, atraccions i pistes d'autos de xoc, a tocar l'envelat, tots dos fan números per arribar al mateix resultat. Ell, per saber els entrepans, cubates, tires de la tómbola i altres galindaines que haurà d'esquitxar abans que ella es deixi arromangar sobre la gespa del jardí de l'amor. I la noia, per saber els entrepans, cubates, tires de la tómbola i altres galindaines que li podrà arrencar abans de dir-li que avui no pot ser perquè l'ha visitat la regla.

És un conte rodó, el començament del qual pressuposa el final. Es concep de cop, tot sencer, o no es concep. És la figura del *ying* i el *yang* en narració. Recorda una figura de natació sincronitzada, l'única disciplina esportiva que les pobres usuàries practiquen amb el nas pinçat.

Una cosa similar passa també amb aquest de Pere Calders: «Història castrense».

Si els hagués manat de saltar per la finestra, ho haurien fet gairebé amb alegria, perquè hi confiaven cegament. Fins que un dia els ordenà que saltessin per la finestra, i aleshores desertaren tots, perquè un home que disposa coses així no és de fiar.

A «Continuidad de los parques», Julio Cortázar ens aplica la contundència de l'argument a partir d'una troballa d'estructura. L'estructura de l'objecte impossible semblant a un embut que es conté a ell mateix.

Había empezado a leer la novela unos días antes. La abandonó por negocios urgentes, volvió a abrirla cuando regresaba en tren a la finca; se dejaba interesar lentamente por la trama, por el dibujo de los personajes. Esa tarde, después de escribir una carta a su apoderado y discutir con el mayordomo una cuestión de aparcerías, volvió al libro en la tranquilidad del estudio que miraba hacia el parque de los robles. Arrellanado en su sillón favorito, de espaldas a la puerta que lo hubiera molestado como una irritante posibilidad de intrusiones, dejó que su mano izquierda acariciara una y otra vez el terciopelo verde y se puso a leer los últimos capítulos. Su memoria retenía sin esfuerzo los nombres y las imágenes de los protagonistas; la ilusión novelesca lo ganó casi en seguida. Gozaba del placer casi perverso de irse desgajando línea a línea de lo que lo rodeaba, y sentir a la vez que su cabeza descansaba cómodamente en el terciopelo del alto respaldo, que los cigarrillos seguían al alcance de la mano, que más allá de los ventanales danzaba el aire del atardecer bajo los robles. Palabra a palabra, absorbido por la sórdida disyuntiva de los héroes, dejándose ir hacia las imágenes que se concertaban y adquirían color y movimiento, fue testigo del último encuentro en la cabaña del monte. Primero entraba la mujer, recelosa; ahora llegaba el amante, lastimada la cara por el chicotazo de una rama. Admirablemente restañaba ella la sangre con sus besos, pero él rechazaba las caricias, no había venido para repetir las ceremonias de una pasión secreta, protegida por un mundo de hojas secas y senderos furtivos. El puñal se entibiaba contra su pecho, y debajo latía la libertad agazapada. Un diálogo anhelante corría por las páginas como un arroyo de serpientes, y se sentía que todo estaba decidido desde siempre. Hasta estas caricias que enredaban el cuerpo del amante como queriendo retenerlo y disuadirlo, dibujaban abominablemente la figura de otro cuerpo que era necesario destruir. Nada había sido olvidado: coartadas, azares, posibles errores. A partir de

esa hora, cada instante tenía su empleo minuciosamente atribuido. El doble repaso despiadado se interrumpía apenas para que una mano acariciara una mejilla. Empezaba a anochecer.

Sin mirarse ya, atados rígidamente a la tarea que los esperaba, se separaron en la puerta de la cabaña. Ella debía seguir por la senda que iba al norte. Desde la senda opuesta él se volvió un instante para verla correr con el pelo suelto. Corrió a su vez, parapetándose en los árboles y los setos, hasta distinguir en la bruma malva del crepúsculo la alameda que llevaba a la casa. Los perros no debían ladrar, y no ladraron. El mayordomo no estaría a esa hora, y no estaba. Subió los tres peldaños del porche y entró. Desde la sangre galopando en sus oídos le llegaban las palabras de la mujer: primero una sala azul, después una galería, una escalera alfombrada. En lo alto, dos puertas. Nadie en la primera habitación, nadie en la segunda. La puerta del salón, y entonces el puñal en la mano, la luz de los ventanales, el alto respaldo de un sillón de terciopelo verde, la cabeza del hombre en el sillón leyendo una novela.

Una altra estructura, la del peix que es mossega la cua, la trobem en un conte excel·lent de Quim Monzó, «La vida és tan curta», que no llegim per raons de temps.

4.2. *El conte-eco*

Però altres vegades, el conte juga a deixar un eco a l'enteniment del lector. Exemple: una història de desengany, treta dels *Des-contes* de Josep Albanell. Es diu «L'Aleph». (Referència a un gran contista, J. L. Borges.)

Fa uns mesos, als Encants, vaig trobar un Aleph. Ja se sap: un punt de l'Univers on conflueixen el temps i l'espai, un d'aquells estranys i extraordinaris vèrtexs on s'hi veu tot, arreu i alhora. Mirar l'Aleph és mirar el món —tot el món, tots els mons que han existit, existeixen i existiran— per un forat. Literalment. I el vaig comprar. Barats. Tan barats que fins i tot em feia llàstima el venedor: cent duros. Però senyors, l'Aleph —poder-lo tenir, vaja— justificava i anul·lava la meua inqualificable immoralitat de comprador. El tenia guardat en un estoig a la capçalera del llit i el mirava una estoneta cada matí. L'altre dia va venir un amic meu a casa i li vaig ensenyar la meua joia. Va mirar pel forat i em va desenganyar. M'havien enredat, no era un Aleph. Era una ploma de plàstic, imitació vori. I el que es veia pel forat no era el món de tot arreu i de sempre, sinó una mala fotografia, pintada a mà, del monestir de Montserrat.

Com passa amb els poemes, el conte té eco, deixa posat en el lector. Després de llegir el conte penses: el protagonista, que no sabem qui és, era un boig, un estúpid, un ingenu... Ens fa pena. O l'amic l'està volent enganyar per

quedar-se ell l'Aleph? En aquest conte hi veig, també, ecos del surrealisme foixià, que t'ajuden a somiar.

Quan un conte té aquesta ressonància, és bo.

També fóra el cas de «Qüestions de tràmit», un altre portàtil de Calders:

Van dir al reu que tenia el dret d'una última voluntat, però ell respongué que passava, perquè no s'entendrien pas.

O «L'expres», també de Calders:

Ningú no volia dir-li a quina hora passaria el tren. El veien tan carregat de maletes, que els feia pena explicar-li que allí no hi havien hagut mai ni vies ni estació.

O «La peixera» de Perucho, que abans hem llegit.

Un altre exemple de contes amb eco el trobem en les atmosferes inquietants creades per Raymond Carver en els seus contes on gairebé no passa res però està a punt de passar tot: lleigeixo el començament d'un conte que es diu «La casa de Chef»:

Aquell estiu Wes va llogar una casa moblada al nord d'Eureka a un alcohòlic recuperat que es deia Chef. Després em va trucar per demanar-me que deixés el que estava fent i que me n'anés a viure amb ell. Em va dir que no bevia. Jo ja sabia què era això de no beure. Però ell no acceptava negatives. Va tornar a trucar i em va dir: Edna, des de la finestra del davant es veu el mar. Se sent l'olor de sal a l'aire. Em vaig fixar en la seva manera de parlar. No arrossegava les paraules. Li vaig dir que m'ho rumiaria. I ho vaig fer. Al cap d'una setmana va tornar a trucar i em va preguntar si hi anava. Li vaig contestar que encara m'ho estava pensant. Començarem un altre cop, va dir ell. Si vinc, li vaig dir, vull que facis una cosa per mi. El que sigui, va contestar Wes. Vull que provis de ser el Wes que vaig conèixer abans. El Wes de sempre. El Wes amb qui em vaig casar. Wes va començar a plorar però jo ho vaig interpretar com un indicatiu de les seves bones intencions. Per tant, li vaig dir d'acord, vindré.

Sembla que ens plantem davant d'una història de reconciliació matrimonial. Però hi ha un *però*. I aquest *però* ens augura tota una història. D'una manera inquietant: una adversativa ens planta davant de l'adversitat, davant del possible conflicte. Hi ha història; hi ha conte.

Darrerament he llegit un escriptor italià, Francesco Biamonti, que fa unes novel·les tan tènues, tan etèries, tan breus, tan concises, que fa l'efecte que

hagi volgut compaginar l'aire del conte dins de la dimensió de la novel·la. Són novel·les tan tènues que al que s'assemblen més és al perfum de l'espígol.

5. UNA QÜESTIÓ D'ENVEJA

Us explicaré un secret freudià que m'imagino que comparteixo amb altres escriptors que es dediquen més a la novel·la que al conte: els novel·listes tenim enveja de la concisió. Per això a molts novel·listes ens atrau el conte i ens esperona la poesia: amb poques paraules posades d'aquella manera determinada, es pot dir tot. I quan, immersos en el marasme d'una novel·la a mig fer, llegim un sonet impecable o una narració rodona, ens esdevé com al maratonista que al quilòmetre trenta-tres li agafa una rampa o té un atac de flat, o com al ciclista que pateix una sideració (més coneguda com a *pájara*) bo i pujant al Tormalet i es pregunta, desolat, per què no va triar els escacs com a disciplina esportiva.

Diu Gabriel García Márquez que l'esforç d'escriure un conte curt és tan intens com començar una novel·la. Però l'estratègia, afegixo jo, és diferent. En el conte no tens temps per escriure: en el moment que has definit estructura, to, estil, ritme, longitud... ja has acabat el conte. El conte és un gènere que es basa en la *unitat unificativa*: del començament al final és un glop o és una porta oberta al suggeriment. (En els casos en què això no passa, ens trobem davant de novel·les avortades, crec.) En un conte és perillós canviar el punt de vista a mig relat, o canviar-ne el to o el ritme. Perquè tot tendeix cap al final que t'havies proposat com a nord, amb un estricte sentit de la uniformitat global. És més, en el conte cal una acció que unifiqui. El cop de puny sol ser accional.

En el conte, la pinzellada, el traç, és vital. Més que aprofundir en els personatges (que han de ser escassos) cal definir-los a mesura que avança el conte. Definir-los, moltes vegades sense nominar-los, com fa Toni Sala en un conte esplèndid que es diu «L'amistat» i que gaudeix de les qualitats del quall i de l'eco i que a sobre t'explica tota una vida en quatre ratlles.

Al cap de més de dues dècades es va tornar a trobar el jove amb qui havia compartit vint, quaranta, seixanta quilòmetres d'un viatge en tren a través del desert, que havia fet quan era jove. Gairebé havia oblidat el viatge mateix, imprès en la memòria com una lacònica frase d'enciclopèdia: quan tenia setze anys, va viatjar amb tren fins a... L'home va aixecar-se d'una taula pròxima i li va donar la mà. Ell va donar-l'hi, per reflex, perquè no el coneixia, després de tants anys. L'altre se li presentà, començà a parlar-li, se li va asseure a taula, i l'ombra del jove va projectar l'home present.

Passaren més dècades. Entre els homes drets de l'ascensor, un es va fer pas entre els altres, va acostar-se-li i li va allargar la mà amb el rostre fulgu-

rant. Arribaren a la tercera planta: l'altre el va seguir fora de l'ascensor. Va recordar-li qui era: aquella vegada que s'havien trobat en un casori, i que ell se li havia assegut a taula per recordar com s'havien conegut de joves, en un tren. Després s'acomiadaren fins a la pròxima.

I la següent vegada que varen trobar-se ja va ser en una plaça plena de vells enyorosos, i l'home va acostar-se-li al banc com volent-lo assenyalar amb el bastó, i aquesta vegada el va conèixer de seguida, sí, aquesta vegada sí, i semblava impossible, altra vegada s'havien tornat a trobar al cap d'unes dècades, i aquesta vegada van ser plegats a recordar la vegada anterior que la casualitat els havia reunit, a l'ascensor d'un hospital; l'un pujava per veure morir la seva mare i l'altre pujava per anar a veure un metge conegut seu.

El moment de separar-se coincidí amb el de la sortida dels nens de l'escola, i els dos homes s'abraçaren entre els jocs i les motxilles. Tots dos trobaven bonica la idea que ja no es tornarien a veure mai més, perquè aleshores cap dels dos recordava, ja, com s'havien conegut, i així, sense final ni principi, l'amistat es tancava sobre si mateixa.

Hem explicat elements de dues vides sense que ens hagi fet falta dir cap nom. Només hem visitat els contactes entre els dos personatges. Contactes que abracen dues vides, un espai massa vast per a la memòria.

Es pot parlar d'una vida però amb una estètica diferent, fent referència a l'aventura moral del personatge amb un rerefons meticulosament biogràfic, com fa un conte del recull dels *Contes sintètics* de Llorenç Villalonga, que porta per títol «Una vida».

Tenia sis anys quan espatllà una tela de Sorolla rascant la pintura amb un raor d'afaitar. Era la seva segona gesta en una setmana ja que dies abans havia romput el mirall del saló. El posaren pensionista en el col·legi d'uns Padres.

Barallant-se en el pati amb un altre company li esclatà el nas amb una punyada. Això, afegit a una certa *inquina* dels professors, li valgué perdre quinze llocs a classe. (En la brega el nostre heroi no plorà ni es queixà, però és cert que rebé una punyada, gràcies a la qual, amb el temps, acabà tòxic.)

Quan el sorprengué amb una postal pornogràfica a la mà, el director mogué el cap tristament: «Fill meu, acabaràs malament. Per què no prens exemple de Lluïset Medialdea?». Lluïset Medialdea, propietari de la postal, callava beatíficament. Aquell dia el nostre heroi rebé una de les seves primeres lliçons d'immoralitat.

Si el càstig educàs no s'explicaria com el protagonista, castigat durament, fos el pitjor del col·legi. Hom podria objectar-hi que se'l castigava precisament per ésser el pitjor. Ens trobam dins un cercle viciós i com que la paradoxa ja no és moda, deixam la cosa sense resoldre.

Però sens dubte, el nin tenia una ànima de paradoxes, perquè un dia, mentre estava agenollat amb unes descomunals orelles d'ase, sentí desitjos

d'ésser bo i s'aixecà per demanar perdó. Quan el veren dret ho atribuïren a rebel·lia i fou condemnat a llepar el trespòl.

L'obra d'Anatole France que caigué a les seves mans li acabà d'embullar les idees, ja una mica confuses, de maldat i virtut. Com que no concebia el matís, les opinions del boníssim Jérôme Coignard l'induíren a robar mil pessetes al seu pare, donant la culpa a la cuinera.

Amb aquells diners conegué les primeres meuques. Lulú i Mercedes li duïen molts anys d'avantatge. Lulú era bona i desinteressada; Mercedes, antipàtica i avara. Però ell guarda un bon record de Mercedes, que li prengué els diners, i un record detestable de la dolça Lulú.

Emmalaltí. En entrar a la cambra, la seva mare tenia els ulls plorosos. «Aqueix fill...». Els seus interlocutors, dues senyores endolades, velles, asentien amb el cap. Ell trobà molt natural que es parlàs així de la seva persona.

Perdé tres mil pessetes en el Casino. Com que no eren rics hi hagué un disgust a casa. Tenien raó. Però ell jugava el vermell i sortí el negre. Si hagués sortit el seu color la *infàmia* s'hauria atenuat en bona part.

A la fi, per acabar d'acord amb la seva vida —paraules textuais del confessor— se suïcidà.

És un conte on es parla de tota una vida, com s'esdevé a «L'amistat» de Toni Sala o a *Tereseta-que-baixava-les-escales* d'Espriu, i que no hem llegit avui perquè és massa llarg. Però el conte és ben diferent dels altres dos. I tots tres provoquen l'enveja dels novel·listes abans esmentada. És una enveja metafísica, que no està relacionada amb la dificultat intrínseca a cada gènere sinó amb la comoditat. Quan em pregunten què és més difícil, escriure una novel·la o escriure un conte, o fins i tot escriure un guió, sempre responc que el que és difícil és escriure. La resta és ofici. Vejam: és molt més complex fer una novel·la, molt més. Però és tan difícil escriure una obra d'art! Perquè el contista, un cop ha acabat el conte, entra en el procés de la reescriptura: poden succeir-se desenes de revisions. Cada revisió, com en el cas del poema, necessàriament millora el producte: ho tens tot al davant i ho pots vigilar. No cal dir que en una novel·la, el procés és molt més difícil.

Si he citat grans promeses del món del conte, vull deixar constància també d'alguns dels que per a mi són models, grans contistes de la història de la literatura: E. A. Poe, Víctor Català, Gustave Flaubert, Julio Cortázar, Gabriel García Márquez, Jorge Luis Borges, Franz Kafka, Giuseppe Tomasi di Lampedusa, Pere Calders, Anton Txèkhov, Raymond Carver, Alejo Carpentier, Mercè Rodoreda, Quim Monzó, Llorenç Villalonga, Juan Rulfo, Ernest Hemingway i, sobretot, un que no sé si és home o dona, del qual desconec el nom de pila però que de cognom es diu Anònim...

6. FINAL

Nosaltres, avui, hem fet servir el conte curt; i també el conte breu, o brevíssim. Els contes molt breus ens han anat molt bé perquè hem pogut presentar obres senceres en pocs segons.

És que el conte breu, brevíssim, que algú podria considerar com un gènere a part, té les seves lleis: sense noms propis, només amb les desinències verbals com a indicadores dels personatges; sense diàlegs: només la història que es tanca quan comença a obrir-se. En començar aquestes consideracions he citat Josep Albanell. El 1975 jo estava afeixugat per uns exàmens que se m'emportaven la vida però sobretot les hores; com que no volia deixar d'escriure, em vaig posar a redactar contes breus: els vaig posar el nom de *Contes corrents*. Per aquells dies, Josep Albanell en va fer uns de similars, més bons que els meus, que va batejar com a *Des-contes*. Jo m'emmirallava en els *Contes sintètics* de Villalonga, en proses de Tísner i Perucho i en els *Contes portàtils* de Calders. Joaquim Carbó, de qui hem llegit un conte, ha agrupat aquesta *ars brevissima* sota el títol de *Bonsais de paper*. Ara n'han aparegut uns d'un autor de qui lamento no recordar el nom, que ha batejat com a *Microcontes*. És tot un art: és una nova disciplina atlètica: els deu metres llisos, que tenen una característica especial: si bades una mica, arribes a la meta abans de sortir.

Posats descaradament a convertir aquestes consideracions en una disquisició sobre el conte com a disciplina esportiva, per acabar voldria fer referència a una altra modalitat atlètica: el metre llis.

L'escriptor guatemalenc Augusto Monterroso va escriure, en aquesta nova línia, el que hom considera, erròniament, el conte més curt del món. Es diu «El dinosaurio»:

Cuando despertó, el dinosaurio todavía estaba allí.

Calders en té un quasi tan curt, que es diu «Discreció» i que fa així:

Van convidar-lo a pensar i digué que no volia donar molèsties, que ja pensaria a casa.

Tant parlar de contes, me n'han vingut ganes. Tantes, que acabaré la reflexió d'avui autocitant-me.

Tot venint, i pensant en el negoci del conte, m'he trobat amb un ciutadà que conduïa pensant-se que era l'amo de la carretera. M'ha posat en perill. Però m'ha inspirat un conte que em permetré de llegir-vos. Porta el títol de... Encara no té títol, però asseguro solemniament que és tan breu com el de Monterroso:

Després de tants anys, encara conduïa per l'esquerra.

I encara un de més curt, que tampoc no té títol però que esmicola la plus-marca de Monterosso.

Era el meu amic.

I encara un de més curt! Em sembla que és el més curt del món i de la vida: el que inaugura la disciplina atlètica del centímetre llis. Aquest sí que té títol:

OBRES COMPLETES

Tot.

El que ignoro és si aquesta competició d'avui és oficial i les meves marques seran homologades.

Vull acabar com he començat, remarcant la bona salut del conte contemporani en la literatura catalana (i si m'ho permeteu, dins del context de la literatura catalana contemporània, que és de bona salut encara que molta gent no ho vulgui admetre perquè això fa més universal). La bona salut i la seva esplèndida expectativa de futur.

Gràcies per deixar-me parlar de contes.

JAUME CABRÉ

